

**ANDHRA VALMIKI RAMAYANAM
PROSE.**

THE
JOURNAL
OF
VEDIC STUDIES

EDITED BY

PROF. RAGHU VIRA, M A, PH. D, D LITT ET PHIL
S D College, Lahore

AND

A C. WOOLNER, M. A, D LITT.
(HON), C I. E, F A.S B

Vice-Chancellor, University of the
Panjab (India)

PROF F. EDGERTON
University of Yale (U S A)

PROF A. B. KEITH, M A.,
D C L, D LITT.

University of Edinburgh
(Scotland)

PROF. DR. H OERTEL
University of Munich (Germany)

DR L RENOU

Directeur d'Etudes à l'Ecole des Hautes Etudes, Paris

THE
JOURNAL OF VEDIC STUDIES

(Issued three times a year)

The Journal publishes unknown and rare Vedic texts in critical editions, and contains articles dealing with higher criticism, exegesis and comparative studies

Annual subscription Rupees 12 or Shillings 20

Books for review should be sent to the Chief Editor

Published by

MESSRS. MEHAR CHAND LACHHMAN DAS
Sanskrit Booksellers and Publishers
LAHORE
(India)

MEHAR CHAND LACHHMAN DAS
SANSKRIT AND PRAKRIT SERIES

Even in these hard days, when the sales are quite unfavourable, we have undertaken to publish critical editions and translations of Vedic, Classical and Prakrit works. We shall also include in our Series general studies on different branches of these literatures. It is our sincere effort to present only high class work done by experts. Our printing and paper would be the very best.

We are confident that scholars out of their love for Sanskrit literature will patronize our efforts. The progress of our Series depends entirely upon the number of customers.

If Indian and foreign universities, colleges and other educational institutions would be pleased to subscribe to our publications, we hope we shall be able to pull on through these days of unprecedented economic depression

WORKS ALREADY PUBLISHED

- 1 Kapisthala-Katha-Samhitā, a text of the Black Yajur-Veda, critically edited for the first time by Dr Raghu Vira Rs 30/- or Sh 45/-
 - 2 Vārāha-Śrautasūtra, being the main ritualistic Sūtīa of the Māitrāyani Śākhā, critically edited for the first time with Mantra Index by the late Dr W Caland and Dr Raghu Vira Rs 12/- or Sh. 18/-
 - 3 Rktantra, a Prātiśākhya of the Sāma-Veda, critically edited with notes, appendices and a commentary The notes contain a detailed comparison with the other Prātiśākhyas and Pānini Burnell's edition has been much im-

IN PRESS

Katha Brāhmaṇa The Brāhmaṇa fragments printed by L von Schroeder and Caland have been much improved upon with the help of new mss., and several new Brāhmaṇas added with a very useful introduction, notes and appendices

Śāṅkhāyana-Śrautasūtra, translated into English by the late Prof Dr Caland and Prof Dr Raghu Vira This is the first English translation of a Śrautasūtra

Maitrāyaṇīya-Samhitā-Padapātha, accented It contains the padapātha of the Brāhmaṇa portion as well, which was not available to L von Schroeder. the editor of the Samhitā

PUBLISHERS

Messrs MEHAR CHAND LACHHMAN DAS
Sanskrit Booksellers & Publishers
Said Mitha, Lahore

VEDIC MYSTICISM

Being rhythmic renderings of Vedic verses

BY

RAGHU VIRA, M A, PH D., D LITT ET PHIL

समुद्रो अस्मि विधर्मणः

THE UNBOUNDED OCEAN AM I

*Poets, philosophers and mystics from all parts of the world have been charmed by the music and freshness of the renderings
The originals and the translations are given on opposite pages*

MEHAR CHAND LACHHMAN DAS

Said Mitha, Lahore

THE
JOURNAL OF VEDIC STUDIES.

JANUARY, 1934

CONTENTS

	PAGE
Foreword	5
Gonāmīka, One of the Newly Discovered Parīśistas of the Maitrāyanīyas	6
Drāhyāyana-Śrautasūtra, with the Commentary of Dhan- vin, Patalas 11-15	13
Bhāradvāja-Śrautasūtra, Darśa-Pūrnamāsa, Praśnas 1-3	81
Diagrams of Vedic Fire Altars, Ubhayataḥ-Prauga and Prauga-Citīs	124

FOREWORD

The world of to-day is rapidly tearing itself away from the past. It has withdrawn its allegiance therefrom and is allowing it to perish. It is as true in India as in the West. There are only a few who, either out of love or intense inquisitiveness, would not let it pass beyond the horizon. A number of these few of the nineteenth century made passionate efforts to rescue the old wisdom that was still stored in the scattered hamlets of India. Works of astounding value were rescued and re-stored in the safe vaults of modern sanctuaries, the Universities and Research Institutes. Many were closely studied, and the printing press multiplied them for wider circulation.

The nineteenth century enthusiasm has now spent much of its force in the West. The printers no more reproduce the ancient things (and particularly not those that pertain to the Veda). They are busy with the sheets of evaluation, the critical studies, which also are losing their charm because they bring to light no new material.

In India we are struggling to start new waves. On these we shall carry the words of antiquity to eager ports. There is yet time for the transport, but it would not be long before our treasures begin to perish in their storerooms and be lost for ever. Indologists, come and join us. Let there be concerted effort, and the stately word-structures of the ancients would once more stand high in their grandeur of design and nobility of purpose.

GONĀMIKA

One of the Newly Discovered Pariśistas of the Maitrāyanīyas

edited by

RAGHŪ VIRA

The Gonāmīka is a unique contribution to our knowledge of the ancient cattle rites. For the Maitrāyanīyas we have three sources (1) The second prapāthaka of the supplementary book IV of the Maitrāyanī-Samhitā, which is available in L v Schroeder's edition (2) Mānava-Śrautasūtra, 9 5 1-3, which is available only in manuscripts¹ (3) The present Pariśista, which together with others is attached to the Vārāha-Śrauta ms., Baroda Oriental Institute, No 11234. No second manuscript has yet been discovered.

The Vārāha and the Mānava derive their contents entirely from the Samhitā. For referring to the Brāhmaṇa portions of the Samhitā they use vyākhyātam. The use of iti vijñāyate had not crystallised by their time. For the Samhitā the regular term is nīgada. There are only a few linguistic changes, mainly substitutions of older or difficult words and forms by the later and simpler ones.

The footnotes record the variations of the three versions. The Mānava can even be reconstructed.

1 I could obtain for my use only the photo manuscript belonging to the library of the late Prof W Caland

रेवत्यां पशुकर्मणि कुर्वीतं ॥१॥ भिन्नेन स्ववता न हस्ता अवनेनिजीत न पिवेत्
 ॥२॥ अयस्पात्रेणोत्येके ॥३॥ नद् द्वेषप्रलिष्ठार्थार्थाय ॥४॥ यं द्विप्यात् तस्य गवां मध्ये
 उररये उधीते^५ गोनामभिराहुयत् ॥५॥ संशुद्धी प्रातः प्रतीचीमवस्थाप्याधस्ताद्
 दर्भानास्तीर्य मूर्धनि गोनामभिस्तिस्त्र आहुतीः पशुकामो जुहुयात् ॥६॥ अश्रिवे-
 लायां दीप्यमानं भ्रातृव्यस्य गृहादाहृत्येन्वानो वारै^(?) जागृयात् ॥७॥ श्वो भूते^६
 उपोदये सूर्यस्य हस्ता अवनिज्य दर्भस्तस्य उदशरावं निर्वपेत् —कामकामं मा-

1 Cp MS 31 8-9 यत् किंच पशुना कुर्वीत
 तद् रेवत्या कुर्वीत, Mān रेवत्या चित्रायौ
 वा पशुकामः कर्म कुर्वीत But for the
 differences noted in our footnotes
 the Gonāmika of Mān is identical
 with that of the Vār.

2 Cp MS 21 16-18 अथासुरा अदुहाय-
 स्पत्रेण स्ववता सुराम् । ते उस्तवन् । स्वव्यस्य
 भ्रातृव्यो य एवं वेद । तस्मात् स्ववता न
 हस्ता अवनेनिजीत न पिवेत्

3 The ms तद्वेषप्रतिशेषोर्या, Mān तद्वेष
 प्रतिषेधभिलिपरे

4 The ms द्विष्टेतस्य

5 The ms रणयोर्धीत, Mān रणये धीते

6 Cp MS 22, 8-9 अथ यथासुरा आहुय-
 स्तेष्यो वा अत्रस्त् । य द्विष्टात् तस्य तथा
 गोष्ठ आहुयेत्. The passage rather sug-

gests the correction of उररये उधीते to
 उसुराधीते, which would then be
 joined on to गोनामभि

7 Mān, पुरस्तात् for प्रात्

8 For मूर्धनि गोनामभि Mān reads
 काम्यायै स्वाहेति मूर्धनि

9 Cp MS 22, 9-11 एतरेव जुहुयात् । गोनामै
 संशुद्ध्या गोमूर्धन् पशुकाम । काम्यायै
 स्वाहा श्रव्यायै स्वाहेतान्दायै स्वाहा इति

10 Mān अपरस्यामभिवेलाया

11 Mān गृहादाहृत्येष्वने रात्री Cp MS 23
 2-3 दीप्यमानं भ्रातृव्यस्य गृहादाहरेत् । आ
 तु सूर्यस्त्रोदेतोर्जगृयात्

12 Mān, adds उत्तरो निगदे व्याख्यातः

13 For श्वो भूते Mān has प्राचानप्रवणे च
 समूले पशुकाम

14 Mān निनयेत्

आवर्तय इति^१ ॥८॥ गोभिः समेत्य प्रशस्ता स्थ कल्याणय इति ब्रूयात् ॥९॥ एकाष्ठकायां च तुष्टये ऽङ्गशो गां कारयेत् ॥१०॥ चतुष्पादवै इति तिलैरचकिरेत् ॥११॥ यो य आगच्छेत् तस्मैतस्मै दद्यात् ॥१२॥ उत्तरो निगदे व्याख्याताः ॥१३॥ वसीयस्येहि इति^२ सप्त देवगवीयः ॥१४॥ चिदसि इत्युत्तरतः सप्त ॥१५॥ तासामनुप्राणेति^३ प्रथमैः ॥१६॥ पह्यन्ते उत्तरैः ॥१७॥ सप्त स्थवीयम् । सप्तानां गवामाज्यम् । पयसि^४ च रु ॥१८॥ सारस्वतं पयसि स्थालीपाकं अपयित्वा सरस्वती (?) इत्यृभ्यां स्थालीपाकस्याज्यस्य वा ज्ञुह्यात् ॥१९॥ वसीयस्येहि इति पूर्वाभिर्हुत्वोत्तरा निगदेत् ॥२०॥ दिवि^५(?) इति हुत्वानुनिगदेत् ॥२१॥ यो वैश्यः शुद्रो वा बहुपुष्टः स्यात् तस्य गवाँ सारँ वत्सतरमपनयति—

1 Cp. MS 24 7-8 यत्र प्राचीनप्रवर्णे समूल the last word in विश्वा त्वं भूतानुप्राण भूम्या स्यात् तदुपोदये सूर्येस्य हस्ता अव- . MS 26, 15

निज्य दर्भस्तम्ब उदशरावं निनयेत्—कामं- 14 Vār and Mān, mss प्रथमा काम मा आवर्तय इति

2 Mān सहेत्य

3 Cp. MS 24 14-15 यत्र गोभि संगच्छेत् तद् ब्रूयात्—प्रशस्ताः स्थ कल्याणय इति

4 Cp. MS 25 4-5 तथ एवं विद्वानेकाष- काया गां हते

5 ? Thus temporarily emended The ms चञ्चुद्रव

6 This sūtra is missing in MS and Mān.

7 The ms. has missed the second तस्मै

8 Mān, adds योऽन्या कारयित्वा ब्राह्मणान् भोजयेत् पशुकाम

9 The ms., निगद-

10 Mān वसीयस्येहि श्रेयस्येहीति, MS 26 13-14 वसीयस्येहि सूर्ता एहि

11 Cp. MS 27 12 एता वै सप्त देवगव्यः

12 Mān चिदसि मनासि धीरसीत्युत्तरा , MS 26, 14-27. 1 चिदसि । सुह्वा ना एहि

13 To be emended to तासामनुप्राणान्ता ?

Mān °मनुप्राणान्ताः अनुप्राण refers to 19 The ms °नुनिगददिति

14 एहि refers to the close of the last verse सुह्वा ना एहि MS 27, 1

15 Mān adds सह रायस्योषेण देवीर्दीपी [MS 27 2-6] इत्यनुनिगदति । संप्रामं जिगीषन्

स्येनयो ं संदश्यमानयो पूर्वाभिर्हुत्वोत्तरा निगदेत् । यत्र समूला ओषधीरुपगच्छेत् पशून् वा तत् । एता एत्यन्ता सप्त जपेत् Cp. MS 28 1-2, 7-8 °जयति सप्तामम् ॥ यत्र समूला (MS स मूला to be corrected) ओषधीरुपगच्छेत् पशून् वा तत् । एता एत् सप्त वदेत्

17 From पयसि upto the end of sūtra 21 Mān has सप्तानां पयसि स्थालीपाक । यस्य सप्त स्थविराश्रमामन्तमा स्यु पूर्वाभिर्हुत्वोत्तरा निगदेत् Cp. MS 28.9 -11 सप्त स्थवीर्येण याजयेत् । यस्य सप्त स्थविराश्रमामन्तमा स्युर्वसीयस्येहि श्रेयस्येहि इत्येतदेवास्मा अत्याह्यति

18 Perhaps सह रायस्योषेण देवीर्दीपीरिति MS 27, 2-6

इलान्दा स्थ इति^१ ॥२२॥ आयुर्मे दा इति स्वासु गोष्ठे उपिविसुज्यै परस्यात्याह्वयेत्—वसीयस्येहि श्रेयस्येहि इति^२ ॥२३॥ एतदेतदेवास्या अत्याह्वयति^३ ॥२४॥ नास्य किंच-नोदशिष्टत् ॥२५॥ व्याहृत्य ग्रामकाम्यं याजयेत् ॥२६॥ सारस्वत ऋग्भ्यां स्थाली-पाकस्य वा जुहुयात् ॥२७॥ इत्यतः प्रभृति समानं पशुकाम्यं चै ॥२८॥ सर्वांसां दुर्घेचतुःशरावमोदनं पक्षत्वा ब्राह्मणेभ्य उपहरेत् ॥२९॥ तेभ्यो गा वासो हिररङ्गं वा दद्यात् ॥३०॥ पुरुणं प्रशस्तम् इति ब्रूयात् ॥३१॥ भद्रं कल्याणम् इति ब्रूयात् ॥३२॥ वेदुर्भव्या इति^४ ब्रूयात् ॥३३॥ अदानीयायै गां दत्त्वा न मे तदुपदम्भिष इति^५ जपेत् ॥३४॥

इति गोनामिके प्रथमं खण्डम् ॥ १ ॥

1 Mān °वत्सतरमिलान्दा स्थ पूष्णो नक्त्र
पोषयिष्यिवत्यपमयेत्. Cp MS 28, 11-13
यो वैश्य शशो वा बहुपुष्ट स्यात् तस्य गर्वो
साएङ्ग वत्सतरमपमयेत्—इलान्दा: स्थ इति
° पूष्णो नक्त्र पोषयिष्यु इति. Vār.
अपनयति is a “correction” of the
lectio difficilior अपमयेत्

2 १ e among his own cows.

3 Mān स्वायु गोष्ठाखवसुज्य. For the sub-
sequent Mān, text see note 6

4 Cp. MS 28, 14-16 आयुर्मे दा चर्चो मे दा
रथि मे दा पुष्टि मे दा इति तमितो
उभि [v.] उपि सूज्यायेऽतोऽस्याह्वयेत्—
वसीयस्येहि श्रेयस्येहि इति

5 Sūtras 24, 25 are identical with MS
28, 16-29. 1.

6 Cp MS 29, 1-2 ग्रामकाम्यं याजयेत् सारस्वत
ऋग्भ्याम्. The Mān. text for परस्यात्या-
ह्वयेत् (sū 23) up to जुहुयात्^{१८} वसीयस्येहि
श्रेयस्येहिति परस्यात्याह्वयेत् । सरस्वन्त
पयसि स्थालीपाकं अपयित्वा सारस्वत ऋग्भ्या-
माहुतीर्जुहुयात् । एतेन ग्रामकामो यजेत्

7 See MS 29, 3-5

8 For this and the preceding sūtra
Mān, has तथा पशुकाम. । सर्वांसा दुर्घे
चतुःशरावमोदनं पक्षेद् ब्राह्मणेभ्य पशु-
काम । न छिन्नं देयमिति व्याख्यातम्. Of
this सर्वांसा देयम् is from MS 29,
5-6, 7-8.

9 Cp MS 29, 8 वासो हिररङ्गं वा देयम्

10 The sūtra is from MS 29 11-12
For sūtras 30, 31 Mān, has ता भद्रं
भद्रमिति ब्रूयात्, which is followed by
a long passage, very likely an in-
terpolation.

11 Sūtras 32, 33 only in Vār and
Mān.

12 The ms धेनुं भव्येति, Mān. पुरुणं चक्र-
मिति

13 The ms. अनिदनीयाय, Mān अदीक्षि-
णीयाय

14 The ms. °दम्भिषदिति

15 Cp MS 29, 13-14 यदि मन्येतादानीयाया-
दामित्येतदेव यजुर्वेदेत्—न मे तदुपदम्भिषद्वृ-
ष्टिर्वद्वा यददाः इति

16 Here ends Mān. 9, 5, 2.

वीरैवलीभूयास्त यो नो वीरैवतो उकर्त इति पुमाँसं जातमभिमन्त्रयेत् ॥१॥ भूयम्न-
 भूयास्त या नो भूयसो उकर्त इति स्त्रियं जाताम् ॥२॥ अज्ञादा भूयास्त ये नो उज्ञादानकर्त इति
 बलिहृतो उभिमन्त्रयेत ॥३॥ भूयाँसो भूयास्त ये नो भूयसो उकर्त इति^४ सभासदः ॥४॥
 पादौ प्रत्यवहरेदुपतिष्ठेद् र्वा ॥५॥ पुरेणा पुरेयमसूचित्रा वित्रमसूदू दैडौ^५ मे भगवो उज्ञिष्टा
 मैत्रावरुण ऊर्जा मे भगव सह जनिष्टौ संविदं मे विन्द इति पुँसाम् ॥६॥ पुरेणा पुरेयमसू-
 चित्रा वित्रामसूदू दैडौ^५ मे भगवत्यजनिष्टा मैत्रावरुणी रायस्पोषेण मे भगवती सह जनिष्टौ ज्ञात्रं मे
 विन्द इति स्त्रियैः ॥७॥ एकाष्टकार्यां वत्सानेकैकमभिमन्त्र्य सर्वान् सहाभिमन्त्रयेतैः
 ॥८॥ पुरेणा पुरेयामसुवैश्चित्राश्चित्रानसुवन् दैडौ मे भगवन्तो उज्ञिष्टू मैत्रावरुणा ऊर्जा मे भग-
 वन्तः सर्वे जनिष्टू संविदं मे विन्दत इति पुँसाम् ॥९॥ पुरेणा पुरेया असुवैश्चित्राश्चित्रा असुवन्

1 The ms वार०, Mān. वार०

9 MS 30. 3-5 पुरेणा विन्द इति पुमाँसं

2 For sūtras 1-3 Mān reads °भूयास्त

जातमभिमन्त्रयेत

येति व्याख्यातमा बलिहृत.

10 For दैडौ the ms has ऐडौ. Cp note 7

3 The ms. वार०

11 MS 30 6-8 पुरेणा विन्द इति स्त्रिय

4 The ms °मन्त्रयेते Up to पादौ प्रत्यवहरेद्

जाताम्

in the fifth sūtra the text is from
MS 29 16-30. 2

12 Mān एकाष्टकाया तूष्णी॑ सर्वान् संसूज्य
Cp MS 30 9-11 ये प्राचीनमेकाष्टकाया

5 Mān gives the pratīka भूयाँसो भूयास्त
इति

13 The ms is corrupt. For असुवन् दैडा
it has असू अर्घमौरौ Cp. notes 7, 10

6 For उपतिष्ठेद्वा Mān, reads उपोपतिष्ठेति
न् च, and for the following sūtras it
gives only the pratikas पुरेणा पुरेय-
मसाचिति व्याख्यातं पुरेयमसाचिति च

For दैडा Mān reads ऐडो
14 Var and Mān. mss सहा-
15 For पुँसां Mān. has पुँसो जातान्

7 The ms. देवो. Cp note 10.

8 The ms सहाजनिष्टा

दैडयो मे^१ भगवन्यो उजनिहृ॒ मैत्रावरुण्यो^२ रायस्पोषेण मे भगवत्या सहृ^३ जनिहृ॒ शात्रं मे विन्दत
इति खीणात्म् ॥१०॥ घेनुभेनुम् इति व्रूयात् ॥११॥ घेनुभेन्या इति व्रूयात् ॥१२॥ न हत
इति व्रूयात् कुरुत इति व्रूयात् ॥१३॥ न अन्तवक्ती इति व्रूयाद् गर्भिणी^४ विजन्या इति
व्रूयात् ॥१४॥ भुवनमसि॑ सहस्रमिन्दाय त्वा सुमो उदादाद् यावतीनाभिदं करोमि भूयसीना-
मुत्तर्यो सर्वा कियासम् इति गच्छां लक्ष्माणि॑ कुर्यात् ॥१५॥ पुंसस्त्वयः इति व्यत्यास्त्
परणां चतुर्णी^५ वेञ्छुकारडमप्सु वासयित्वा॑ ॥१६॥ यस्य दक्षिणातः प्रतिभिन्नम्
इति^६ ब्राह्मणेण्यव्याख्यातम् ॥१७॥ इह प्रजा विश्वलग्ना रमन्ताम् इति गा॑ः सायमाय-
नीरभिमन्त्रयेतै७ ॥१८॥ से॑ व सृजन्तवर्थमा इति गा॑ः संसृजेद् या अस्य पुरु॑
स्युर्यश्वान्यतो विन्देत् ॥१९॥ रेवती तन्ति॑ इति तन्ति॑ वितनुयात् ॥२०॥
दधि धृते संनीयै८ रथ्या त्वा पुष्ट्या उमार्जिम् इत्यनुमार्जिम् ॥२१॥ प्रविमुक्त-
वत्साया वता॑नि९ न रिक्ता॑ स्यान्नोपर्युपरि संचरेयुर्नाभिवर्षेन्नाभित-

- 1 The ms. असूद्देशरयौ मे, Mān. असुवं- is naturally omitted here
नैडी मे
- 2 Mān. मैत्रावरुणी
- 3 The ms. सहा-
- 4 Mān. खीर्जता॑, and adds तानुभयान् सहाभिमन्त्रायायतनी
- 5 The ms. घेनु॑ for घेनु॒. For Mān, also घेत्॑ for घेत्॒ at the end.
- the Vedic Concordance records घेनु॑ as a var. lec for घनु॒.
- 6 Sūtras 13–15 are from MS 31. I–6. The variations are noted in their due place
- 7 MS and Mān. omit गर्भिणी॑
- 8 Mān. इन्द्रुकारडमप्सु वासयित्वा॑ लोहिते॑ नायसा॑ (the ms. °तेनप्यसेन) वा॑ (MS 32, 11–13) भुवनमसि॑
- 9 MS and Mān. लक्ष्म
- 10 परणां चतुर्णी॑ appears in Mān. as परणा॑ चतुर्णा॑ and is placed before पुंस. इन्द्रुकारड॑ having been already given
- 11 MS 31. 10–32 5.
- 12 Mān. omits ब्राह्मण-
- 13 Except for the pratīka instead of the entire mantra the sūtra is identical with MS 32 14–16. The ms.
- 14 The ms. पुरं
- 15 MS 33 1–5 supplies the full text of the mantras and the vinyoga-vākyā.
- 16 From MS 33. 10–12, Mān. adds प्राचीमुदीची॑ वा
- 17 Mān. संसृज्य
- 18 Vār and Mān mss. °नुमार्जिता॑ नायसा॑ (the ms. °तेनप्यसेन) वा॑ (MS 19 Op. MS 33, 12–13 तामनुमृज्यात्—रथ्या त्वा पुष्ट्यानुमार्जिम् इति
- 20 The ms. आवसु॑, Mān. प्रसु॑
- 21 In the ms. नि॑ of व्रतानि॑ and the rest of the sūtra has fallen out,

पेत् ॥२२॥ वृषभसुत्सूक्ष्यन् पिता वत्सानाम् इति वृषभस्य दक्षिणे कर्णे जपति^१ ॥२३॥ यो वैश्यः शुद्धो वा वहुपुष्टः स्यात् तस्य गवां गोष्ठदेकविश्चिति^२ शकान्याहृत्यै-कविश्चितिमाहुतीः पशुकामो जुहुयात् ॥२४॥ गोनामभिर्देवगवीभिरप्रतः ॥२५॥ नामिनीः पुरस्तात् पूतेन प्रतीचीमवस्थाप्याधस्ताद् दर्भानास्तीर्यं भसति गोदाम-भिस्तिस्त्र आहुतीः [हुन्वा ?] पशुकाम आकृतिहोमं जुहुयात् ॥२६॥ यासामिन्द्र उदाजतं इति चत्वार आकृतिहोमाः ॥२७॥ तेषामेकैकेन प्रातरन्तर्गोष्ठासु गोषु जुहुयात् ॥२८॥ एतैरेव जुहुयाद् गोष्ठाहृतासु^३ ॥२९॥ एतैः संग्रामेऽ^४ ॥३०॥ मित्र-शृत इत्यश्वानभिमन्त्रयेत् ॥३१॥ रोहिणीवै द्वजे इति^५ सप्ताहुतीः पशुकामो जुहुयात् ॥३२॥ उत्तमो निगदे व्याख्यातः ॥३३॥ गोर्वर्चससम्—अनुगुप्तस्य सर्पिषः उभयेषा त्वा देवमनुष्याणा प्रिया करोमि इति श्रोत्रियस्य मुख्यं संमार्गिष्य^६ ॥३४॥ कुमार्याः पति-कामायाऽर्थं ॥३५॥ असुध्य इन्यववृत (?) ॥३६॥ उत्तमो निगदे व्याख्यात उत्तमो निगदे व्याख्यातः ॥३७॥

इति गोनामिके द्वितीयं खण्डम् ॥

1 Cp. MS 33 13-14 तस्या व्रतं न रिहा	7 MS 34, 6-14
स्याचोपर्युपरि सचरेयुर्नाभिर्वैज्ञाभितपेत्	8 Cp. MS 34, 17 प्रातरेवान्तर्गोष्ठासु गोषु
2 Mān. ऋू०	हृतव्यम्
3 After वत्सा Mān. does not corres-	9 From MS 34 18
pond with our text. The passage	10 Op. MS 34, 19 एतैरेव जुहुयात् सग्रामं
runs upto the end of 9 5 3 and is	11 See MS 34 19-35, 1. The ms. "मन्त्र-
probably an interpolation	येत्
4 Cp. MS 33 17-19 पिता वत्साना १ इत्यृ	12 MS 35 1-5-
षभस्य कर्णे उत्सृजमानो वंदत्	13 Cp. MS 37 6 एतद्वै गोर्वर्चसं न सर्वस्मा
5 From MS 34 1-2, which, however,	इव कुर्यात्
omits पशुकाम	14 See MS 37 3-5.
6 Cp. MS 34 3-4 एतैरेव जुहुयाद् गोनामैर-	15 Cp. MS 37, 5-6 एतेन कुमार्या एतेन पति-
ग्रेत्वर्या गोर्वर्चसदि पशुकाम	कामाया:

DRAHYAYANA-ŚRAUTASŪTRA

With the Commentary of Dhanvin

Patalas 11-15

edited by

RAGHU VIRA

Thirty years ago Dr J N. Reuter of the University of Helsingfors in Denmark had printed the first ten patalas and four sūtras of the eleventh of this Śrauta and its commentary, and a promise was held out for completing the work in two more parts. The promise was never made good. After getting an assurance from the Publishers, Messrs. Luzac and Co., London, that there is no further possibility of their continuing the work I procured the manuscripts that were in my reach and began with the 11th patala. They are all written in the Devanāgarī script.

- (1) Panjab University Library, Lahore, No. 5620a.
Text only, pat. 1-22.
- (2) Dr. Sardesai of the Oriental Book Agency, Poona,
very kindly presented to me this beautifully
written and complete ms. of the text and com.
- (3) Pb. Univ. Lib, Lahore; No. 5451. Text and
com., complete.

In the meanwhile I got Reuter's unpublished text for the five pātalas, 11 (excluding the first four sūtras)-15. Herein were collated the following manuscripts.

A Devanāgarī mss

- (1) India Office, London, Colebrook Collection, No. 363b. Text only, complete.
- (2) India Office, London, Colebrook Coll., No. 363a. Text and commentary, pat. 1-11.
Bodleyan Library, Oxford, Wilson Coll., No 328.
Text and Com ,,pat 12-15. 4 9

The two mss. are really one ms split into two.
They are written in the same hand.

- (3) Calcutta Sanskrit College, No. 259. Text and com , complete

B. Grantha mss.

- (4) India Office, London, Burnell Coll., No. 152.
Text only, complete.
- (5) India Office, London, Burnell Coll., No. 187.
Text and com., pat 1-21

In our critical apparatus they are denoted by Da, Df, De, Ga, Gb respectively Our own mss. are Db, Dc, Dd. Of these the largest number of individual readings are shown by Gb. Dcde form one uniform group Dcd mark the end of every sūtra by the addition of iti. It is a very convenient device and one wonders why it did not get wide currency in ancient times. The mss. do not show the colophons either completely or systematically. Clerical errors of every type are rather numerous. It was not possible to register all of them. The editor had to exercise his judgement oftener, than he is usually called to. I have met misinterpretations of ligatures, wrong combinations leading to "ghost-words" and to false accomoda-

tion, assimilation of words and of terminations, anagrammatism, metathesis (either of words or of whole passages), substitution of synonyms, haplography, lipography, dittography, and adscripts. Being traceable to single mss they were of no material use for reaching back to the original, and hence they were rejected.

These eight mss fairly settle the text. The collation of more mss. would not, I am sure, take the editor any nearer to the original, as it was known to the commentator Dhanvin. The Sūtra had already been conflated before the time of Dhanvin, that is before Śāyana who quotes Dhanvin extensively.

The Śrauta text given in the following pages is after the commentator He is a fairly safe guide He is a master of his tradition¹ and his choice of the readings is remarkably good. But there are instances where difficulties arise The only passage where I have taken courage to put in the text, what Dhanvin expressly calls an apapātha, is 11. 1. 7 मानो भद्रः (instead of Dhanvin's आ नो भद्र) In the very next sūtra, however, I have allowed मूलतः to remain where Dhanvin puts it मूलतः really belongs to the end of sūtra 7 For the division of the text into sūtras Dhanvin (or a lost predecessor of his) alone is responsible Agnīsvāmin, who is commenting on the Lāt, has a totally different division²

THE DRĀHYĀYĀNA AND THE LĀTYĀYĀNA ŚRAUTASŪTRAS

The two Sūtras belong respectively to the Rāṇāyanīya and the Kauthuma Śākhās of the Sāma-Veda Their comparison leads us to great antiquity, when (excepting slight differences in ritual), their text was one. We are forced to this conclu-

1 When tradition fails him, he allows a free play to his fancy.

2 Rāmakṛṣṇa Dikṣita (alias Nānābhāī, son of Dāmodara Tripāṭhi), another commentator of Lāt, does not always follow Agnīsvāmin.

sion by the verbal identity in the vast majority of the sūtras. Their sequence also is mostly uniform. Even in the matter of division of chapters (adhyāyas in Dr., prapāthakas in Lāt.) the agreement is very close. In each case a chapter is divided into 12 sections¹. But of greater significance are the variations themselves. The variations consist in additions, paraphrases and change in sequence. The additions are numerous in the Dr., and they exceed the other variations. Now, the additions generally are of the nature of adscripts, marginalia or interlinear glosses². They can be thrown out without affecting the smoothness of the context. When one is a paraphrase of the other, or there is a change in sequence, the process of evolution does not reveal itself so readily. On the whole the Lāt. has preserved a purer text.

1 The Dr. has also a secondary division into patalas.

2 E. g. Dr. 11. 1 8 या॑ स्वयंवका॒ सेन्द्रणता॑ explains इन्द्रणता॑ of the preceding sūtra

रोहितेनानङ्गेनोचरलोम्ना चर्मणापिहितः स्यात् ॥ १ ॥

पूर्वोक्तो वाणश्चर्मणा छादितः स्यात् । वाणसुखस्य विलं चर्मणा छादये-
दित्यर्थः ॥

तस्य दशसु पश्चाच्छिद्रेषु दशदश तन्यो बद्धाः स्युमौञ्ज्यो
दाभ्यो वा ॥ २ ॥

तस्य वाणस्य पश्चाद्गामे सुखादितरस्मिन् प्रान्ते दश छिद्राणि कृत्वा
प्रत्येकं दशदश तन्त्वो बद्धाः स्युः । मौख्यो वां दर्भमया वेति ॥

त्रिविति शारिड्यः । चतुर्सिंशतन्मध्यमे त्रयसिंशतावभितः ॥ ३ ॥

त्रीण्येव छिद्राणि कृत्वा मध्यमे चतुर्सिंशतचन्त्रनितरयोखयसिंशताविति ।
एवं शततनुर्वाणं इति ॥ .

पुरस्तादेकैकशस्तास्तैर्वं विभज्य भूयेवः ख्वः इत्येताभिः पृथगु-
त्तरोचर्युदूहेत् ॥ ४ ॥

एकैकश उद्ग्रहेदित्यन्वयः । बन्धनात् प्रागेव तास्तैर्वं समं विभज्य मध्यमं
भागमेकाधिकं कृत्वा प्रतिवर्गं पृथग्व्याहृतिभिः प्रत्येकं तन्त्रुदूहेत् । छिद्रेषु तन्त्र-
नास्त्योर्ध्वमुदूद्य विले बभीयादित्यर्थः । उत्तरोत्तरीति को उर्थः । वाह्याच्छिद्रे
प्रथमं कुर्यान्मध्यमे द्वितीयं ततो उभ्यन्तरे तृतीयमपवर्गमिति । तेन प्रथमां
व्याहृतिमुक्त्वा वाह्ये छिद्रे त्रयसिंशतचन्त्र बभीयात् । प्रतितन्त्रुमाधर्तयेर्त् ।

1 Gb लो°

4 Gb मौञ्ज्यो

2 Gb om

5 DcGb सुवर्

3 Gb adds तेषु

6 Gb तंत्रुमंत्रमावर्तयेते

एकैकश उद्गोहेदिति वचनात् । एवं मध्यमे छिद्रे द्वितीयया व्याहृत्या तृतीये छिद्रे तृतीयया व्याहृत्येति । यदा पुनर्दश छिद्रेषु दशदशै तन्तवस्तदापि त्रैघं विभज्य व्याहृतिभिरुद्घनमिति ॥

तमभिसूशेत्—वदो वद वदा वदी वदो वदोरुः^३ पुथुः^३ सुग-
न्त्वः^५ कर्मः करणः^६ करः करस्युरभीषाद् चाभीषाही चाभिमांति-
हश्चाभिमातिहा च सासहित्यं सहीयांश्च सहस्रांश्च सहमानश्चेद्वयाश्च
बृहद्वयाश्च सवयाश्च बृद्धवर्णयाश्चैन्द्रीं वाचं बृहतीं विश्वरूपां शतायुर्षीं^७
प्रवद देव वाण इति ॥ ५ ॥

तं वाणमेवं कृत्वा मन्त्रेणाभिसूशेदिति ॥

शिथिलांस्तन्त्रूनायच्छेत्—

एभिनों वाण तन्तुभिः शतं राद्धीरिहावद^८ ।

अरात्स्म सर्वे ऽतार्ष्म^९ जीवा ज्योतिरशीमहि ॥

इति ॥ ६ ॥

यदि तन्तवः शिथिलाः स्युशिष्ठशाः स्युस्तदा तान् सर्वान् समं^{१०} संधाय
पुनरायच्छेन्मन्त्रेणोति ॥

वाक् सबीं^{११} मनो ज्योतिर्मानो^{१२} भद्रः इति जपित्वा वादयेदिन्द्रणत-
येषीकया वेतसशाश्वया च सपलाशया ॥ ७ ॥

आ नो भद्र इति मन्त्रपाठः । मान इत्यपपाठः । सपलाशया वेतसशाश्वया
इषीकया च वाणं वादयेदिति^{१३} ॥ इन्द्रणतयेति पदस्य स्वयमेवार्थमाह—

मूलतो या स्वयंवका सेन्द्रणता ॥ ८ ॥

1 Dede om the second दश

10 DeoGb षष्ठं

2 Gb वदो य

11 Db राद्धिमिहा०, Gb गरिहावत

3 Reuter पुथु (without variants)

12 Db तारिषु, Deo गरिष्म, Gb तारिषष्ट

4 DbGb सुगध

13 Gb om, सर्वान् सम, Df om सम

5 Db वश्च , Gb करणः

14 Gb समाधाय

6 Dab चाभि०

15 Gb सर्वा

7 Deo om

16 Dab ज्योतिरा नो

8 Gb om , De समवयाश्च

17 Gb om इति

9 De बृहद्० (=Lāt.)

या मूलप्रदेशे स्वयमेव वक्ता भवति^१ सेन्द्रणता । इन्द्रेण न ता इन्द्रणता दैवान्तेत्यर्थः ॥

प्राणाय त्वा [PB 5.6.14] इत्युर्ध्वमुखिखेत् अपानाय त्वा [1c.]
इत्यवाच्मम् ॥ ६ ॥

• छिद्रप्रदेशादारभ्य यावन्मुखमूर्धमुखिख्य वादयेत् । तथा मुखप्रदेशादारभ्य अपानाय त्वा इत्यवाच्ममवलिखेदिति ॥
व्यानाय त्वा^२ [1c.] इति त्रिः संख्योदर्शं वाणं प्रोहेद्राक्ष-
णमुक्त्वा इममुखिखनास्व इति ॥ १० ॥

व्यानाय त्वा इति त्रिः^३ संख्यं इममुखिखनास्व इति कंचिद्ग्राहणमुक्त्वा
नस्य हस्तयोरुदर्शं वाणं प्रोहेदिति ॥

प्रथमः स्वरङ्गः ॥ १ ॥ ॥ ५ ॥

आहत दुन्दुभीन् प्रवदन्तु वीणाः इति ब्रूयात् ॥ १ ॥

आहत आग्नेत दुन्दुभीनिति प्रैष इति ॥

अलाबुवीणां वक्राकपिशीष्यर्थौ च पूर्वस्यां द्वारि वहिः सदसम् ॥ २ ॥

अलाबुवीणा प्रसिद्धा । वक्रा नाम वीणाविशेषः । तथा कपिशीष्यौ च ।
तास्तिस्त्रो वीणाः सदसः पूर्वस्यां द्वारि वहिः सदसं वीणावादिनो वादयेयुरिति ॥

वक्राकपिशीष्यर्थौ दुन्दुभीश्च प्रतिमन्त्रयेत् —

यो वक्रायां कपिशीष्यर्थौ^४ दुन्दुभौ^५ यच्च वायम् ।

घोषे यो^६ महतो महांस्तेन नो राद्विमावद् ॥

इति ॥ ३ ॥

आवदेत्येकवचनं वादेवताभिप्रायमिति ॥

महावीणापिशीलवीणे चापरस्यामन्तरिति गौतमशारिडल्यौ
वहिरिति धानंजय्यः ॥ ४ ॥

1 Dd adds इति

5 DeGb शां (=Lāt)

2 Gb दैवनः

6 DbeGb उदयौ

3 DdGb repeat व्यानाय त्वा (=Lāt)

7 Gb adds च

4 Gb त्रिभि

8 Gb घोषयोर्

अपरस्यां सदसो द्वार्यन्तर्बहिर्वेदि^१ वीणाद्वयं वादयेयुः ॥ तयोश्च प्रति^२-
मन्त्रणं कार्यमित्याह—

अलाबुवीणापिशीलवीणे च प्रतिमन्त्रयेत—

अलाबुवी पिशीली^३ च यं मन्त्रमधिजग्मतुः ।

तेनेदमुपगायतां ते साम महिष्यतः ॥

इति ॥ ५ ॥

स्पष्टमिति ॥

पश्चिमेनोपेणगातृन् द्वेदो एकैका पत्ती कारण्डवीणां पिच्छोरां^४ च
व्यत्यासं वादयेत् ॥ ६ ॥

सत्त्विणां यजमानानागेकैका पत्ती पश्चिमेनोपगातृनासित्वा द्वेदो वीणे
व्यत्यासं वादयेत् । प्रथमं कारण्डवीणां ततः पिच्छोरां^५ पुनरप्येवमेव सर्वा इति ॥

उपमुखं पिच्छोरां^६ वादनेन कारण्डमयीम् ॥ ७ ॥

उपमुखं स्थापयित्वा मुखमारुतेन पिच्छोरां^७ वादयेयुः वादनदण्डेन^८
कारण्डमयीमिति ॥

ता अपघाटिला इत्याचक्षते ॥ ८ ॥

ताः पत्तीभिर्वाद्यमाना अपघाटिला इत्याचक्षते । अनेन तं पत्त्यो उपघाटिलाभि-
षपगायन्ति । आर्खियमेव तर्हं पत्त्यं [PB 5 6 8] इति ब्राह्मणं व्याख्यातमिति ॥

ताः^९ प्रतिमन्त्रयेत—

यां पत्त्यपघाटिलां सूदुकं वादयिष्यति ।

सारातिमपवाधतां द्विषन्तं तैजनित्वक् ॥

इति ॥ ९ ॥

ता अपघाटिलाः प्रतिमन्त्रयेतेति ॥

१ Dd वर्हिर्वा, Gb om, वेदि

५ Df ओलं

२ Gb om प्रति

६ DdfGb ला

३ Da अलाबुवी पिशीलीवीणे, Df अलाबुवीण-
पिशीलवणे, Gb अलाबुवीणा पिशीलि (op

७ Gb वादनेन

Lat and com.)

८ Dce ओमेतत् for ओमेव तत्

४ DbGb नोदूः

९ Gb ता

सर्वमनुवीक्षमाणो जपेत्—

• आक्रन्दा उलूलयः प्रकोशा यज्ञं चेष्टितम्^१ ।

सर्वां सत्वस्य सा राद्विस्तथेदं साम गीयते ॥

इति ॥ १० ॥

सर्वमपवाटिलास्ततो उन्यांश्च वीणादुन्नुभीश्चानुवीक्षमाणो जपेदिति ॥

जपेदेव—सुपर्णोऽसि^२ गरुत्मान् प्रेमां वाचं वदिष्यामि वहु करिष्य-

न्तीं वहु करिष्यन् स्वर्गमयिष्यन्तीं स्वर्गमयिष्यन् मामिमान् यजमानान्

इति ॥ ११ ॥

पुनरपि सुपर्णोऽसि गरुत्मान् इति मन्त्रं जपेदिति ॥

द्वितीयः खण्डः ॥२॥ ॥६॥

ब्राह्मणोऽभिगरः पूर्वस्यां सदसो द्वारि प्रत्यङ्गमुख उपविशेद्
वृषलोऽपगरोऽपरस्यां प्राङ्गमुखः ॥ १ ॥

यः सत्विणो यजमानान् प्रशंसति सोऽभिगर इत्युच्यते । स ब्राह्मणः
पूर्वस्यां द्वारि प्रत्यङ्गमुख उपविशेत्^३ । अपरस्यां द्वारि वृषलोऽपगरः प्राङ्गमुख
उपविशेषिन्दार्थम् । यो निन्दति सोऽपगर इत्युच्यते ॥

स ब्रूयात्—नारात्सुरिमे सत्विणः [PB 5.9.14] इति ॥ २ ॥

स^४ वृषलो निन्दन ब्रूयात्—नारात्सुरिमे सत्विण इति । असिद्धा इत्यर्थः ॥

अरात्सुः [1. c] इत्यभिगरः ॥ ३ ॥

अभिगरो ब्राह्मणः अरात्सु इति ब्रूयात् । संसिद्धा इत्यर्थः ॥

दक्षिणेन मार्जालीयमर्योऽन्तर्वेदि दक्षिणामुखस्तिष्ठेत् ॥ ४ ॥

अर्य स्वामिवैश्ययोऽपाणिनिस्तृतेरर्यो वैश्य इति ॥

१ DbdGb चेष्टति (= Lāt.)

४ Deo om इति

२ Gb सर्व-

५ Gb adds in margin सत्विणः प्रशंसिष्टुं

३ DdeGdG स्मि (= Lāt.), Df corrects सि

६ Deo om.

to स्मि

बहिर्वेदि शूद्र उद्द्वयुखः ॥ ५ ॥

स्पष्टमिति ॥

अर्याभावे यः कश्चार्यो वर्णः ॥ ६ ॥

अर्याभावे यः कश्चार्यस्त्वैवर्णकः स्यादिति ॥

तौ श्वेतं परिमण्डलं चर्म व्यायच्छेतां शूद्रः पूर्वः ॥ ७ ॥

तावर्यश्च शूद्रश्चान्योऽन्यं श्वेतं चर्म व्यायच्छेताम् । शूद्रः प्रथमं व्याय-
च्छेदिति ॥

पूर्वेणाग्रीधीयं ब्रह्मचार्यन्तर्वेद्युद्द्वयुखस्तिष्ठेद्वहिर्वेदि पुंश्चली

दक्षिणागुरुसी ॥ ८ ॥

स्पष्टमिति ॥

सा ब्रूयात्— दुश्चरितिश्वकीर्णिन् इति ॥ ९ ॥

सा पुंश्चली वेश्या ब्रह्मचारिणं प्रति ब्रूयात्— हे दुश्चरितिन् हे अवकीर्णिन्
इति । दुश्चरितं ब्रह्मचर्यस्खलनमिति ॥

धिक् त्वा जालिम पुंश्चली भ्रामस्य मार्जनि पुरुषस्य पुरुषस्य शिभ्रप्रणे-
जनि इति ब्रह्मचारी ॥ १० ॥

ब्रह्मचारी पुंश्चली प्रति ब्रूयात्— धिक् त्वा जालिम इति ॥

एवमा तृतीयं व्यत्यासम् ॥ ११ ॥

एवमेव पुनः १ पुंश्चली ब्रूयात् पुनर्ब्रह्मचारी पुनरप्येवं कुर्याताम् । आ तृती-
यमिति यावत् तृतीयं पर्यायं त्रित्यर्थः ॥

सर्वेषां कर्मणि निष्ठिते तदेवाभिगरहित्वृयात् ॥ १२ ॥

सर्वेषामभिगरप्रभृतीनां कर्मणि यथोक्ते कृते पुनरप्यभिगरहित्वृयात्—
आरात्मुरिमे सत्रिण इति ॥

अवसूज्य शूद्रः प्रद्रवेत् ॥ १३ ॥

अथ शूद्रः परिमण्डलं चर्म विसूज्य धावेदिति ॥

1 DdGb वर्णिक

5 Dce om.; others add इति

2 DacGb पू०

6 Db ब्रह्मचार्य०

3 Dc पू०

7-7 Dd पुंश्चली ब्रह्मचारी पुनरिति

4 Only DbcdGb repeat पुरुषस्य

8 Gb गरस्तदेव त्रिवृ०

तं तेनवावक्षिणुयात् ॥ १४ ॥

तं शुद्रं तेनैव परिमण्डलेन चर्मणार्थो वर्णोऽवक्षिणुयाद् विध्येत् ताड-
येदिति ॥

.: यथाभिग्रेतभितरां ब्रह्मचार्याक्रोशेत् ॥ १५ ॥

अथ ब्रह्मचारीं पुंश्चली यथाभिग्रेतमाक्रोशेत् । न पूर्वोक्तमात्रेण किं
त्वधिकमपि यथाभिग्रेषणं कथयेदिति ॥

पश्चिमेनाश्रीश्रीयं वाहिवेदि परिश्रिते मिथुनौ संभवेतां यौ वर्णौ
लभेरन् ॥ १६ ॥

यौ वर्णौ लभेरक्षिति॑ सत्विण्यस्तौ मिथुनौ संभवतः । यदि कश्चिद्
ब्राह्मणः ब्राह्मणी च कार्मवृत्तौ लभ्येते तदा तौ संभवतः । अथ यदि क्षत्रियौ
यदिं वैश्यौ यदि वा शुद्रौ नात्र वर्णनियम इति ॥

गृहपतेर्दस्योऽमीषा वा नवानुर्दहरणान् पूरयित्वा प्रदक्षिणं

मार्जलीयं परीयुः हैमहा इदं मध्यिदं मधु इति वदत्यः ॥ १७ ॥

गृहपतेर्दस्यस्तस्याभीष्ठा वा याः काश्चित् कुमार्यो नवानुदकुम्भानाङ्गिः
पूरयित्वा मार्जलीयं परिगच्छेयुः । परिचर्यन्ति इति कल्पान्तरमिति ॥

पञ्चावराध्याः पञ्चशतं पराध्याः पञ्चविंशतिर्वा ॥ १८ ॥

सप्तष्टमिति ॥

ताम्यो वीर्णां वादयेयुः ॥ १९ ॥

तासां दासीनामर्थे अपि वीरणा वादयेयुः । तदीयनृत्यौङ्गत्वेनेत्यर्थः ।

सर्वासु स्त्रक्षिणु दुन्दुभीनांवभीयुः ॥ २० ॥

महावेदेः सर्वासु स्त्रक्षिणित्वर्थः ॥

1 Dce °क्षिणीयाद्

8 Dce om आदि.

2 Dc पूं०

9 Gb परिहृत्य०

3-3 Gb om , Df repeats these words

10 Gb पवीणा

4 Dce एककाम०

11 Dce तदीयं नृत्य नृत्याग०, Dd तदियं,

5 DdGb add वा

Gb तदियं नृत्यानाह०

6 DfGb नवानुदका०

12 Dce °ना०

7 Dce om , Gb adds इति

उत्तरोत्तरि वाचो व्याहारयेयुर्यावतीरधिगच्छेयुः ॥ २१ ॥

आस्मिन् स्तोत्रे पूर्वोक्ताः सर्वा वाच उत्तरोत्तरमात्रायुक्ता ब्रूयुः । यावत्यो-
चैर्मात्रया युक्ता वक्तुं क्षमास्तावत्या मात्रया युक्ता ब्रूयुः । यथा हैमहा इदं मध्यिदं
मधु इत्युत्तरोत्तरमुच्चैर्गानम् । तैथा उत्कोद यजमाना कुर्वते इति शास्त्रान्तरमुक्तोदा-
दिक्मुच्चैर्द्वैरिति ॥

घोषांश्च ॥ २२ ॥

दुन्दुभिघोषान् वीणाघोषांश्च सर्वानपि यावतो उधिगच्छेयुस्तावतो उत्युच्चै-
स्तरान् कुर्युरिति ॥ एवं शिल्पान्युक्त्वा तदंगुष्ठानकालमाह—

हिंकारमन्वभिगरप्रभृतयः कृत्वा यथार्थं स्युः ॥ २३ ॥

स्तोत्रोपक्रमे हिंकारवेलायामभिगरप्रभृतयः स्वंसं कर्म कृत्वा यथार्थं
गच्छेयुः । ब्राह्मणोऽभिगरः पूर्वस्या [sūtra 1] इत्यारभ्य मैथुनान्तं कर्म [sūt. 2]
यदुक्तं तत् स्वंसं कर्म । तथा संनद्वा राजापि हिंकारवेलायामपि प्रदक्षिणा देवय-
जनं परीयाँ [10. 2. 13] इति प्रैषार्थं कृत्वा यथार्थं गच्छेदिति ॥

आ स्तोत्रान्तात् कुम्भिन्यः सर्वे च घोषाः ॥ २४ ॥

कुम्भिन्यो दास्यो वीणादुन्दुभिघोषाश्च हिंकारप्रभृति यावत्स्तोत्रसमाप्त्य-
कुर्वते तेषामुपगानरूपत्वात् । केचित् तु हिंकारात् पूर्वमेव घोषाः आहत दुन्दुभीन्
प्रवदन्तु वीणाः [11. 2. 1] इति यथाप्रैषमुपकम्य प्रवर्तन्त इत्याहुरिति ॥

॥ तृतीयः स्वरणः ॥३॥ ॥७॥

अथेदानीं उपर्योऽसि गरुदमान् [11. 2. 11] इति जपानन्तरं राजनेन पञ्च-
विशेन्न स्तोतव्यम् । अनाम्नातपर्यायश्च पञ्चविशस्तोमः । तस्य पर्यायकल्पसौ^{१०}
जातिसंहारो^{११} [17. 2. 25] युग्मायुक्तसंहार [17. 1. 27] आवापश्चेति [17.

1 Gb adds अतिवैचस्तरमित्यर्थ

7 Ddf याद् 。

2 Gb om , Dd adds मधिदं

8 Ddef विश-

3 Dce य०

9 Ddf स्तोत्रायं

4 Gb न्तरोङ्गमुक्तोदादिह०

10 Dce कल्पसौ

5 Ddf न्तरां

11 Gb स्त्रकारा

6 Dd न्मु, Gb न्मेव

1. ३] श्रीन् पञ्चान् वर्घमानपट्टे [pat. 17] वस्थ्यति । दशरात्रिकेभ्य एकया ज्याय छु [17. 3. 4]. इत्यादिना तत्रावापपत्ते कुत्रावाप इत्येषोऽयामाह—

पञ्चविंशो चतुर्विंशस्योत्तमे पर्याये परिचरायामावपेदिति^१ गौतमः॥१॥

उत्तमे पर्याये परिचरायां^२ मध्यमायामृच्यवैपेत् । मध्यमां द्विर्गायेदित्यर्थः॥

आवापस्थान इति धानंजस्यः॥२॥

उत्तमे पर्याये प्रथमायामावापस्थान एवावपेदिति ॥

प्रथमस्यावार्यं इति शास्त्रिल्ल्यः॥३॥

प्रथमस्य पर्यायस्यावापस्थान इत्यर्थः॥

चतुर्विंशेन वाँ स्तुत्वा मध्यमामहिंकृतां तुचस्य प्रस्तुयात्॥४॥

अथवा चतुर्विंशेन स्तोमेनाविकृतेनैव तुचं समाप्य पुनर्मध्यमामृचं हिंकार-रहितां प्रस्तुयात् । प्रस्तुत्य सकलायेदित्यर्थः॥

स आस्कन्दो नाम ॥५॥

तस्य बहिःपर्यायगानस्यास्कन्द इति संक्षा । बहिःपर्यायमास्कन्दनादिति । सवनात् संक्षाकरणं च व्यवहारार्थम् । आस्कन्दं तु गौतमश्वत्वार्णिश इति ॥

तं न कुर्यादिति शास्त्रिल्ल्यायनः॥६॥

न सार्वत्रिकोऽयं निषेधः । आस्कन्दस्य श्रुत्युक्त्वात् । तेन महावते तमास्कन्दं न कुर्यादित्यर्थः॥

उत्तमायां स्तोत्रीयायां प्रस्तुतायां पादावुपावहरेत्॥७॥

राजनस्य साम्न उत्तमायां प्रस्तुतायामात्मनः पादावुपावहरेदिति ॥

सह निधनेन भूमौ प्रतिष्ठापयेत्॥८॥

निधनोच्चारणवेलायां पादौ भूमौ प्रतिष्ठापयेत् । ततः पूर्वमाकाश एव स्थापयेदिति ॥

आहियमाणे भवे प्रतिलोमैरारोहणीयैरवरुद्ध जपेत्—

मही द्यौः पृथिवी च न इमं यज्ञं मिमित्ताम् ।

पिष्टां नो भरीमभिः॥

१ Gb परिचाया वापस्थान एवावपेदिति

४ Dcd add-स्थान(= Lat)

२ Gb चाराया

५ Gb नैव fo. न वा

३ Doe चा०

६ Dcd Gb पर्यायं

इति ॥ ६ ॥

अध्वर्युभिराहियमाणे नाराशंसादिभक्षणे प्रतिलोमैरारोहणमन्त्रैरवरो-
हेत् । अवरोहन्तु अवरोहामि^१ इति च मन्त्रसंनामः कार्यः । अवरुद्योति विधानादन्यथा
मन्त्रलिङ्गविरोद्धाच । तद्यथा—विशेषं त्वा देवा आत्मषुभेन छन्दसावरोहन्तु तानन्वरोहामि
इत्युपकम्य वसवस्त्वा इत्येवमन्तैः । अवरोहणमन्त्रातिग्राह्यभक्षणमप्युद्ग्रातृभिः कार्यं
खुत्वा उष्टेन [१२.११] विषुद्वत्योश [१२.१२] इति पूर्वमुक्तत्वादिति^२ ॥

अध आसीनाः शेषण स्तुवीरन् ॥ १० ॥

अहः शेषण वामदेव्यप्रभृतिना स्नोत्रेणाध एवासीनाः स्तुवीरन् ।
आसन्दीकूर्चान् वर्जयेयुरिति । एवं महाव्रतकथा^३ समाप्ता ॥

अँथोदयनीयमतिरात्रं प्रल्याह—.

उदयनीये उतिरात्रे संस्थिते उवभूथमभ्यवेयुः ॥ ११ ॥

सिद्धमेवैतदुत्तरविवक्षार्थं वचनमिति ॥

अनुपमञ्जन्तः पाणिभिस्तु संधावेरन् ॥ १२ ॥

अप्सु शिरस उपमञ्जनमकुर्वन्तः पाणिभिः शरीरमन्योऽन्यं शोधयेयुरिति ॥

यस्यात्र पक्षी स्यात् पृष्ठं तया व्युद्गावयेत् ॥ १३ ॥

यस्यात्र यजमानस्य पक्षी विद्यते स तया पत्न्या स्वदेहे^४ पृष्ठवंशं शोधयेत् ।
कर्मन्यातिहारे विशब्दः । पत्न्याश्च देहं^५ यजमानः शोधयेदिति ॥

तानुचेतोदानयेत् ॥ १४ ॥

तान् सत्त्रिण उच्चेतावभुथादुदानयेत् । तीरप्रदेशे^६ नयेदिति ॥

उदेत्य गृहपतिः सोमोपनहनं परिदधीत ॥ १५ ॥ अहतानि

वसनानीतरे^७ ॥ १६ ॥

स्पष्टे इति ॥

अभ्युक्षणप्रभृति समापयेयुः ॥ १७ ॥

१ Gb ऋग्नि

स्तुवीरन्

२ Gb न्वधि०

६ Gb om.

३ Gb वचनात् for पूर्वमुक्त०

७ Dd उदेशं

४ Gb व्रतकार्य॑

८ Db वासासीतरे

५-५ Gb आसन्दीकूर्चे अवनन्यं वामदेव्यादि

अवस्थेष्ट संस्थितायाम् अवस्थ निजुम्पुण [6.4.8] इत्यभ्युक्तणप्रसृति^१ कर्म-
शेषं तस्मिन्नहनि समापयेयुरिति ॥

येनेतो गच्छेयुरन्येन^२ प्रत्याव्रजेयुः^३ पाप्मनो व्यतिषङ्गाय ॥ १८ ॥

इतो देवयजनाद् येन पथावभृथं गच्छेयुस्ततो उन्येन मार्गेणावस्थात्
प्रत्याव्रजेयुः । स्यकेन पापेनासंबन्धार्थम् । पूर्वस्मिन् हि^४ मार्गे पाप्मा तिष्ठतीति
मन्यते^५ इति ॥

अन्तून्दृष्ट्यवपायां हुतायां दक्षिणे वेद्यन्ते केशरमधूणि वापयेत्
॥ १९ ॥

स्पष्टमिति ॥

तस्मिन् संस्थिते प्राञ्च उदञ्चो वा गत्वा पृथगुदगवसानीयाभि-
रिष्टभिराहिताश्रयो यजेरन् ॥ २० ॥

तस्मिन्नुदयनीये^६ संस्थिते देवयजनात् प्राञ्च उदञ्चो वा^७ पृथक्कृथगिष्ठि-
भिर्यजेरन्निति ॥

गृहपतिं यजमानमनाहिताश्रय उपासीरन् ॥ २१ ॥

ये पुनरनाहिताश्रयः सत्त्विणस्तेषामग्न्यभावाद् गृहपतिमुदयनीयेन^८ यज-
मानमुपासीरन् । आत एव वत्तनादनाहिताग्नेरपि सत्त्वमस्तीति गम्यते । आश्व-
लायनो उप्याह — दीक्षणाद्यनवीनाम् [4.1.10] इति ॥

तद्वत्यैः स्थालीपाकैर्यजेरन्निति धानंजय्यः ॥ २२ ॥

श्रौताग्न्यभावे उप्यैप्यासनाद्वौ स्थालीपाकैरुदयनीयेष्टद्वत्यैरनाहिताश्रयो
यजेरन्निति ॥

संवत्सरं संवत्सरेयुः^९ ॥ २३ ॥

समाप्ते^{१०} हि^{११} सत्त्वे^{१२} सत्त्विणः संवत्सरं सहैकत्र वसेयुरिति ॥

१ Gb adds यदुकुं

८ Gb °न्नुदवसानीये

२ Db विगं

९ Gb adds गत्वा

३ Db adds वा

१० Gb °मुदसानिया

४ Dd adds इति

११ Df om this sūtra and its com.

५ Df om, हि ; Dd puts it after मार्गे

१२ Reuter समाप्ते

६ Ddf मन्यते

१३ Doe पि, Dd वृत्त पि for हि

७ Gb अनु०

१४ Doe सत्त्विणे

द्रादशरात्रमहोरात्रौ वा ॥ २४ ॥
स्पष्टमिति ॥

यावद्वा सुनुयुर्विद्वा सुनुयुः ॥ २५ ॥

यावन्तं कालं सत्त्रे सुनुयुस्तावन्तं कालम् । त्रयोदशरात्रे समाप्ते त्रयो-
दशरात्रे संवसेयुः । तथा चतुर्दशरात्रादावपि तावन्तं कालं सह वसेयुरिति^१ ॥

चतुर्थः खण्डः ॥४॥ ॥८॥

एकादशः पटलः ॥११॥

द्राह्यायणकृते सूत्रे^२ दीपे धन्विविनिर्मिते^३ ।
द्वितीये दशके त्रुत्तः^४ प्रथमः पटलो उधुना ॥

१ DbgGb ऋ

२ Gb om

३ Gb धन्विना च विनिर्मिते

४ Gb दीपे

अथ सर्वयज्ञेषु ब्रह्मत्वं विधातुसुपकमते—

सर्वत्र ब्रह्मा दक्षिणतः ॥ १ ॥

सर्वेष्वपि श्रौतस्मार्तेषु कर्मसु ब्रह्म दक्षिणतो^१ भवेत् । न पुनरुद्धात्रादि-
वत् । श्रौतेष्वेव ब्रह्मणः प्रवृत्तिरित्यर्थः । तथा^२ तेषु कर्मसु क्रियमारेषु नित्यं
दक्षिणतो भवेदिति । द्रव्यमन्यत्र विवक्षितमिति ॥

उद्भवसुखः कुर्याद्गोमेभ्यो इन्यत् ॥ २ ॥

उपवेशनप्रभृति ब्रह्मणो यत् कृत्यं तत् सर्वं होमव्यतिरिक्तमुद्भवसुख एव
कुर्यात् । ^३होमांस्तु प्राङ्मुख एव कुर्यात्^४ । प्राङ्मुखकरणं चानादेश इति सामा-
न्यविधानादिति ॥ प्रथमं पाकयज्ञेषु ब्रह्मत्वं विधास्यन् पाकयज्ञपदं व्याचष्टे—

पाकयज्ञा इत्याच्चतुर एकाशौ यज्ञान् ॥ ३ ॥

एकाग्निरौपासनः । तत्र क्रियमाणान् यज्ञान् पाकयज्ञा इत्याहुरिति ॥

तेषां होम्यत्सु तूष्णीसुपविशेषत् ॥ ४ ॥

तेषामर्थे ब्रह्मणैतत् कृत्यम् । किं तत् । होम्यत्सु कर्तव्यु तूष्णीसुपविशेषिति ।
श्रौतेषु कर्मसु प्रायेण मन्त्रत् उपवेशनात् तत्रिवृत्त्यर्थमिह तूष्णीमिति वचनम् ।
यद्वा तूष्णीमिति वाग्यमनविधिरिति ॥

हुते यथार्थं स्यात् ॥ ५ ॥

होमे हुते यथार्थं स्यात् । आसीत वा गच्छेदेत्यर्थः ॥

शूलगवे च बलीन् हियमाणाननुगच्छेत् ॥ ६ ॥

शूलगवं^५ नाम गवां पोषणार्थमैच्चर्युबहुवृच्छृकं कर्मेति ॥

1 Gb om

4-4 Dce उपवेशनार्थं नि(De adds य)त्य०

2 Dce तेषां

5 Dce वा

3-3 Dcdcf om.

6 Dcdcf पोषणार्थम्

निधीयमानानां दक्षिणतः स्थित्वा निहितेष्वपुं उपस्थृश्यानवेच्च
प्रत्यावजेत् ॥ ७ ॥

निधीयमानानां वलीनां दक्षिणते इत्यर्थः । अनवेक्षमिति अवेक्षणमकृत्वे-
त्यर्थः ॥

तूष्णीं पाकयज्ञे दक्षिणाम् ओम् इति वा प्रतिगृहीयात् ॥ ८ ॥
स्पष्टमिति ॥

पशुरेव पशोर्दक्षिणा ॥ ९ ॥

पशुद्विषः पाकयज्ञस्याष्टकादेः पशुरेव दक्षिणेति ॥

पूर्णपात्रं स्थालीपाकस्य ॥ १० ॥ उभयोर्यथोत्साहं वा ॥ ११ ॥
स्पष्टे इति ॥

न वितानं पृष्ठतः कुर्वते ॥ १२ ॥

न वितानं श्रौताग्निविहारदेशं पृष्ठतः कुर्यादिति ॥

येन यज्ञाङ्गेन संयुज्येत तदभ्यावर्तेत ॥ १३ ॥

अध्यर्यादिभिः सह कर्मकरणे सति तदानीं येन यज्ञाङ्गेन ब्रह्मा संयुज्यते^१
संयुक्तो भवति तद्यज्ञाङ्गमभ्यावर्तेत । अशीन् पृष्ठतः कृत्वापि तदभिसुखः
स्यादित्यर्थः ॥

कर्मादिषु सर्वेष्वधर्युसंप्रैषमागमयेत् ॥ १४ ॥

कर्मणामुपक्रमेष्वधर्युणा प्रार्थनं कारयेत् । अत्र भवता ब्रह्मत्वं कार्यमित्य-
धर्युष्मार्थित एव ब्रह्मत्वं कुर्यात् । नान्यथेत्यर्थः ॥

पूर्वया द्वारानादेशे^२ प्रविशेत् ॥ १५ ॥

स्पष्टमिति ॥

अग्न्याधेये दक्षिणया द्वारा प्रपद्य चातुष्प्राशयं निर्वप्स्यत्सु तूष्णी-
मुपविशेत् ॥ १६ ॥

१ Gb ऋग्स्त्रा

६ Gb om

२ Dbede षेच्च (= Lat.)

७ Dede ष्वेतेति; Doe add आसात्.

३ Df om.

८ Doe अमि

४ Dede षेशे

९ Dede गमयेतेति

५ Gb ष्वेते

१० Gb ष्वेतं

अग्न्याधेय इत्यधिकारः । चातुष्पाशयं ब्रह्मौदनम् । चत्वारो हि तद् ब्रा-
ह्मणः प्राश्नन्तीति^१ । तक्षिशायां निर्वपन्ति । तदानीं वाग्यत उपविशेदिति ॥

निरुपे यथार्थं स्यात् ॥ १७ ॥

स्पष्टमिति ॥

तदुद्धरिष्यत्स्वेवमेव ॥ १८ ॥

तच्चातुष्पाशयं ब्रह्मौदनं पात्रेषु द्विरिष्यत्स्वध्वर्युष्वेवमेव तूष्णीमुपविशेदिति ॥

तच्चेदनृत्विग्मिः प्राशयेयुस्तरहुलानादायापविष्येयुः—^२निष्ठ आ-
विद्वं^३ कृन्तानि^४ इति ॥ १६ ॥

यदि^५ चातुष्पाशयमृतिविद्यतिरिक्तैः कैश्चित् प्राशयेयुरध्वर्यवस्तदा तस्मा-
दोदनाद्विजज्ञतरहुलानादाय वर्हिनिरस्येयुः^६ निष्ठ आविद्वं इति मन्त्रेण । तस्य
चायमर्थः—हे यज्ञ तवाविद्वं शल्यं निष्ठैन्तानीति । तस्याविद निरकृतन् यवेन संमि-
तम् [TS 2.6.8.3-4] इति तैत्तिरीयकैः प्राशित्रमाधिकृत्योक्तम् । तद्वदेतदिति ॥

अथान्यान् निदधीरन् ॥ २० ॥

यतः प्रदेशात् तरहुलादानं तत्र तरहुलानन्यान् निदधीरन्निति ॥

आधास्यमानस्यारएयोः प्रत्ययोर्यथार्थं स्यात् ॥ २१ ॥

यदि तस्यामेव निशायामाधास्यते यज्मानस्तदा तस्य हस्ते उध्वर्युणा-
ररयोः प्रत्ययोर्यथार्थं स्यात् । अथ यदि तत ऊर्ध्वं संवत्सरादिकालेष्वग्न्याधानं^७
तदा प्राशनानन्तरमेव यथार्थमिति ॥

पूर्वाङ्गे दक्षिणोनाग्न्यायतनानि गत्वा यत्रापि मन्थिष्यन्तः स्यु-
स्तदक्षिणतः निरस्तः परावसुः इति दक्षिणा तृणं निरस्येत् [=4.4.

11] आवसोः सदने सीदामि इत्युपविशेत् [=4. 4 12] ॥ २२ ॥

यस्मिन् दिवसे उग्न्याधानं तस्य दिवसस्य पूर्वाङ्गे एव गार्हपत्यस्यै संभाँ-

1 Dcd om इति

7 Gb निष्ठ०

2 Dbc "स्तं दु० (=Lat.). तन्दुल occurs later

8 Gb प्रदत्त०

also, but sporadically,^{*}

9 Gb adds इति

3-3 DbcdeGb ने(DeGb नि)ष्ठाविद्वं (=Lat.) 10 Dc "ग्न्याधेयान्तमाधानं

4 Dd शल्यं कृन्तानि

11 DcdGb om

5 Gb मन्त्रेण यदि

12 Gb संहा०

6-6 DcdGb नेष्ठाविद्वं (=Lat.)

राहरणकाले गार्हपत्यमन्थनदेशस्य दक्षिणतो मन्त्रेण निरसनोपवेशने कुर्यात् ।
संभाराहरणानुसंधानार्थमिति ॥

भूर्सुवः स्वर्वृहस्पतिर्ब्रह्माहं मातुष ओम् इति ॥ २३ ॥

उपविश्य जपेदिति शेषः । जपश्चोपवेशनाङ्गमिति^१ ॥

एतेनोपविशेशजुषेति यत्र स्यात् ॥ २४ ॥

यत्रयत्र यजुषोपविशेदिति विधिः स्यात् तत्र सर्वब्रैतेनोपविशेत् निरस्तः
परावसु इत्यादिना मातुष^२ इत्यन्तेनेति ॥

अग्निं हिँयमाणमनुगच्छेत् ॥ २५ ॥

गार्हपत्यमार्गिं^३ मधित्वा हिँयमाणमनुगच्छेदिति ॥

निहिते^४ यजुषोपविशेत् ॥ २६ ॥

निहिते आहिते गार्हपत्ये यजुषोपविशेदिति ॥

अत्र प्रथममिति शारिडल्यः ॥ २७ ॥

अत्रैव यजुषा प्रथमसुपवेशनं न पूर्वाहे संभाराहरणकाले मन्थनंदेश इति ॥

द्वितीयमिति धानंजय्यः ॥ २८ ॥

पूर्वाहे यजुषा प्रथमसुपवेशनम् । आहिते गार्हपत्ये द्वितीयं यजुषोपवेशनं
कार्यमिति ॥

जाते रथंतरं गायेत् ॥ २९ ॥ वामदेव्यं हिँयमाणे ॥ ३० ॥ बृह-
निहिते ॥ ३१ ॥

त्रीयपि सामानि गार्हपत्याधानं एवेति ॥

सर्वाणि तृचेषु मनसा ॥ ३२ ॥

सर्वाण्यपि सामान्यगन्यधेयविषयाणि मनसैव गायेत् । अररयेगेयानां^५

1 Dce °मंथदेश°, Dd °मंथंदेश°, DfGb °मरडलदेश°

6 DbGb निधीयमानस्य दक्षिणत िस्त्वा
निहिते (= Lkt.)

2 Ded °नाङ्ग इति

7 Df मरडल°, Gb मरडन°

3 Ded मातुष ॐ, De मातुषोम्

8 Dode प्रथमोप

4 Ded ही°

9 Gb °त्यायतन

5 Dcde °पत्यामि

10 Dcdef गेयमानानं

तावद् ग्रामे वाचिकगानमयुक्तमिति मानसमेव शास्त्रार्थः । तथैव ग्रामेगेयानामैषि
गानम् । शास्त्रार्थस्यैकैरूप्यार्थमिति५ ॥

वाचा वाँ गायेदिति ह्युक्ते किमन्यद्वाचा प्रतीयेतं ॥ ३३ ॥

. अथवोभयान्यपि वाचैव गायेत् । कुतः । गायेदिति ह्युक्ते वाचा विना
किंमन्यत् प्रतीयते । वाचेति विनार्थं तृतीया । तेन वाचैव गानमिति ॥

अथापि गानमेवाधर्यवे विधीयते न मनसेति ॥ ३४ ॥

अधर्युव्राह्मणे उपि गानमेव विधीयते न मनसेति ॥ पक्षान्तरमाह—

अपि वा रहस्यान्येव मनसा गायेत् । न ह्यरण्येगेयानां ग्रामे गानं६
विद्यते ॥ ३५ ॥

अथवारण्येगेयान्येव मनसा गायेत् । तेषां ग्रामे वाचिकगानस्यांयुक्त-
त्वात् । ग्रामेगेयं तु वाचैव गायेद्वाषाभावादिति ॥

प्रथमोत्तमयोः स्थाने वारवन्तीययज्ञायज्ञीये इति लामकायनः
॥ ३६ ॥

प्रथमोत्तमयो रथंतरबृहतोः स्थान इत्यर्थः ॥

पूर्वे कल्पे भूयांसीति शारिडल्यः ॥ ३७ ॥

पूर्वस्मिन्नेव पक्षे स्थित्वा पुनरप्यधिकानि सामानि शारिडल्यो ब्रूत इति७ ॥

तान्येव दर्शयति—

प्रथमः स्वरङ्गः ॥ १ ॥ ॥ ६ ॥

मनिथष्यत्स्वरणी आलभ्य अरण्योः [SV 1. 79] इति गायेत्
॥ १ ॥ **मध्यमाने अप्ति नरः** [SV 1. 72, 2. 723] इत्येतयो-

1 Dcd add इति

8 Dcd om. हि

2 Ddef गेयमानानाम् 。

9 Dd प्रतीयते तेन for विधीयते न

3 Dcd शास्त्रस्यैकः

10-10 Dbce गान ग्रामे, Gb adds गानु
after गानं

4 Dde रूप्यादिति

11 Gb वाचिक धानंजयस्या०

5 Gb om

12 Dcd conclude the section here

6 Dbcef om हि

Dd adds ॥६॥ द्वादश, Dc adds द्वादशे

7 Gb प्रमियत

रन्यतरत् ॥ २ ॥ धूम उदिते त्वेष्टे धूम ऋखति [SV I 83]
इति ॥ ३ ॥ प्रज्वलिते अदार्थं गातु [SV I 47, 2 865] इति
॥ ४ ॥ निर्वीयमाने गवां व्रतं यत् अभिमीडे [ArS 3 4]
इति ॥ ५ ॥

पञ्चस्वपि सूत्रेषु गायेदित्यनुषङ्ग इति । प्रज्वलित इति जननानन्तरमध्य-
र्युमिः प्रज्वलित इत्यर्थः ॥

तान्युद्गातृकर्मके ॥ ६ ॥

तानि गानान्युद्गातुरेव कर्म न ब्रह्मण इत्येक इति ॥ कुत इत्यतं आह—

उद्गाता सामवेदेन [SB 11. 5 8 4] इति श्रुतेः ॥ ७ ॥

वेदशब्दो मन्त्रब्राह्मणवचनम् । साममन्त्रैर्यत् कार्यं तत् कर्तृविशेषानादेशै
उद्गातैवेति वचनार्थः । तेनान्यविधये सामगानविधौ ब्रह्मणः प्रकृतत्वे उप्युद्गातु-
रेव गानमिति ॥ अत्र द्वषान्तमाह—

यथा विहव्यसजनीयकायाशुभीयानि होतुः ॥ ८ ॥

यथा प्रकृते उप्युद्गात्रे कर्मणि विहव्यं शस्यं सजनीयं शस्यमगस्त्यस्य
कयाशुभीयं शस्यमिति । विहव्यादीनि सूक्तानि होतुरेव शस्यानि । ऋग्वेदे होतुः
[SB 11. 5. 8. 4] इति श्रुतेः । तद्वदत्रापीति ॥

प्रस्तोतुश्च वैराजशाक्कर्प्रस्तावाः ॥ ९ ॥

चकारो यथेत्यनुकर्षणार्थः । वैराजे साञ्चित्र ब्राह्मणं प्रस्तावं प्रस्तुत्य विष्टम्भान्
विष्टभोति [PB 12. 10. 7] इति । तथा महानाम्नीषु लिङ्गं प्रस्तुत्य द्विप्रे गेयम् [PB
13. 4 11] इति । उभयत्रापि प्रस्तुत्येत्युद्गात्रा समानकर्तृकश्चैवणे उपि तदनावत्य
प्रस्तोतुरेव प्रस्तावाः । सर्वत्र प्रस्तोता प्रस्तुयादिति सामान्यविधेरभङ्गार्थम् ।
तद्वदत्रापीति ॥

सर्वैश्चाविधानाद् ब्रह्मत्वकारिभिः ॥ १० ॥

न च ब्रह्मत्वविधायिभिः सूत्रकारैः सर्वैरपि ब्रह्मणो गानं विहितम् । किं
तु कतिपयैरेव । तत्र ब्रह्मणो गानपक्षे सर्वैरपि ब्रह्मत्वं स्यादिति ॥

1 Dd om, अत

5 Gb ऋग्वेदन होता करोति

2 Df वाचनं, Gb मंत्रवचनः

6 Dbec ऋै-(=Lat.), Ddf ऋे, Gb ऋीः

3 Dcde विशेषादनादेशै

7 Dode कर्तृकत्वश्रौ

4 Gb तेन श्रुतिष्वरन्न्या०

कर्मयोगाचोदातुत्वारो महर्त्विजः प्राभन्तीति^१ चातुष्प्राशयग्रा-
शनम् ॥ ११ ॥

महर्त्विजः प्राभन्तीति चचनादुदातुरपि ब्रह्मौदनप्राशनम् । तेन तस्याधा-
ने इत्यात्मिक्यजेन योगो उस्ति न च गानं विना तस्यात्मिक्यमस्तीति । तथा च
जैमिनिद्वातुरेव गानमाहेति ॥ अथ स्वमतमाह—

अधिकारात् तु ब्रह्मणः ॥ १२ ॥

तुशब्दो मतान्तरनिवृत्यर्थः । गानविधौ ब्रह्मणः प्रकृतत्वात् तस्यैव गानमिति^२ ॥

औद्वात्रे चाविधानात् ॥ १३ ॥

यद्युद्वातुरेव गानं स्यात् तदानीमौद्वात्रप्रकरणे विधातव्यम् । न च तदस्तीति ॥

इष्टं चानेन सामगानं ब्रह्मा रथचक्रे उभिगायति [PB 18.7.12]

इति ॥ १४ ॥

वाजपेये ब्रह्मणश्च^३ गानं दृष्टमिति । न ब्रह्मणो गानविरोध इति ॥

उद्वाता [sū. 7] इति यथा भूयसोऽवादः ॥ १५ ॥

यः पुनः उद्वाता सामवेदेन [sū. 7] इति वादः स भूयस्त्वानुसारेण द्रष्टव्यः ।
तस्य गानभूयस्त्वात् । यथा भूयसमिति^४ भूयस्त्वानुसारेणत्वर्थः ॥

हौत्रे विधेर्विहव्यादीनि ॥ १६ ॥

यत् पुनरुक्तं यथा विहव्यादीनि हेतुः [sū. 8] इति तद्युक्तमेव । हौत्रमधिकृत्य
वहूवृच्चब्राह्मणे तेषां विधानात् । सामवेदे उपि तद्विधेस्तेनैकवाक्यत्वादिति ॥

स्तोत्रवत् प्रस्तावाः विराद्सु स्तुवन्ति [PB 12. 10 10] पुरीवेणा

स्तुवते [PB 13. 4 12] इति च वहूश्रुतेः ॥ १७ ॥

अथ यदुक्तं यर्थां चौ प्रस्तोतुः प्रस्तावाँ [sū. 9] इति तत्र ब्रूमः । न हि
सामान्यविधेस्तत्र प्रस्तोतुरन्वयः । समानकर्तृकत्वैविरोधादेव । किं तु विराद्सु
स्तुवन्ति ॥ पुरीवेण स्तुवते इति च वहूवृच्चनात् प्रस्तोतुस्त्रान्वयः । समानकर्तृकत्वं

1 Dbcd add ह (=Lat), Gb adds हि

5 Dodef यथाभूयमिति

2-2 Gb श्रुतौ ब्रह्मत्वं विधि प्रकृत्य तन्मध्ये

6 Gb om , Dode तथा

गानविधानात् ब्रह्मण एव गानश्रुतिश्च सूत्र-
कारेण इष्टेन

7-7 Gb प्रस्तोतुश्च वैराजशक्तरी प्रस्तोता वा
8 Dde °कत्वाद् for °कत्व-

3 Dode ब्रह्मणः साम-

9 Df adds इति

4 Da °भूयसा, Gb °भूय. स

विवक्षितम् । स्तोत्रवदिति को उर्थः । यथा गौरीविते^१ बोडशिना स्तुतीत [PB 12. 13. 13] शाकलेन तुष्टुवान [PB 13. 3. 10] मानवेन तुष्टुवान [PB 13. 3. 15] इत्यादावेकवचनादुद्दातुरेव स्तोत्रे^२ प्राप्ते उपि हिरण्य मंप्रदाय बोडशिना स्तुते^३ [PB 12. 13. 25] इत्यादि वहुवचनात् तत्र प्रस्तोतुरन्वयः । तद्वदन्नापीति ॥

अविधानं विघ्नेद्विधार्त् ॥ १८ ॥

यत् पुनरुक्तं सर्वैर्ब्रह्मणो गानं विहितं [com on sū. 10] इति तद्युक्तम् । विघ्नेद्विविध्यात् विकल्पात् । कचिच्छास्यार्थं ब्रह्मणो गानं विहितं कचित्त्रिष्ठिष्ठम् । तत्र निषेधंश्रुतिमाश्रित्य गानं न विहितमिति ॥

यावद्वचनं कर्मयोगः ॥ १९ ॥

यत् एव न्यायतो ब्रह्मण एव गानं तेन यावद्वचनं ब्रह्मौदनशाशनमेवोद्धा-
तुरात्मिज्यं न गानमिति ॥

हुतायां पूर्णाहुतौ यथार्थं स्यात् ॥ २० ॥

गतमिति^४ ॥

अक्षांश्चैदभिजुहुयुस्तत्रं गत्वा तृष्णीषुपविशेत् ॥ २१ ॥

यद्यध्वर्यवो उक्षाभिहोमं कुर्युस्तदोपविशेदिति ॥

तैर्द्यूते यथार्थं स्यात् ॥ २२ ॥

अक्षाद्यूते कृत इत्यर्थः ॥

इष्टयादिषु सर्वेषु यजुषोपविशेत् पूर्वोऽयजमानादाहवनीयं प्रति
॥ २३ ॥

अग्न्यादेयेष्टीनामादिष्वारम्भेषु सर्वेषु यजमानस्य पुरस्तादाहवनीयाभि-
मुखो यजुषोपविशेत् । कः पुनरिष्टीनामारम्भः । यदीदमध्वर्योः कर्मणे वा देवेभ्य
शक्तेयम् [Āp. 1. 15. 4] इति हस्तप्रक्षालनं कृत एतत् । आपस्तम्भेन उदित

1 Dede अपेक्षितं

7 Dce om निषेध, Ddf निषिद्ध-

2 Dede वितेन

8 Dc adds विहितं

3 Dce om.

9 Gb om

4 Gb स्तुतीत

10 Gb ऊह्यात्तत्र

5 Dcd repeat तत्र

11 Gb सत्तु

6 Daf द्वैविध्यात्

आदिले पौर्णमासास्तन्त्रं प्रकसयति [1. 15. 1] इत्युक्तवादनन्तरं^१ प्रकालनविधानात् तथां यजमानस्यापि तदानीमारम्भाभिधानात्। तद्यथा इदं शकेयं यदिद करोम्यात्माँ करोन्वाँत्मने [Āp. 4. 4 1] इति। तथा तदानीमेव [1 c.2] ब्रह्मणो वरण्यं तदासन-कल्पनं मन्त्रत उपवेशनं चापस्त्वेन विहितमिति ॥

परिष्योर्वा संधिम् ॥ २४ ॥

प्रतीत्यनुवर्तते। दक्षिणपश्चिमयोः परिष्योर्वा संधिमसिमुखं उपविशेदिति ॥

सुचां वाग्राणि ॥ २५ ॥ उत्करं वा ॥ २६ ॥

प्रतीत्यनुवर्तत एव ॥

तमन्तरेणाहवनीर्यं च यजमानस्य संचरो नान्येषाम् ॥ २७ ॥

तं ब्रह्माणमिति ॥

तं यदाध्वर्युर्ब्रूयात् ब्रह्मन्निदं करिष्यामि इति सवितृप्रसूतोऽदः कुरु ॥

भूर्मुवः स्वर्वृहस्पतिर्ब्रह्माहं मानुष ओम् इत्येतेनानुमन्तयेत ॥ २८ ॥

ब्रह्मन्नप प्रणेष्यामि इति ब्रह्मन् प्रोक्षिष्यामि इत्यादेरुपलक्षणं ब्रह्मन्निदं करिष्यामि इति । ओँ प्रणय ॥ प्रोक्षं इत्यादेरुपलक्षणं अदः कुरु इति ॥

एतत् सर्वानुमन्तरणम् ॥ २९ ॥

सर्वानुमन्तरणमिति^२ संज्ञाकरणं व्यवहारार्थमिति^३ ॥

उच्चैः अदः कुर्वेम् इति ॥ ३० ॥

तस्मिन्नानुमन्तरणमन्ते अदः कुर्वेम् इत्यंशमुख्यैर्ब्रूयादितरदुपांश्चिति ॥

प्रणीतासु प्रणीयमानासु वाचं यच्छेदा तासां विमोचनात् ॥ ३१ ॥

स्पष्टमिति ॥ पक्षान्तरमाह—

तास्वेव प्रणीयमानास्वा हविष्कृतः स्तम्बयजुषश्चाध्या समिधः

1 Dd इत्युक्तवादनन्तर,	Gb इत्युक्तवा	7 Gb om अभिमुख
तदनन्तरं		8 Dce चा०
2 Dode add हि	•	9 Dd om ओ
3 Dde ऋम्भावि०		10 Dce ओं प्राक्ष
4 Dd करोस्यात्मना		11 Gb om
5 Thus Āp and Dd, other mss, करो-	Ddefd omit इति, Df ऋर्थे for ऋर्थ॑	
म्या०	13 Gb °मु०	
6 Reuter य०		

प्रस्थानीयाया इति च ॥ ३२ ॥

प्रणीनाप्रणीयमानप्रभृति हविष्कृदेहि इति संप्रेषात् पूर्वं वाग्यमनम् । तथाँ स्तम्बयजुरारभ्य प्राक् समिदाधानात् । प्रस्थानमनुयाजप्रचारः । तदर्था समित् प्रस्थानीयोति ॥ पक्षान्तरमाह—

यत्र वा अव्युवहृत्यौ चेष्टेताम् ॥ ३३ ॥

अध्वर्युवहृत्यौ श्रेष्ठायामवश्यं वाग्यमनमिति ॥ किमन्यत्र कामचारो नेत्याह—

यत्र वा न चेष्टेतां वाग्यतः प्रायस्त्वेव स्यात् ॥ ३४ ॥

तयोश्चेष्ठाभावे उपि प्रायेण वाग्यत एव स्यादिति ॥

द्वितीयः स्तरङ्गः ॥२॥ ॥१०॥

प्रायश्चित्तं चेत् कर्तव्यं स्यात् भूः स्वाहा इति गार्हपत्ये जुहुयात् ।

मुवः स्वाहा इति दद्विणाग्नौ । आश्रीश्रीये सुत्या चेत् । स्वः स्वाहा

इत्याहवनीये । भूमुवः स्वः स्वाहा इति तत्रैव ॥ १ ॥

मन्त्रस्य कर्मणो वा भ्रेषे सति तत्समाधानं प्रायश्चित्तम् । तत्राविशेषेणै
विष्वग्रिषु होमः । सुत्या चेद्वर्तं^५ आश्रीश्रीये भुव स्वाहा इति होम इति ॥

हुत्या व्रयात्—चेष्टताकार्ष्म प्रायश्चित्तम् इति ॥ २ ॥

चेष्टत प्रवर्तव्यं यूयम् अकार्ष्म वयं व्याहृतिहोमेन प्रायश्चित्तमित्यर्थः ॥

अवेलायां चेत्याहरेदयज्ञीयं वापयेतैता एव व्याहृतीननुप्रेक्षेत ॥३॥

अयज्ञीयं द्विविधं दैवकृतमात्मकृतं च । विहारदेशे कृष्णशकुनिश्चापदा-
दिसंचारो दैवम् । अमेघ्यैर्दर्शनं पतितादिसंभाषणादिकं चात्मकृतम् । अनुप्रेक्षणं
मनसानुद्रवणम् । तथैव पद्मर्चिंशश्चुतेरिति^६ [१.६.७] ॥

१ Dce च

६ Dede add इति

२ Gb om

७ Gb दैवकृतं

३ Dce तत्र विशेषेण, Gb अत्राविशेषेण

८ Dce अमेघ्यं

४ Dod विष्वप्याग्निषु

९ Gb पतितसं०

५ Gb adds तदा

१० Gb *श्रुतिरिति

इदं विष्णुः [SV 1 22, 2.1019] इति वर्चम् ॥ ४ ॥
स्पष्टमिति ॥

अमावास्यायां दोहनपवित्रे मार्जयेनापोहिष्ठीयामि^१ ॥ ५ ॥

अमावास्यायां दर्शयोगे उयज्ञीयोपनिपाते उभ्युष्यविधिरयम् । दोहन-
पवित्रं दोहनार्थं शाखापवित्रम् । अकाले वाचिसर्जने उयज्ञीयापत्तौ च दोहनप-
वित्रं हस्ते गृहीत्वापोहिष्ठीयामिस्तिसूभिर्मार्जनमधिकं^२ कुर्युरिति^३ ॥

बहुवचनात् सर्वे॒ पर्यु॑ कर्मान्विताः॒ कुर्यु॑ः ॥ ६ ॥
एवमुत्तरत्रापि बहुवचनप्रयोगे॒ वेद्यमिति ॥

तदभावे दार्भे॒ ॥ ७ ॥

यदा शाखापवित्रं नास्त्यश्च प्रहरणात् तदानीं दर्भमयं पवित्रं कृत्वा तेनैव
मार्जनं कार्यमिति ॥

सर्वैष्टिविति शारिडल्यायनः॑ ॥ ८ ॥

न केवलममावास्यायाम् । सर्वैष्टिविति दर्भमये पवित्रे॑ मार्जनमधिकं^४
कार्यमिति । नन्वग्न्याधेयेष्टुः प्राकृतां॑ । कथममावास्यायामिष्ट्यन्तरेषु चै विशेष-
पवित्रिहृच्यते । एतत् सर्वेषां ना ब्रह्मत्वम् [12.4.4] इत्यतिदेशं चक्यति । तद्दृढिं
कृत्वा विशेषपविधिरिति^५ ॥

प्राशित्रमाहियमाणं प्रतिमन्त्रयेत्—मित्रस्य त्वा चक्षुषा प्रति-
पश्यामि इति ॥ ६ ॥

अध्वर्युणा प्राशित्रमाहियमाणमिति ॥

अथ आचम्य देवस्य त्वा इति प्रतिगृहीयात् ॥ १० ॥
स्पष्टमिति ॥

व्यूह तृणानि पुरस्तादेहं सादयेत्—पृथिव्यास्त्वा नाभौ सादयामि

1 Da ऋष्टीयादिभि

8 Dce add कृत्वा

2 Dod ऋशि०

9 Gb om अधिकं

Dce ऋै

10 Dce प्रकृताया॒, Ddf प्रकृता॑

4 DdGb om अधिकं

11 Gb om

5 Gb कार्यमिति

12 Bb तं ह०

6 Gb ऋयेगेन

13 Gb विशेषकञ्जनमिति

7 Gb शारिडल्य.

इति ॥ ११ ॥

अन्तर्वेदि दर्भवृष्णानि व्यूहेत्यर्थः ॥

अह्मुषेनानामिकया चांदाय अग्नेष्टास्येन प्राशामि इति प्राशी-
यात् ॥ १२ ॥

स्पष्टमिति ॥

असंखादं निगिरेत् ॥ १३ ॥

दन्तैः स्वादनमकुर्वश्चित्यर्थः ॥

अप आचम्योरसि पार्श्वं निदधीत—इन्द्रस्य त्वा जठरे सादयामि
इति ॥ १४ ॥

स्पष्टमिति ॥

प्रचान्य प्राशित्रहरणं तत्रै निदध्यात् ॥ १५ ॥

तत्रेति पूर्वोक्तस्थान इति ॥

यथाहृतं वा प्रतिहारस्येत् ॥ १६ ॥

स्पष्टमिति ॥

ब्रैश्वभागमाहृतमग्रत उपैनिदधीत ॥ १७ ॥ तमिष्टौ संस्थितायां
प्राशीयात् ॥ १८ ॥

स्पष्टे इति ॥

अन्वाहार्यमन्तरेण ब्रह्माणं यजमानं चाहरेत् ॥ १९ ॥

अन्वाहार्यमिष्टेदक्षिणा । पूर्णभूतमोदनै पक्ष्यान्नं ब्रह्मयजमानावन्तरेणा-
धर्युर्हरेत् ॥

स्वयं चेद् ब्रह्मा यजमानः स्यात् पूर्वेणैनम् ॥ २० ॥

हरेदित्यनुषङ्कः । यदि यजमानः स्वयमेवापत्कल्पेन ब्रह्मा स्यात् तदानी-
मेनं पूर्वेणान्वाहार्यमाहरेदिति ॥

हत्वा तमन्तर्वेदि सञ्च तूष्णीमालभेत ॥ २१ ॥

१ Dce वा ०

५-५ Gb अर्धर्युरिति शेष । अन्वाहार्यपचन-

२ Gb om.

मिष्टि दक्षिणाहृतं

३ Dbce तत्रैव

६ Dde om प्र

४-५ DeGb ब्रह्मभाग प्राहृतं तत्रोप०

७ Gb adds यजमानं

तथौ द्रव्याभ्युर्युणा वद्या सादितं ब्रह्मा स्मृशेदिति ॥

१ प्रजापतेर्भागो इसि इति^३ ॥ २२ ॥

एतावन्मन्त्र इति ॥

अथापरं प्रजापतेर्भागो इस्युर्जस्वान् पयस्वान् ॥ अक्षितो इस्यक्षित्यै त्वा ॥ प्राणपानौ मे पाहि समानव्यानौ मे पाहुद्वनव्यानौ^४ मे पाहि ॥ ऊर्गस्यूर्जं मयि, धेदि इति ॥ २३ ॥

अथापरं मतम्—अनेन मन्त्रेणाभिस्मृशेदिति ॥

तत्रैव यजमानं वाचयेत्—प्रजापति त्वया समक्षसृष्ट्यासर्म् ॥ आ मा गम्याः ॥ अन्वाहर्य ददामि^५ ॥ ब्रह्मन् ब्रह्मासि ॥ ब्रह्मणे त्वाहुतार्द्य ॥ मा मा हिंसीः ॥ अहुतो मध्य शिवो भव इति ॥ २४ ॥

तत्रैवान्वाहार्ये यजमानं मथित्वा वाचयेदिति ॥

तृतीयः खण्डः ॥ ३ ॥

समिधं प्रस्थानीयामनुमन्त्रयेत्—देव सवितरेत् ते यज्ञं प्राहुर्वृह-
स्पतये ब्रह्मणे तेन यज्ञमव तेन यज्ञपतिं तेन मामव ॥ मनो ज्यो-
तिर्जुषतामाज्यस्य बृहस्पतिर्यज्ञमिमं तनोत्वरिष्टं यज्ञं समिमं दधातु
विश्वे देवास इह मादयन्ताम् इत्युपांशु प्रतिष्ठा इत्युच्चैः । भूर्सुवः
स्वर्वृहस्पतिर्ब्रह्माहं मानुषः इत्युपांशु ओम् इत्युच्चैः ॥ १ ॥

प्रस्थानमनुयाजप्रचारः । तदर्थो^६ समिधमनुमन्त्रयेत् मानुष इत्यन्तेन
मन्त्रेण । तत्र च ओम् इति च प्रतिष्ठा इति चोच्चैब्रूयादितरुपांश्विति ॥

सर्वानुमन्त्रयेन वा ॥ २ ॥

१ Gb यथा

६ Reuter समक्षसृष्ट्या स सम्

२ Gb-भिस्मृ^०

७ Db ददाति, Doe ददति, Dd ददानि
(=Lat.)

३ Dede add वा

८ DbeeGa नाज्य

४ Dcde प्रजापतेर्भागोसीत्येता०

९ Doe तदर्थ

५ Dbede दानरूपे (=Lat.)

सर्वीनुमन्त्रणमन्त्रः पूर्वमुक्तः [12. 2. 28] तेन वानुमन्त्रयेत् ॥

विमुक्तासु प्रणीतासु समिध आदध्याद्यथावभृथादुदेत्य ॥ ३ ॥

प्रणीताविमोचने कुते ब्रह्मा समिध आदध्यात् । यथावभृथादुदेत्य एवो
इत्येतिर्थामहि [cp. 6 4 11] इत्यादिभिर्यन्तैः समिदाधानं तद्वदिति ॥

एतद् सर्वेषीनां ब्रह्मत्वम् ॥ ४ ॥

एतदुपवेशनप्रभृति समिदाधानान्तं न केवलमाधानेषीनां किं तु सर्वेषी-
नामित्यर्थः ॥

समानाहन्येकासने न पुनर्यजुषोपविशेदिति शाणिडल्यः ॥ ५ ॥

संस्काराणामिष्टसमाप्तावप्रवृत्तन्यादिष्टिभेदे पुनरपि यजुषोपवेशनमहरा-
सनैक्ये^१ अपि कार्यमेवेति^२ स्वपक्षः । शाणिडल्यस्य तन्नाभिमतमिति ॥

अग्न्याधेयेष्टि यजुषोपविशेदुत्तमायां समिध आद-
ध्यादिति गौतमः ॥ ६ ॥

इष्टिभेदे यद्यपि प्रयाजादिवत् पृथगुपवेशनं प्राप्तं तथाप्याधानेषीनाम-
ग्न्यर्थत्वादेकेष्टितुल्यत्वात् सकृदेवादौ मन्त्रत उपवेशनमन्ते समिदाधानं चेति
गौतम इति ॥

पृथगिष्टिष्विति धानंजय्यः ॥ ७ ॥

स्पष्टमिति ॥

चातुष्प्राशयं च प्राशत्सु ॥ ८ ॥

चकारो धानंजय्यातुकर्षणार्थः । ऋत्विच्छु चातुष्प्राशयं प्राशत्सु यजुषोप-
विशेद ब्रह्मोति^३ ॥

अग्न्याधेयस्य दक्षिणामाह—

धेनुं दद्याद् ब्रह्मणे ॥ ९ ॥

स्पष्टमिति ॥

अध्वर्यवे चाग्निपदम् ॥ १० ॥

अग्नेराहवनीयस्याधाने यदपेक्षितमश्वादिपदं तदग्निपदम् । तत्सद्धयर्थो

1 Dode भूत्येताम्

5 Dode om, ब्रह्मोति

2 Dode ओ

6 Gb अथा०

3 Gb न्यायमेवेति

7 Dode om

4 Dode तथाप्रा०

यो उश्वादिरानीयते स अंगिपदो उश्वादिरिति ॥

धेनूहौर्णवे वत्सतरीब्रह्मणे उन्डुहो उधर्यवे सर्वे त्रिवर्गाः ॥ ११ ॥

त्रिवर्गाः त्रिगुणा इत्यर्थः । तिस्रो धेनूहौर्णवे तिस्रो वत्सतरीब्रह्मणे त्रीन्-
नहुहो उधर्यवे इत्युक्तं भवति ॥

पष्टौहीमाशीध्राय ॥ १२ ॥

तदेवं द्वादश दक्षिणाः ॥ अथ सांघारणमाह—

सर्वेभ्यो उश्वरथं कुण्डले चेति ॥ १३ ॥

एकाश्वरथः कुण्डलदद्यं च सर्वसाधारणमिति ॥

एवमेव धेनुमांगिपदं चेति शासिद्ब्ल्यः ॥ १४ ॥

पूर्वोक्तमांगिपदं धेनुं^१ चं साधारणमाहेत्यर्थः^२ ॥ अथेष्टीनां^३ दक्षिणामाह—

धेनुमन्डवाहं वत्सतरीं वत्सतरमजं पूर्णपात्रमिति तत् प्रथमाया-
मिष्टौ दद्यात् ॥ १५ ॥

तदिति^४ तद्वेन्वादिष्ठदक्षिण्यर्थः ॥

तंथोत्तरयोरन्यत्राजपूर्णपात्राभ्याम् ॥ १६ ॥

उत्तरयोरिष्ठयोर्धेन्वादिचतुष्टयमिति ॥ पक्षान्तरमाह—

वरः सप्तमो दक्षिणानां त्रयोदशो वा पञ्चविंशो वा—एतदांज-
सनेयकम् ॥ १७ ॥

अथग्न्याधेयस्य सेष्टिकस्य पष्ट गावो दक्षिणाः । तासां सप्तमो वरः स्यात् ।
अथवा द्वादश गावः स्युः । त्रयोदशो वरः स्यात् । अथवा चतुर्विंशतिर्गावः ।
पञ्चविंशो वरः स्यात् । तदेतद्वाजसनेयकमतम् [cp Kat. 4. 10. 12] । अत्रा-
पस्तम्बः पष्ट देया द्वादश देयात्तुविंशतिदेयाः [5. 20 13] इति प्राहै विकल्पते इति ॥

1 Dodef अ०

6 Gb साधारणशब्दमित्यर्थ

2 After सा one leaf is missing in Df

7 Gb अथग्न्याधेयेष्टीना

Sūtras 13-20 , which are missing

8 Gb om

here are supplied by a supplement-
ary leaf.

9 Daf (supp. folio) अ०

3 Dbce न्म०

10 Daf (supp. fol.) Ga इति for एतद्

4 Dede न्म०

11 Gb om , Dede ता

5 Dede om

12 DcdGb न्म०, De न्ल्प्यत

अग्न्याधेयान्तान् कुर्वते पूर्णाहुतिमक्षाभिहोमसिद्धीरिति ॥ १८ ॥

अग्न्याधेयस्य श्रीनन्तानेऽधर्यवो विकल्पेन कुर्वते । तदानीमिष्ठयभावे तदक्षिणालोप इति ॥

मिशुनौ दक्षिणान्वारम्भणीयायामिष्टौ ॥ १६ ॥

दर्शपूर्णमासयोरारम्भार्थेऽग्न्यारम्भणीया । तस्यामन्वाहार्यस्थाने मिशुनौ गावौ दक्षिणा । तयोः प्रजापतेभागौ च्य इत्यनुमन्वणमन्वस्योहः [cp 12. 3. 22] कार्यं इति ॥

वाजिनाश्विनधर्मणामृतिकूपं हवमिष्ठ्वा प्राणभक्षं भक्षयेत् ॥ २० ॥

आश्विनो नाम सौत्रामग्यां कश्चिद् ग्रहः । चातुर्मास्येषु वाजिनं नाम हविः । धर्मः प्रवर्ग्यः । प्राणभक्षो उच्चारणैर्मिति ॥

प्रत्यक्षभक्षं स्वैः यज्ञे ॥ २१ ॥

स्पष्टमिति ॥ वाजिनस्य भक्षणमन्वमाह—

यन्मे रेतः प्रसिद्धते यद्वा भे श्रैपिगच्छति यद्वा जायते पुनर्सेन मा-

शिवमाविश तेन मा वाजिनं कुरु तस्य ते” वार्जपीतस्योपहृत उपहृत-

स्य भक्षयामि इति वाजिनस्यं ॥ २२ ॥ ऋतूनां त्वा वाजिनां वाजिनं

भक्षयामि इति वा ॥ २३ ॥ उभाभ्यां वोभाभ्यां वा ॥ २४ ॥

स्पष्टानीति^१ ॥ आश्विनधर्मयोस्तु मन्वो वद्यत [13.4.8, 14.3.7] इति ॥

चतुर्थः स्वरङ्गः ॥ ४ ॥ ॥ ५२ ॥

द्रादशः पटलः ॥ १२ ॥^२

1 G श्रीनवसानान्०

7 Ddf om

2 Gb प्राण०

8 Gb स्पष्टमिति^३

3 DaGb स्व-

9 Dode add

4 Dbcd om अ (=Lat.)

द्राद्यायणक्ते सूत्रे दीपे धन्विविनिर्मिते ।

5 Doe add उ

द्वितीये दशके इत्तो द्वितीय पटले ८धुना ॥

6 DbG वाजि०

ब्रह्मत्वमिदमाधाने सर्वेषिषु च दर्शनम् ।
द्वितीये पटले तच्च व्याख्यातं धन्विना स्फुटम् ॥

इति चतुर्थोऽध्यायः ॥

चातुर्मास्येषु वरुणप्रधासानां स्तम्बयजुहृरिष्यत्सु यजुषोपवि-
शेत् ॥ १ ॥

चातुर्मास्येष्वित्यधिकारः । चतुर्षुचतुर्षु मासेषु कियन्त इति चातुर्मा-
स्यानि । वैश्वदेववरुणप्रधासासाकमेधशुनसीरीयाणि चत्वारिं पर्वाश्येकंत-
न्त्राणि । आपो दारा इतिवद् वरुणप्रधासा इति नित्यं वहुवचनान्तम् । तेषां
स्तम्बयजुहृरशकाल ऐष्टिकात् प्रथमोपवेशनादधिकमेतदुपवेशनमपूर्वे कार्यम् ।
नथाध्वयोर्हस्तप्रक्षातलकाले उप्यैषिकसुपवेशनं द्वितीयं कार्यमिति ॥

विलिखिते चात्वाले उधर्युरुणा सह प्रत्यावज्याहवनीये उपवि-
शेत् ॥ २ ॥

उत्तरवेदिनिर्माणार्थं यस्माद्वटान्मृदमाहरन्ति तच्चात्वालम् । तस्मा-
न्मृदाहरणकाले उधर्युरुणा सह गत्वा चात्वाले उधियाँ परिलिखिते सर्ति तेनैव
सह प्रत्यावज्याहवनीयं प्रत्युपविशेत् । ननु । इदानीमाहवनीयो नास्ति उत्तर-
वेदिकरणोत्तरकालमध्वर्युभिः प्रणयनविधानात् । सत्यम् । अब पक्षद्वयमध्वर्यु-
भिरुक्तम् । गार्हपत्यस्य पुरस्ताद् वेदिद्वयं कृत्वा गार्हपत्याद् द्वयोरन्योः प्रणयन-
मित्यापस्तम्बः [8. 5. 4, 22] । आहवनीयस्य पुरस्ताद् वेदिद्वयकरणं ततश्च
प्रणयनमिति बोधायनकान्त्यायनौ [Kat. 5 3 9] । तत्र द्वितीयपक्षाश्रयणे नेदं
सूत्रम् । तदार्णा पूर्वमेवाहवनीयस्य सङ्घावादिति ॥

अथी प्रणीयमानौ यथैतमनुगच्छेत् ॥ ३ ॥

1 Dede चत्वार्येव

5 Dede एषा

2 Gb पर्वाश्यैषिकं

6 Gb om

3 Gb om. प्रथम

7 Dce वेदिकद्वयकरणे

4 DbcdeG "नीयम्

8 Dcde om

आहवनीयस्य पुरस्ताद् वेदिद्वयं कृत्वा तत् एवाहवनीयाद् द्वावशी प्रण-
याविति॑ वोधायनकात्यायनौ । तावशी यथैतमनुगच्छेत् । येन पथाध्वर्युः
प्रणयति तेन तमनुगच्छेत् । येन प्रतिप्रस्थाता तेन तमनुगच्छेदिन्यर्थः ॥

अध्वर्युश्चेद् ब्रूयात् ब्रह्मनेकस्फूर्योपसंभिन्द्व इति स्फैयेनाहवनी-
यात् पांसूनुपहत्योत्तरस्या वेदर्दक्षिणादन्तात् कर्षनियात् ॥ ४ ॥

एकयज्ञेन स्पृष्ट्यकृता कर्षणक्रिया एकस्पृष्ट्या । तथा संभेदनमेकीकरणं
सकृदेव पांसूनाहवनीयान्तात् संतंतमाकृष्ट्य तस्याहवनीयस्य पूर्ववेदिद्वयेन
मेलनं कुर्विति प्रैषार्थः । उत्तरस्या वेदर्दक्षिणमन्तं यावत् पांसून् कर्षन् गच्छेदि-
त्यर्थः । एवं मेलने कृते उग्निद्वयमव्येकायतनस्थं कृतं भवेदिति भावः ॥

आ वेदिमध्यादेका चेत् ॥ ५ ॥

यत्र साकमेघपशुबन्धादिषु पूर्वा वेदिरेकैव भवति तदा तन्मध्यं यावत्
पांसूनाकर्षन् गच्छेदिति ॥

प्रोक्ष स्फूर्यं पश्चिमेन वेदी॒ गत्वा निधीयमानयोरग्न्योस्तूष्णी-
मुपविशेत् ॥ ६ ॥

प्रोहणमुदसनम् । तत् कृत्वा तयोरग्न्योर्दक्षिणत उपविशेदिति ॥

एतत् कर्माभिप्रणायनेषु सर्वेषु ॥ ७ ॥

अर्मा प्रणीयमानौ यथैतमनुगच्छेत् [४५. ३] इत्यारभ्य यदुक्तं तत् सर्वेष्वाभिप्रण-
यनेषु स्यादिति ॥

अवभृथन्यज्ञं गच्छत्सु पूर्वेणाशी॑ चात्वालं च गच्छेत् ॥ ८ ॥

मुख्यावभृथः सौमिकः । तस्य क्रियास्पर्शो न्यज्ञः । स यत्रास्ति तदव-
भृथन्यज्ञं तुष्णिज्ञाषप्रतिपादनम् । तत् कर्तुमव्यर्युषु गच्छत्सु पूर्वेण गच्छेदिति ॥

पश्चिमेन वेदी चात्वालं च स्वे यज्ञे ॥ ९ ॥

स्वे यज्ञे सत्वे कुरुडृपायिनामयनगतेषु चातुर्मास्येष्टिष्ठित्यर्थः ॥

हविर्यज्ञेष्वेष्व संचर उत्तरेण विहारं कर्मभ्यः ॥ १० ॥

उत्तरेण विहारं यानि कर्माणि क्रियन्ते तदर्थमेष एव संचरः । न तु
अपरेणाहवनीय दक्षिणातिकम्य [६. ५. ३] इत्यापस्तम्बोक्तः संचरो उभिप्रेत इति ॥

1 Dcdef प्रणेष्वाभिति

3 DfGa अभि॑

2 Dabdf वेदि

4 Dcde कौड०

यथा चाचाले तथा युपे शामित्रे च पशौ ॥ ११ ॥

निरुद्देपशौ यूपशामित्रयोः पुरस्तादेष संचरश्चान्वालंवदिति ॥

अवभृथन्यङ्गं प्राप्याभ्युक्तेणप्रभृति सौत्यं कर्म समापयेयुः ॥ १२ ॥

अवभृथदेशं गत्वाभ्युक्तेणप्रभृति [६ ४ ८] समिदाधानान्तं [६ ४.० १] सुत्यायां यदुक्तं तत् सर्वं कुर्यात् । एतदन्तं वरुणप्रवासेषु ब्रह्मत्वम् । बहुवचनं सर्वार्थमिति ॥

साकमेधेषु कीरोदनस्य यथार्थं प्राशीयात् ॥ १३ ॥

द्यहेन साकमेधानुष्टुपानम् । पूर्वस्मिन् दिवसे रात्रौ कीरोदनो गृहमेधीयः । साकमेधे गृहमेधीयस्य शेषं यथेच्छुं प्राशीयाद् वा न वेति ॥

यजमानं ब्रूयात्—प्रभूतमन्तं कारय ॥ सुहिता अलंकृता भवतेत्यमा-
त्यान ब्रूहि ॥ वत्सांश्च मातृभिः सह वासयै ॥ १४ ॥

कारय ॥ ब्रूहि ॥ वासय इति चयः प्रैषा इति ॥

पूर्वाह्वे उधर्युः कीरोदनमृषभस्य रवथे जुहोति ब्रह्माणमुप-
वेश्य ॥ १५ ॥

उच्चरेद्युः पूर्वाह्व ऋषभमानीय तस्य रवये शब्दे सत्यध्वर्युर्जुहोतीत्यनु-
वादो उयमुत्तरार्थम् ॥ *

ऋषभे उवति ब्रह्मैव ब्रूयात्—जुहुषि इति ॥ १६ ॥

यद्यूषभो न शब्दं कुर्यात् तदा ब्रह्मैव जुहुषि इति ब्रूयात् । अस्तुवतीति
नञ्जसमासात् सप्तमीति ॥

तूषणीं पैर्त्यज्ञिकायां सर्वं कुर्यात् ॥ १७ ॥

अथ पितृयज्ञिकायामिष्ठैः सर्वमुपवेशनादिकं तूषणीमेव कुर्यादिति ॥

ओम् इत्येवानुमन्त्रयेत् ॥ १८ ॥

सर्वानुमन्त्रणमन्त्रे ओम् इत्येतावन्मात्रं ब्रूयादिति ॥

यज्ञोपवीतप्राचीनावीतयोरध्वर्युमनु विदधीत ॥ १९ ॥

१ DfGb निरुद्दे

४ DeGb र्थ

२-२ Dede om

५ Daf add वै

३ Dode वासयेत् (=Lat.) Gb संवासयेत्,

६ G पैतृक०

Gb वासयेत्

७ Gb पितृयामिष्ठै

यदाधर्युर्ज्ञोपवीती प्राचीनावीती वा स्यात् तदानीं तद्वदेव ब्रह्माणि
स्यादिति ॥

तस्या हर्वीषि निर्वप्स्यत्सु दक्षिणया द्वारा प्रपद्य पश्चात् प्राङ्-
मुख उपविशेत् ॥ २० ॥

निर्वापदेशस्य पश्चादिति ॥

एवमेव वेदिं गत्वा स्तम्भयजुर्हरिष्यत्सु ॥ २१ ॥

स्तम्भयजुर्हरणदेशस्य पश्चात् प्राङ्मुख इति ॥

आज्यभागयोर्हुतयोर्दक्षिणेनामि परिक्रम्य पुरस्तात् प्रत्यङ्गमुख
उपविशेद् यजमानश्च ॥ २२ ॥

स्पष्टमिति ॥

प्रथमः खण्डः ॥ १ ॥ ॥ १ ॥

हुते स्विष्टकृति यथेत^३ प्रत्याव्रज्योपविशेताम् ॥ १ ॥

स्पष्टमिति^४ ॥

प्राशित्रमाहृतमुपघायापविध्येत् ॥ २ ॥

आघायोदस्येदिति ॥

आज्यं चेत् प्राशित्रमागादवद्येयुस्तदुपघायाप उपस्थिष्टेत् ॥ ३ ॥

स्पष्टमिति ॥

इडां च प्रतिगृह्ण प्रतिप्रयच्छेत् ॥ ४ ॥

इडाप्रतिग्रहः प्रकृतौ नास्ति । तस्यापूर्वस्य विधिः सर्वां दृष्टार्थं भक्षणाभावादिति ॥

अधर्युणा परिषिन्यमाने व्युत्क्रम्य परिषिक्त आहवनीयमुपति-
ष्टरन् ॥ ५ ॥

अधर्युणा वेदिपरिषेवने प्रकान्ते परिश्रिताया वेदेनिष्क्रम्य परिषिक्त
उपस्थानमिति ॥

1 Ddef om.

4 Daf °दव° for °दुप°

2 DbcG यथेत

5 Doe सचाः सचा

3 Ddef om.

दक्षिणेन दक्षिणाग्निषुत्तरेण दक्षिणाग्निं स्ते^१ यज्ञे ॥ ६ ॥

दक्षिणेन दक्षिणाग्नि स्थित्वा हवनीयमुपतिष्ठेरन् सत्त्वे धूत्तरेण स्थित्वेति ॥

अक्षमीमदन्त हि [SV 1. 415] इति प्रथमा ।

सुसंदृशं त्वा वयं मधवन् मन्दिषीमहि ।

प्र नूतं पूर्णवन्धुरः स्तुतो यासि वशां अनु योजा न्विन्द ते हरी ॥

इति द्वितीया । उपो पु शुशुही^२ गिरः [SV 1. 416] इति तृतीया ॥ ७ ॥

पताभिस्तिस्तुभिरुपस्थानमिति ॥

तत एवेद्माणा गार्हपत्यं

मनो न्वा हुवामहे नाराशंसेन स्तोमेनैः ।

पितृणां च मन्मभिः ॥

पुनर्नः पितरो मनो ददातु दैव्यो जनः ।

जीवं ब्रातं सचेमहि ॥

आ न एतु मनः पुनः क्रत्वे दक्षाय जीवसे ।

ज्योक् च सूर्य दृशेयम् ॥

इति ॥ ८ ॥

तस्मिन्नेव स्थाने स्थित्वाँ मनो न्वा हुवामहे इति तिस्तुभिर्गार्हपत्यमुपतिष्ठेभिति ॥

क्या नवित्र आ भुवत् [SV 1. 169] इत्येकेया दक्षिणाग्निम् ॥ ६ ॥

स्पष्टमिति^३ ॥ पित्र्या समाप्ताँ ॥

त्रैयम्बका नामापूपा भवन्त्येककपालाः । तेषां यमध्वर्युराखूत्कर
उपवपेत् तस्मिन्नप उपस्पृशेयुः—

१ Daf स्व-

६ Gb om

२ DfG "हि

७ Dcdef have here the figure ॥ २ ॥

३ Dbode सोमेन (=Lat.)

denoting thereby the conclusion

४ Dcde om.

of this khanda,

५ Daf "तं

शिवा नः शंतमा भव सुमुडीका सरस्वति ।

मा ते व्योम संदृशि॑ ॥

इति ॥ १० ॥

ऋग्मवकदेवत्यत्वात् त्रैयम्बका नाम केचनापूपाः पुरोडाशाः । तेषामेक-
मध्यर्युराखूत्करे निवपति । तस्योपरिष्टादप उपस्पृशेयुरिति॑ ॥

आसीतेरेषां हृष्यमाम इति धानंजय्यः ॥ ११ ॥

इतरेषां पुरोडाशानां होमे किंयमाणे आसीतेत्येकमतमिनि ॥

तिष्ठेदिति शाश्विडल्यः ॥ १२ ॥

गतमिति॑ ॥

हुते तिष्ठन्तो जपेयुः—अवान्व रुद्रमयन्नमहाव देवं ऋग्मवकम् ।

यथा नः श्रेयसः करद् यथा नो वस्यसः॑ करद् यथा नः पशुमतः

करद् यथा नो व्यवसाययात् । भेषजमसि भेषजं गवे उद्धाय पुरुषाय

भेषजं सुगं मेषाय मेष्यै सुभेषजं यथासत् इति ॥ १३ ॥

सर्वेषु हुतेषु तिष्ठन्तो जपेयुरिति ॥

द्वितीयः स्वरङ्गः ॥ २ ॥ ॥२॥

यजमानस्यामात्या एकैकमपूपमादायै प्रदद्विष्णमग्निं परीयुः॑ ।

तत्र ब्रह्मा परियज्ञपेदिति धानंजय्यः ॥ १ ॥

अमात्याश्वतुष्पथ्यमग्निं परियन्ति । तदानीं ब्रह्मापि तमग्निं परिगाँच्छज्ञ-
पैदू वस्यमाणं मन्त्रमिति ॥

तिष्ठन्निति शाश्विडल्यः ॥ २ ॥

1 Dbd ऋ (= Lāt)

4 Dbdेव वसीयसः (= Lāt)

2 Gb om. इति , Dee read शेयुरिवा न
इति मन्त्रेणोति

5 Dbdेव (and Lāt.) add त्रिः

3 Gb om.

6 Dde add इति

7 Dde उपगं

मन्त्रमाह—

ऋग्वकं यजामहे सुगर्निंधै पुष्टिवर्धनम् ।

उर्वारुकमिव बन्धनामृतोमुक्तीय मामृतान् ॥

इति । जामी कुमारी वा या स्यात् पतिकामा सा^१ विपरीयात्—

ऋग्वकं यजामहे सुगर्निंधै पतिवेदनम् ।

उर्वारुकमिव बन्धनादितो मुक्तीय ॥

इति ज्ञातीनभिकल्पयेत् ॥ ३ ॥

सा कुमारी ऋग्वकम् इति मन्त्रं ब्रुवाणा मृतोमुक्तीय इत्यस्य स्थाने इतो मुक्तीय इत्युच्चवा इः इत्यनेन पादेन ज्ञातीनभिसंदध्यात् । इतः पितॄकुलादित्यर्थः ॥

मामुतः इतीष्टमभिनिर्दिशेदमुष्य गृहादिति ॥ ४ ॥

मामुतात् इत्यस्य स्थाने मामुतः इनीष्टं परिग्रहं निर्दिशेत् । तदथा—इतो मुक्तीय माँ पत्न्युम्हादेवस्य यहात् इति ॥

एवं त्रिः परीत्योदस्येयुः ॥ ५ ॥

पवमांशि त्रिः परीत्य पुरोडाशानाकाशे हस्ताभ्यामुदस्येयुरमात्या इति ॥

तेषां ब्रह्मैकं लिप्सित्वा यस्य स स्यात् तस्मै प्रयच्छेत् ॥ ६ ॥

तेषामुक्तिसानां पुरोडाशानामेकमाकाश एव ब्रह्मा स्वहस्तेन प्रतिलभ्य तस्मा एव चै पुनः प्रयच्छेद् येनोन्त्विस इति ॥

तस्य वैव सन्तं पाणावालभेत् ॥ ७ ॥

अथवा तस्यैव पाणौ सन्तं ब्रह्मा स्पृशेत् । न स्वयमाकाशे गृहीयादिति ॥

तथैव त्रिः प्रतिपरीयुः ॥ ८ ॥

तथैव त्रिः प्रसव्यं परीयुरिति^२ ॥

यत्रैनानध्वर्युरासजेत् तत्रोपतिष्ठेरन्—एष ते रुद्र भागस्तेनावसेन

१ Gb om

६ Dcf पदेन

२ Gb न्धं

७-८ Dce नय मा पुनरिष्टप्रहान्, Ddf मा

३ Gb पुरुचारुः

पत्न्यायायस्य यहं (Dd प्रहा)

४ Dbos परीत्यात्, Gb विपर्यादिति

८ Dcdef मुदिष्टाना

५ Df न्धं

९-१० Gb om

परो मूजवतो इतीहि कृतिवासाः पिनाकहस्तो उवततथन्वोम् इति
॥ ६ ॥

यत्र वृक्षेषु तानध्वर्युरपूपानासजेत् तत्र देवमुपतिष्ठेरन्निति ॥
आ तमितोरुपेषुः ॥ १० ॥

यावत् प्राणस्य समस्तावदनुच्छ्वासन्तः एष ते सद भागं इति मन्त्रं पुनः
पुनरार्वतयन्तो जपेयुरिति ॥

शं नो देवीः [SV 1: 33] इत्यप उपस्पृश्यानवेदं प्रत्याव्रजेषुः
॥ ११ ॥

स्पष्टमिति ॥

एवं चातुर्मास्येषु ब्रह्मत्वमुक्तम् । शुनासीरीये पर्वणि वैशेषिकाभावान्न
किञ्चिदुक्तम् । अथ यदुक्तं वरुणप्रधासिकं ब्रह्मत्वं तत्त्वात्वालादिकमत्सु हर्विष्य-
व्वतिदिश्यत इति ॥

वरुणप्रधासैव्यर्थ्यातं ब्रह्मत्वं हर्विष्येषु ॥ १२ ॥

सप्त हर्विष्यान् वक्ष्यति । तेषामादित्यश्चतुष्टये तावच्चात्वालाश्चप्रणयना-
वस्त्रथानामभावाद् ब्रह्मत्वं नातिदेष्टव्यम् । पारिशेष्याच्चात्वालादिमत्सु हर्विष्य-
व्वतिदिश्यत इति ॥ अथ पशुवन्धेषु वैशेषिकमाह—

पशूनां यूपाहुतिं होष्यत्सु तृष्णीमुपविशेत् ॥ १३ ॥ हुतायां
यथार्थं स्यात् ॥ १४ ॥

स्पष्टे इति ॥

वपायां हुतायां इदमापः इति चात्वाले मार्जयित्वा सर्वपशूनां
यथार्थं स्यात् ॥ १५ ॥

सर्वेषु पशुषु यागेषु इदमाप इति वृक्षेन मार्जनं कार्यम् । सर्वपशुग्रहणं
पशुविशेषं प्रत्याचार्याणां मार्जने विप्रतिपत्तिर्नास्तीति दर्शयितुमिति ॥

पुरोडाशेन चरिष्यत्सु तृष्णीमुपविशेत् ॥ १६ ॥

स्पष्टमिति ॥

• १ Gb तेन for देवं

५ Gb विशेषप्रा०

२ Gb om

५-५ Ga पुरोडाशे चरित्वा सु

३-३ Gb भावात्तथोऽक्ष

६ DdfGb om

आहृतं पुरोडाशमालभ्य ब्रूयात्—प्राभन्तु ये प्राशिष्यन्ते इति
॥ १७ ॥

पुरोडाशमिडामाहृतामालभ्य ब्रूयात्—ये मद्यतिरिक्ताः प्राशिष्यन्ते त एव
प्राशन्तु नाहमिति । प्रकृतौ ब्रह्मण इडाप्राशनाभावादिति^१ ॥

अनुब्रजेत् सर्वपशुतां पक्षीसंयाजानिति गौतमः ॥ १८ ॥

सर्वेष्वपि पशुयाजेषु पक्षीसंयाजान् क्रियमाणाननुब्रजेद् ब्रह्मेति गौतम
इति ॥

सवनीयस्यैवेति^२ धानंजय्यः ॥ १९ ॥

गतमिति^३ ॥

नं सवनीयस्य चनेति^४ शारिङ्दल्यः ॥ २० ॥

चनेति निपाते व्यर्थे सवनीयस्यापि पक्षीसंयाजानं नानुब्रजेदित्यर्थः ॥

हृदयशूलो उत्रावभृथन्यङ्गस्थाने भवति ॥ २१ ॥

वरुणप्रधासेषु यदवभृथन्यङ्गमुक्तं तत्स्थाने हृदयशूलोद्वासनमत्र भवतीति ॥

तस्मन्नप उपस्थितेयुः—धान्रोधान्नो राजंस्ततो वरुण नो मुञ्च ।

यदापो अधन्या वरुणेति शपामहे ततो वरुण नो मुञ्च ॥ मुमित्र्यां

न आप ओषधयः सन्तु दुर्मित्र्योस्तस्मै सन्तु यो उस्मान् द्वेष्टि यं

च वयं द्विष्मः इति ॥ २२ ॥

हृदयशूलस्योपरिष्ठादुपस्पर्शनमिति ॥

तृतीयः स्वरङ्गः ॥ ३ ॥ ॥ ३ ॥

अभ्युक्तणप्रभृत्यत ऊर्ध्वम् ॥ १ ॥

1-1 Dede def om

6 Gb चैवेति

2 Ded यागेषु

7 Gb adds क्रियमाणान्

3 Da सवनीयानामेवेति

8 Dbcde सुमित्रिया (=Lāt.)

4 Gb om.

9 Dbcde दुर्मित्रिया० (=Lāt.)

5 Ga om

अभ्युक्तरणादुपेस्पर्शनादूर्ध्वमभ्युक्तणप्रभृति सर्वं सौत्यकर्म कुर्युरिति । तत्रा-
दित्योपस्थानमप्युक्तम् [6 4. 9] । तदिह न कार्यमित्याह—

आदित्यं नोपतिष्ठेरन् ॥ २ ॥

गतमिति ॥

पूर्णहुतौ हृयमानायामासित्वा हुतायां यथार्थं स्यात् ॥ ३ ॥

बोधायनमते पूर्णहुत्यन्तः पशुरिति ॥

सक्तुहोमांश्चेज्ञुहुयुरांसीतौ तेषां होमात् ॥ ४ ॥

सक्तुहोमाश्च पशौ बोधायनेनोक्ताः । तेषामा होमादासित्वा पश्चाद्
गमनमिति ॥

सौत्रामण्यां सुराकर्मस्वाव्राजमासीत् ॥ ५ ॥

आव्राजमिति णमुलप्रत्ययान्तः । अध्वर्युणा सुरासंघानादिषु क्रियमाणे-
ष्वाव्रज्याव्रज्येत्यर्थः ॥

तत्र द्वावग्नी अतिप्रणयन्ति । तयोर्दक्षिणत आसीत् ॥ ६ ॥

ननु च वस्त्रणप्रधासधर्मादिदेशात् सिद्धमेव द्वयोर्दक्षिणत आसनम् ।
सत्यम् । पशुबन्धेषु चात्वाले मार्जनानन्तरं यथार्थं स्यात् [13. 3 15] इत्युक्तम् ।
तन्मा भूदिस्येवमर्थं सूत्रम् । मार्जनानन्तरं कुम्भ्यामासक्षायां पुनरप्यासीत न
पुनर्यथार्थं गच्छेदिति ॥

दक्षिणमध्यधि कुम्भ्यामासक्षायां^१ सुराशेषेष्वासिच्यमानेषूपति-
ष्ठेरन्— ॥

यत् ते पवित्रमर्चिष्यमे वितवमन्तराँ ।

ब्रह्म तेन पुनीहि मा ॥

इति ॥ ७ ॥

दक्षिणमर्श्मि मधितस्योपरिष्टाच्छ्रुतच्छ्रुदार्यां कुम्भ्यां सुराशेषेष्वासिच्य-
मानेष्वग्नेरूपस्थानं कार्यम् । वहुवचनमध्वर्यादेरप्यावश्यकमुपस्थानमिति ॥

अश्विनोर्ग्रहस्य भक्षयेत्—

1 Thus emended Dode अभ्युतउप°, 3 Dde °देशेत for °देशात्

Df अभ्यु उप°, Gb अभ्युक्त उप°

4 Dbe add शतातृणामा

2 Thus Dbede (and Lāt), o'her mss.

5 Dbdef °न्तुरं (= Lāt.)

शसित्वा

6 Dde °छिद्रया, DfGb °छिद्रया

यमश्चिना नमुचेरासुरादधि सरस्वत्यसुनोदिन्द्रियेण ।

इमं तं शुक्रं मधुमन्तमिन्दुं सोमं राजानमिह भक्षयामि ॥

इति ॥ ८ ॥

स्पष्टमिति ॥

यजमानं चेद् वसातिशेषेणाभिषिञ्चेयुरुपोत्थायान्तरेणाश्रीं गत्वा-
ध्वर्युणोक्तः संशानानि गायेत् ॥ ६ ॥

यदि पशुरसेन यजमानभिषिञ्चेयुस्तदा संशानसाक्षां गानमध्वर्युणोक्त
इति वचनात् प्रैषाभावे न गायेदिति ॥

पदायपदाय स्तोभेत् ॥ १० ॥

परिसामत्यात् स्वाध्यायवद् गाने प्राप्त इदं वचनमिति ॥

निधनान्युपयन्तो यजमानस्य मूर्धानमालभेरन् ॥ ११ ॥

बहुवचनं सर्वेषामृत्विजां ग्रहणार्थमिति ॥ के पुनः स्तोभाः कानि वौं
निधनानीत्यत आह—

सं त्वा हिन्वन्ति इत्येतेषां पूर्वःपूर्वः स्तोभ उत्तरं निधनम् ॥ १२ ॥

बहुदिन्द्राय गायत [SV 1 258] इत्यस्या ऋचः पुरस्तात् सं त्वा हिन्वन्ति
धीतिभिः^x ॥ सं त्वा रिणन्ति धीतिभि^x ॥ स त्वा तत्कूर्धीतिभि ॥ स त्वा शिशन्ति धीतिभि^x
इति चत्वारि वाक्यानि गीर्तानि । चतुर्थं वाक्यमुपरिष्ठादपि गीतम् । तदितरे-
षामपि प्रदर्शनार्थम् । तेन तस्यैव गीतिप्रकारेरेणतरारायपि पुरस्तादुपरिष्ठाच्च
विभज्य गेयानि^y । तैतः औहो^z वा इत्युपायात् पूर्वःपूर्वोऽर्थः स्तोभ उत्तरमुत्तरं
सञ्चरसे इत्यादि निधनम् । स्तोभनिधनभेदात् सामभेदः । एकस्तुप्रेषणार्थिकं
गानमिति ॥

अंवसे इति स्थाने^० जित्यै इति चत्रियस्य पुष्ट्यै इति वैश्यस्ये-
त्यके^१ ॥ १३ ॥

१ Dbede add भक्षयेत् (=Lat.)

७ Dcdef add इति

२ DfG °भि

८-८ Ded तत्रैह्य

३ Dcd om

९ Ded पूर्वाश for पूर्वोऽशः

४-५ Ga स्तोभमुत्तरं; Gb repeats उत्तरं

१०-१० Dbcde अवस स्थाने (=Lat.)

५ Dcdef om.

११ Dbd वैश्यस्यैके, Gb वैश्यस्य कुर्यादित्येके

६ Gb अधी °for गी°

स श्रवसे ॥ विश्रवने ॥ मत्यश्रवसे ॥ श्रवसे इनि चत्वारि निधनानि^१ । तत्र अवसे इनि स्थाने^२ जिन्यै इति क्षत्रियस्य यज्ञमनास्य कुर्यात् । उपर्युक्ते इनि वैश्यस्य कुर्यात् । तदथा—संजिल्यै विजयै^३ भवति जिल्यै इति । ४ पुष्ट्यै विपुष्ट्यै मन्युष्ट्यै पुष्ट्यै इति^४ ॥

द्वे सौत्रामण्यौ कौकिली चरकसौत्रामणी च ॥ १४ ॥
गतमिति^५ ॥

कौकिल्यां सामगानं नेतरस्याम् । संशानानि गायेदिति ह स्माह
कौत्सः ॥ १५ ॥

कौकिल्यामेव सामगानं नेतरस्यामिति कौत्सो मन्यते इति ॥ अथ केषु
पुनर्हविर्यज्ञेर्षु ब्रह्मत्वमुक्तं तानाह ॥

सप्त हविर्यज्ञसंस्थाः—अग्न्याधेयमग्निहोत्रं दर्शपूर्णमासावाग्रयणं
चातुर्मास्यानि निरूपशुबन्धः सौत्रामणी च ॥ १६ ॥

स्पष्टमिति ॥

अग्निहोत्रे ऽपि ब्रह्मा भवतीति^६ सूत्रकारस्य पक्ष इति ॥ इदानीं सुत्यायां
ब्रह्मत्वं विधास्यंस्तस्याः संस्थाया भेदाद् ब्रह्मत्वधिषयानाह ॥

सप्त सोमसंस्थाः—अग्निष्ठोमो ऽत्यग्निष्ठोम उक्थयः पोदशी
वाजपेयो ऽतिरात्रो ऽसोर्याम इत्यसोर्याम इति ॥ १७ ॥

ब्राह्मणेष्वग्निष्ठोमाद्यः शब्दाः संस्थाविशेषवाचिनो न पुनर्विश्वजिदादि-
शब्दवदेकाहविशेषवाचिन इत्यर्थः । तेनै वाजपेयादिसंशब्दनेनै ब्रह्मत्वं विधीय-
मानं तत्संस्थाप्रयुक्तं नै पुनः क्रतुविशेषप्रयुक्तमिति^७ दर्शितं भवति । केचित् तु
संस्थानुकमणं तासां नित्यताप्रतिपादनार्थमित्याहुः । तदयुक्तम् । न ह्यनुकमण-
मात्रान्वित्यतासिद्धिरिति ॥

चतुर्थः खण्डः ॥ ४ ॥ ॥ ४ ॥

1 Dcd स्थानानि

7 Dbed add इति , Ga inserts इति be-

2-2 Dede श्रवस स्थाने

fore

3 Gb om.

8 Gb भवेदिति

4-4 Gb om , Dcf om. only सत्यपुष्ट्यै

9-9 Ddf संस्थाभेदमाह

5 Dde भिमन्यत

10 DdeGb संस्थाभेदन

6-6 Gb के पुनर्हविर्यज्ञा येषु

11-11 Gb om.

त्रयोदशः पटलः ॥ १३ ॥

इति छन्दोगसूत्रस्य दीपे धन्विनिर्मिते ।
हतीयः पटलो वृत्तो हविर्यज्ञा निरुपिताः ॥

अथ सोमयागेषु ब्रह्मत्वं विधातुमारभते—

सुत्यायां ब्रह्मणः प्राक् सुब्रह्मण्याया औद्रात्रेण समानं कर्म ॥ १ ॥

सुत्यायामित्यधिकारः । कीते राजांनि [cp 1 2 23] सुब्रह्मण्याप्रवृत्तेर्यत् पूर्वमुद्भातुः कर्म तद् ब्रह्मणोऽपि समानम् । किं पुनस्तत् । महन्मे ऽवोच इति प्रतिमन्त्रणं [1 1 10] सोमप्रवाकस्य परिवेषणमिति [1 1 12] ॥

ईक्षणाक्रमणे वेदेः ॥ २ ॥

समानमित्यनुवर्तते । पूर्वमुद्भातुः उत्तरं^३ वेदन्तमाक्रम्य दक्षिणामाच्छमाण पितरो भू इति [1.1 25] तदपि ब्रह्मणः समानमित्यर्थः । सुब्रह्मण्याप्रवृत्तेरुद्भातुर्वेदराक्रमणमिति सूत्रारम्भः । देवो देवमेतु इति मन्त्रेण गैरमनम् [1 1 23] अप्याक्रमणाङ्कत्वाद् ब्रह्मणः समानमेवेति ॥

संचरधिष्ठयोपस्थानदक्षिणाप्रतिग्रहमत्त्वाः ॥ ३ ॥

समानमित्यवेवम् । अन्तरेण चातालोकरौ संचरं [2 1.6] इति यदुकूँ यच्च धिष्ठयोपस्थानं [4 2.1] यच्च दक्षिणाप्रतिग्रहो [5.3.15] यच्च सोमभज्ञः [5.1 3] तत् सर्वं समानमिति ॥

स्तोमविमोचनाच्चोर्ध्वमन्यत् सामगानात् ॥ ४ ॥

तृतीयसवने स्तोमविमोचनादूर्ध्वम् [6 3.4] । तदपि समानम् । अवसृथवर्जमिति [6 4 1] ॥ तत्रौद्भात्रवदौपवसथ्ये ऽहनि गमने प्राप्त [1 1 22] आह—

अनुष्यात् तु दीक्षणीयायाम् ॥ ५ ॥

दीक्षणीयायामिष्टिमनु ब्रह्मा स्यात् । तत्काल एव मन्त्रेण देवयजनं गत्वा

1 Dcdef शण

4-4 Df गमनं तत् ब्रह्मण ,

2 Doe मन्त्रेण, Ddf मन्त्रण

5 Gb adds यदुकूँ

3 Gb om

6 Gb adds साम after अवसृथ

वेदेराक्रमणमीक्षणं च कार्यं दीक्षणीयायां ब्रह्मन्वकरणार्थमिति^१ भावः । तदानी ब्रह्मणो ऽपि मधुपर्काहरणं तु कार्यम् [cp 1.2.1] । मधुपर्कभक्षणं तु शास्त्रान्तरो-क्लपकारेण ब्रह्मणः कार्यम् । ननु पुनरद्वातुः प्रकारेणान्विदेशाभावादिति ॥

तस्यां संस्थितायामासीना दीक्षणादू यजमानस्य ॥ ६ ॥ -

इष्टथनन्तरमा दीक्षासमाप्तेस्तुभावापि न कुत्रचिद् गच्छेताम् । अदीक्षिद्य त्राक्षण इत्यावेदनात् पूर्वमिति यावदिति ॥

तं यदाध्ययुवर्णं यमयेदथ यथार्थं स्यात् ॥ ७ ॥

तं यजमानमित्यर्थः । दीक्षित वाच यच्च इत्याध्ययुप्रैषानन्तरं यथार्थं स्यादिति ॥

महावीरान् संभरिष्यत्सु तूष्णीमुपविशेत् ॥ ८ ॥

दीक्षितासु^२ महावीरान् संभरिष्यति^३ [cp Kat 26.1.1] इति कात्यायन-सूत्रम् । महावीराँः प्रवर्यपात्राणि । तेषां संभरण्काले वाग्यत उपविशेदिति ॥

संभृतेषु यथार्थं स्यात् ॥ ९ ॥

स्पष्टमिति ॥

ग्रायणीयायां संस्थितायां^४ पूर्वेण पतीशालां तिष्ठेदाभिहोमाद् पदस्य राजक्रयेण्याः ॥ १० ॥

सोमक्रयेण्याः पदाभिहोमं यावत् तिष्ठेदिति ॥

अभिहुत उत्तरेण सोमवहनं गत्वा प्राग् वा पदाभिहोमाद् दक्षिणेन यत्र राजानं क्रेष्यन्तः स्युस्तत्र गत्वा तूष्णीमुपविशेत् ॥ ११ ॥

पदाभिहोमे कृते सोमवहनं शकटमुत्तरेण गत्वा यत्र सोमं क्रेष्यन्तः स्युस्तत्र गत्वोपविशेत् । अथवा पदाभिहोमात् पूर्वमेव सोमवहनं दक्षिणेन गत्वा कर्यदेश उपविशेदिति ॥

क्रीते^५ प्राङ्मुक्तामेत् पथिमेनैनं हृत्वा राजानमादध्युराहितं पूर्वेण परीत्योद्यमानमनुगच्छेद् दक्षिणेन चेद् गतः स्यात् ॥ १२ ॥

१ Gb ब्रह्मन्वप्रकरणमिति

६ Dede अर्थात्, Gb अरेद्

२ Gb om

७ Gb संभारः

३ Dede om

८ Dede add यथेत निष्कम्य (=Lat.)

४ Gb प्रकरणः

९ Gb अक्षयिरेण्या

५ Dede om

१० Gb adds सोमे

यदि पूर्वं सोमवहनं दक्षिणेन ब्रह्मा गतः स्यात् तदा क्रयानन्तरं प्राक् प्रसरेत् । तुं पश्चिमेन राजानं हृत्वा शकटं आदध्युराध्यर्थः । अथ ब्रह्मा तमाहितं सोमं पूर्वेण प्रसव्य^१ परीन्यं शकटेनोद्यमानमनुगच्छेदिति ॥

उत्तरेण चेत् क्रति प्रत्यङ्गुन्क्रमेत् पूर्वेणैव हृत्वा राजानमाद-
ध्युराहितं पश्चिमेन परीत्योद्यमानमनुगच्छेत् ॥ १३ ॥

यदि^२ सोमवहनमुत्तरेण ब्रह्मा गतः स्यात् तदा क्रयानन्तरं प्रत्यक्षं प्रसरेत् । गतमन्यदिति ॥

तामेवात्रेषामन्वावर्तेत् ॥ १४ ॥

प्राङ्गम्नुखे शकटे वर्तमाने यस्याः पार्श्वेन गतस्तत्पार्श्वेनैव प्रत्यङ्गुन्क्रमे शकटे उपि^३ गच्छेदित्यर्थः ॥ का पुनरसौ तामाह—

सा हि^४ प्राचीवर्तमानस्य दक्षिणेषा भवति ॥ १५ ॥

प्राचीवर्तमानस्य शकटस्य दक्षिणेषा सैवासाविति । दक्षिणेषा पार्श्वेनैव
प्राङ्गमनं प्रत्यग्मानमपीत्यर्थः ॥

विमुक्ते चान्तरेण सोमवहनं पक्षीशालां च दक्षिणोऽकम्य तिष्ठेद्
दीक्षितश्चेदा राजो उपहरणात् ॥ १६ ॥

अनुहृष्टि विमुक्त इत्यर्थः^५ ॥

प्रवेश्यमानं राजानमनुप्रविशेदव्यवयन्नशिनोः ॥ १७ ॥

अग्निनाहवनीयेन संह सोमस्यै व्यवायमकुर्वन् प्राचीवं प्रवेश्यमानं
राजानमनुप्रविशेदिति ॥

1 Gb om

10 DbedGb °नेव

2 Gb सर्वेत्

11 Dbedf दक्षिणेनो

3 Gb adds पूर्वं

12 Gb adds अदीक्षित इति पर्युदासः सत्रे

4 Gb गतस्तस्या पार्श्वे

वीक्षितस्यात्यथाया निर्वापानुसंधानार्थमन्त-

5-5 Dede पि शकटे

प्रवेश्यस्यावश्यभावात् सत्रादन्यत्र राजरच-

6 Dbede हस्य

राथं तिष्ठेदेवति

7 Dbcde प्राचीवं (= Lat.)

13 Ga °दव्यवय नाना, Gb °दव्यं न निनीते

8 Gb प्राचीवं

14 DedeGb अग्निरा

9 DodGb add या

15 Gb om स्य

सेवावं चेत् स्याद् दक्षिणयापि द्वारा प्रविशेत् ॥ १८ ॥
स्पष्टमिति ॥
उत्तरेणाहवनीयं पश्चिमेन वेदिं संचरेद् दीक्षितश्चेत् ॥ १९ ॥
स्पष्टमिति ॥

प्रथमः स्वरुपः ॥ ३ ॥ ॥ ५ ॥

आतिथ्यामिष्ठि निर्वपन्ते ॥ १ ॥
अध्वर्यव इति शेषः ॥
तां चेदनपहृते राजनि निर्वपेन ब्राह्मणं राजनि समादिश्य तत्र
गत्वासीत ॥ २ ॥
यदि राजो उर्ध्वरणात् पूर्वमेव निर्वपेन तदा राजरक्षार्थं कविद् ब्राह्म-
णमादिश्यान्तः प्रविशेदिति ॥
तस्यां संस्थितायां तानूनप्त्रमाज्यमवमृशन्तो जपेयुः—हविरसि
वैश्वानरम् । अनाधृष्टमस्यानाधृष्ट्य देवानामोजो उन्मिशस्त्यभिशस्तिपा
अनभिशस्तेन्यम् । अज्ञसा सत्यमुपगेषं सुविते मा धाः इति ॥ ३ ॥
ऋत्विजामन्योन्यद्रोहपरिहाराय यद् धृतं स्पृश्यते तत् तानूनप्त्रम् । तत्
सर्वे उप्युदातारो ब्रह्मा चावमृश्य जपेयुरिति ॥
अप उपस्पृश्याध्वर्युणोऽपो राजानं विसंसर्येत् ॥ ४ ॥ तं
हिरण्यमन्तर्धार्याभिमृशेयुः—अंशुरंशुष्टे देव सोमाप्यायतामि-
न्द्रायैकघनविदे । आ तुभ्यमिन्द्रः प्यायतामा त्वमिन्द्राय प्यायस्व ।
आप्याययास्मान् सखीन् सन्या मेधया । स्वस्ति ते देव सोम-

१ Dbed सबध

येत् Cp Reuter's note on X 2, 13,

२ Gb om अपि

Gb has the following commentary

३ DbedG ऊहृते (=Lat.)

on this sūtra सोमोष्णीष विसंसर्येत्

४ Dbed व०

आप्यायनायेति

५ Gb उरक्षणार्थं

7-7 Gb om.

६ Dabed विस्तभयेत् (=Lat.), Df विश्रभ-

सुत्यामुहृचमर्शीय इति ॥ ५ ॥

स्पष्टे इति ॥

काशमये प्रस्तरे निहृवीरन् दक्षिणान् पाणीनुत्तानान् कृत्वा
सव्यान् नीचः—एषा रात्रं एषा वामानि प्रेषे भगायर्तमृतवादिभ्यो
नमो दिवे^१ नमः पृथिव्यै इति ॥ ६ ॥

निहृवो नमस्कारः । कृते हि नमस्कारे पुरुषस्य दोषश्छादितो भवतीति ।
तदुपायत्वाच्चिह्निहृव इन्युच्यते । तथा च ब्राह्मणम्—न वै देवा नमस्कारमनि । यज्ञो वै
नमस्कार इति । आतिथ्यासंबन्धिनि काशमये प्रस्तरे दक्षिणान् पाणीनुत्तानान्
निधाय तत उपरि सव्यान् नीचः कुरुते । सो उयं नमस्काराङ्गलिरिति ॥

सुव्रह्मण्यास्वाहूयमानासु दंचिणोत्कम्य तिष्ठेद् दीक्षितथेत् ॥ ७ ॥

आहूतासु यथार्थं स्यात् ॥ ८ ॥

स्पष्टे इति ॥

उपसदिष्टिरत ऊर्ध्वं तस्यां तथैवाभिर्मर्शननिहृवने ॥ ९ ॥

तस्यामुपसदि संस्थितायां तथैव हिरण्यमन्तर्धाय सोमाभिर्मर्शननिहृवने^२
कुरुते ॥

सव्या अंपराह्न उत्तानाः स्युर्दक्षिणा न्यञ्चः ॥ १० ॥

आपराह्निक्यामुपसदि सव्याः पाणीय उत्तानाः स्युर्दक्षिणाः पाणीयो न्यञ्चः
स्युरिति ॥ कः पुनरुपसदन्तो^३ यत्र निहृवः^४ । तमाह—

सुवेणोपसद्वोर्मे हुते विद्यात् संस्थितेति ॥ ११ ॥

त्वेष वचो अपावधीर्मै इत्यध्वर्युणा हुते संस्थितेति विद्यादिति ॥

तस्या घर्मः प्रवर्ग्यवति पूर्वस्तमभीन्दिष्यत्सु ॥ १२ ॥

द्वितीयः खण्डः ॥ २ ॥ ॥ ६ ॥

1-1 Gb om

7 DeefGb om अ

2 Df निहृवीयात्

8 Dde ऽसदोन्तो

3 Ga सव्यान्यन्त्र

9 Gb निहृवन

4 Ga repeats नमो दिवे

10 Dd ऽधीद्

5 Gb तदुपाय नि०

11 Ga ऽमिसंधीन्यन्

6 Gb ऽन च

गार्हपत्यं गत्वा यजुषोपविशेषू दक्षिणेन ॥ १ ॥

प्रवर्ग्यवनि क्रतौ तस्या उपसदिष्टे: पूर्वः^१ प्रवर्ग्यो भवति । तमभीन्दिष्य-
त्स्वध्वर्युपु गार्हपत्यं गत्वा तस्य दक्षिणेन उपैविशेदिति ॥

दक्षिणाग्निमुच्चरेण बहिश्वेत् ॥ २ ॥

यदि गार्हपत्यायतनाद् बहिः प्रवर्ग्यः स्यात् तदान्न॑ दक्षिणाग्निमुच्चरेणो-
पविशेदिति ॥

सचितो धर्मः [cp 2 2 28] इत्युक्ते उनुवाकेन तिष्ठन्तो उवेचेरन्
यमध्वर्युर्व्यात् ॥ ३ ॥

सचितो धर्म इत्यध्वर्युर्खोक्ते अपश्यं गोपाम् इति यमनुवाकमध्वर्युर्व्यात् तेना-
नुवाकेन महावीरमवेक्षरन्नुद्रातारो ब्रह्मा वेति ॥

तं हियमाणं यथैतमनुवजञ्जपेत्—

विश्वा आशा दक्षिणसत् सर्वान् देवानयाङ्गिह ।

स्वाहाकृतस्य धर्मस्य मधोः पिवतमश्विना ॥

इति ॥ ४ ॥

तं धर्मं हियमाणं यथैतमनुवजञ्जपेदिति ॥

आश्रावित उपविश्य जपेत्—

अश्विना धर्मं पातं हार्दिवानमहर्दिवाभिरुतिभिः ।

तन्त्रायणेन नमो द्यावापृथिवीभ्याम् ॥

इति ॥ ५ ॥ हुते यजमानं वाचयेत्—

अपातामश्विना धर्ममनु द्यावापृथिवी अमंसाताम् ।

इहैव रातयः सन्तु ॥

इति ॥ ६ ॥

१ Ddg पूर्व

४ Ga तनातु०

२ Gb यजुषोप०

५ Gb "मनुर्वक्षेत्र०"

३ Gb तदा

६ DFG यथैत०

धर्मेषोपस्य भव्येत्—मधु हुतमिन्द्रतमे उपावश्याम ते देव वर्म

नमस्ते उन्मु मा मा हिंसा: इति ॥ ७ ॥

स्पष्टानीति ॥

सत्र्वं चेत् स्यात् यजमाना उपहृयथ्वम् इत्येवोपहृनम् ॥ ८ ॥

सत्त्वं व्यतिरिक्तेषु होतशहयस्वाधर्य-उपहृयस्व इति कर्मनामधेयेनोपहृनं कार्यं
वाजिनाविनधर्मणामूर्विकृपहृवभिष्वा [12 4 20] इति वचनादिति ॥

एवं सदा प्रवर्ग्योपसदः कुर्यात् ॥ ९ ॥ महावेदेः स्तम्बयर्जुहर्सि-
ज्यत्सु यजुषोपविशेत् ॥ १० ॥ विलिखिते चात्वाले यथार्थं स्यात्

॥ ११ ॥ उत्तरवेदिं निविष्ट्यस्त्सु तृष्णीमुपविशेत् । न्युसायां
यथार्थं स्यात् ॥ १२ ॥

स्पष्टानीति ॥

अग्निचित्यायां ग्रामीक्षणीयार्याः सावित्रान् होमान् होष्यत्सु
यजुषोपविशेत् ॥ १३ ॥

अग्निचित्यायामित्यधिकारः । यदि क्रतावग्निचित्या स्यात् तदेत्यर्थः अनु-
ज्ञातु दीक्षणीयायाम् [14 1 5] इति वचनात् । सावित्रिव्ये उपि सोमयागे दीक्षणी-
याप्रभृत्येव ब्रह्मत्वमिति शङ्का स्यात् तत्रिवृत्तर्थं प्रागपि दीक्षणीयायाः सावित्रे-
षूपविशेषं । सावित्रहोमस्त्वेकं एवेत्यापस्तम्बः [cp 15 9 3] । होमानीति वहु-
वचनं कस्यांच्छायायां होमवहुत्वादिति ॥

तेषु हुतेषूर्व्यां मृत्तिकामाहियमाणामनुगच्छेत् ॥ १४ ॥ तस्यां
हियमाणायामासित्वा संभृतायां यथार्थं स्यात् ॥ १५ ॥

स्पष्टे इति ॥

तृतीयः खण्डः ॥ ३ ॥ ॥ ७ ॥

1 Dce °पा०

8 DF °या०

2 Gb स्मृतिं for सत्वं

9 ? Dce तेषूपविशेत्, Ddf सत्रेषूपविशेत्,
Gb सावित्रेषूपविशेदित्युक्तमिति

3 Gb om कर्म

10 Da (first hand) संहीय०, Dbede संनिय०
(=Lat.)

4 Daf °सदो

11 Da संह०

5 Ddf (sec m) निव०

6 Gb निरुत्ता०

7 Gb °या०

आहवनीयं चेष्यत्सु यजुषोपविशेत् ॥ १ ॥

आहवनीयः शालामुखीयः । तस्यायतनमिष्टकाभिश्चेष्यत्स्वत्यर्थं इति ॥

तस्मिन् मंचित उख्यामासन्दी नैऋतीश्चेष्टका अरण्यं हियमाणा
अनुगच्छेत् ॥ २ ॥

तस्मिन् शालामुखीये उध्वर्युणा चिते सनुख्याग्निर्यत्रासन्द्याः पूर्वं निहि-
तस्तामुख्यां निघौनभूतामासन्दी नैऋतीश्चेष्टकां उरण्यं प्रति हियमाणा अनु-
गच्छेदिति ॥

निधीयमानानां दक्षिणतः स्थित्वा निहितास्वप उपसृश्यान-
पेत्वें प्रत्यावजेत् ॥ ३ ॥

स्पष्टमिति ॥

अग्निं विकल्प्यत्सुं सर्वोषधं च वप्स्यत्सु तत्र गत्वा तूष्णीमुपवि-
शेत् ॥ ४ ॥

महोवेद्यामग्निक्षेत्रस्य कर्पणं तत्र वीजावपनं च करिष्यत्स्वत्यर्थः ॥

तैः सार्वं प्रत्यावज्य चितीः प्रणीयमाना अनुगच्छेत् ॥ ५ ॥

चितीश्चयनार्थां इष्टकाः प्रणीयमाना इत्यर्थः ॥

निधीयमानानां दक्षिणतः स्थित्वा निहितासु दक्षिणस्य पक्ष-
स्यासन्नो यजुषोपविशेत् ॥ ६ ॥

उपधीयमानानामिष्टकानां तस्यास्तस्यौ दक्षिणतः स्थित्वा सर्वासु समा-
प्तासु दक्षिणस्य पक्षस्य दक्षिणतः संनिकृष्ट उपविशेदिति ॥

लोकपृष्णास्तुपर्धीयमानासु त्राहणां^१ तत्र समादिश्य यथार्थं स्या-

१ Df. श्चेष्यनित्यर्थ , Gb. श्चेष्यत्सु सत्स्वत्यर्थ

६ Dddef वापन् Gb वाप

२ Gb निध०

७ Dd नार्थ

३ Gb नैऋतीरिष्टकाश्च

८ Gb om

४ G वेच्च

९ Da नि० for उप०

५ Df विकल्प्यत्सु , Gb विकर्वन् सु , Gb १० Da ब्रह्मणं

विकल्प्यत्सु

दिति शाशिद्वयः ॥ ७ ॥ आर्सतिवेति धानंजय्यः ॥ ८ ॥
स्पष्टे इति ॥

एवं सदा चितिषु कुर्यात् ॥ ६ ॥
१ एवं पञ्चस्वपि चितिषु कुर्यादिति ॥

संचितकर्माणि करिष्यत्स्वात्राजमासीत ॥ १० ॥

वसवस्त्वा रुद्धे पुरस्तात् पानु इन्याव्यग्रोक्षणप्रभृति^३ मराठूकविकर्षणान्तानि
संचितकर्माणि^४ । तेष्वाव्रज्यासीतेति ॥ एतदन्तमसिचित्यानिमित्तं ब्रह्मन्तमिति ॥

सप्रादासन्दीं हियमाणामनुगच्छेत् ॥ ११ ॥

प्रवर्ग्येद्वासनकालैः इति शेषः ॥ .

निधीयमानायां^५ दक्षिणतः स्थित्वा परिषिद्ध्यमाने उप उपस्पृश्य
तैः सार्थं प्रत्याव्रज्याणि प्रणीयमानमनुगच्छेदप्रतिरथं जपन्
॥ १२ ॥

घर्मे परिषिद्ध्यमाने उप उपस्पृश्य तैः सार्थं प्रत्याव्रज्य सौमिकमन्त्रिं प्रणी-
यमानम् आशुः शिशान^६ [SV 2. 1199] इति सूक्तमप्रतिरथसंज्ञकमध्वर्युपसिद्धं
जपनुगच्छेदिति ॥

तूष्णीमनयिचित्या चेत् ॥ १३ ॥

अग्निचित्याभावे तूष्णीमनुगमनं न सूक्तजप इति ॥

निधीयमानस्य दक्षिणतः स्थित्वा निहिते दक्षिणा बहिर्वेदि
यजुषोपविशेत् ॥ १४ ॥

अग्निनिधानानन्तरमग्निवर्त्युत्तरं परिग्राहं परिगृह्णातीत्यध्वर्युभिरुचर्चरं-
रिग्राहो विहितः । तत्काले न केनचिदप्यन्तर्वेदि स्थातव्यमित्यभिप्रायेण वहि-

1 Ga संनिहितं

7 Gb प्रणीयमानमनुगमनयते । प्र०

2 DfG °व्र°

8 Gb adds वृषभ

3 Gb °ग्रोक्षणं ग्राति

9 Gb °धानान्तमग्नीत्यु°

4 Gb adds आधर्यवाणि

10 DodeGb °गृह्णमीत्य°

5 Gb प्रवर्ग्येद्वास

11 Gb adds नवेदि-

6 Dbede °नानां

वैद्युपविशेदित्युक्तमिति ॥

हविर्धने प्रवर्त्यमाने उनुगच्छेत् ॥ १५ ॥ .
स्पष्टमिति ॥

परिवार्यमाणयोस्तत्रैव गत्वासीत ॥ १६ ॥ उच्छ्रितायामौद्द-
म्बर्यां यथार्थं स्यात् ॥ १७ ॥ वेदिकर्मप्रभृति चामीषोमप्रणाय-
नात् प्रणयनात् ॥ १८ ॥

अथवांशिप्रणयनानन्तरं यद् वेदिकर्मपूर्त्तरं परिग्राहस्तत्प्रभृत्यशीषोमप्रण-
यनात् पूर्वं यथार्थं ब्रह्मा स्यात् । तेऽथोक्तं ब्रह्मत्वं कुर्याद् वा न वेत्यर्थः ॥

चतुर्थः खण्डः ॥ ४ ॥ ॥ ८ ॥

चतुर्दशः पटलः ॥ १४ ॥

घन्विना रोपिते दीपे ब्रह्मत्वस्य विधिं प्रति ।
चतुर्थं पटले त्वर्धं सोमयागस्य कीर्तितम् ॥

1 Dee °वैद्युपवेशनमित्यु°, Dd °वैदिरित्युप-
वेशनमित्यु°

2 Gb adds हविर्धने इति द्विवचनमच्चर्युणा-
प्रवर्त्यमाने शक्ते इति

3 Gb adds the comment परिवारणं कटा-
दिभि परिश्रयणमिति

4 Gb adds the comment स्पष्टमिति 16

and 17 are one sūtra in De, while
Ddf om them

5 Da चामीषोमीयः

6 DaGb repeat प्रणयनात्

7 Gb आथा°

8-8 Gb हविर्धनप्रवर्तनकर्मानुसंधानं

अग्रीषोमौ प्रणेष्यत्सु वेदिभाक्रमेन्मन्त्रेण ॥ १ ॥

कः पुनर्मन्त्रः कथं वाक्रमणमत आह—

पश्चिमेनोच्चरवेदिमुद्गडितिर्ग्रन्थाक्रमणयजुर्जपेत् ॥ २ ॥

मृदा शिथिरा देवाना तीर्थम् [cp 3 1 2] इत्युद्गातृणां यदाक्रमणयजुरुक्तं तज्जपेदिति ॥

चात्वालसमीपे दीक्षितशेत् ॥ ३ ॥

स्पष्टमिति ॥

तूष्णीमत ऊर्ध्वं वेदराक्रमणम् ॥ ४ ॥

सवनमुखेषु च यजुषाहरहरिति गांतमः [3.1 4-5] यावदाक्रमेयुरित्येके [3 1.7] इति सूत्रद्वयेन सर्वेषु वेदाक्रमणेषुद्गातृणां पुनःपुनर्मन्त्रो विहितः । ब्रह्मणस्तु तत्रिवृत्ये^१ तूष्णीमिति^२ चवचनमिति^३ ॥

ऋत्वा राजा यैनातिहृतः स्यात् तेन गत्वा तूष्णीमुपविशेत् ॥ ५ ॥

येन मार्गेण सोमं कीतमतिहरनित तेन गत्वान्तः प्रविश्याध्वर्युप्रभृतीनां दक्षिणेनोच्चरेण वा गत्वापरेणाहवनीयं दक्षिणातिकम्योपविशेदिति ॥

राजानं हर इत्युक्तः पूर्वेणाश्रिमेकस्मा अतिप्रदाय तान् प्रसव्यं

परीत्यादामानुगच्छेद् दक्षिणेन चेद् गतः स्यात् ॥ ६ ॥

यदि राजान हर इत्यध्वर्युरेन ब्रूयात् तदा प्रणीयमानमर्ग्गं पूर्वेण सोमं

1 Da “मुद्गृनिक”

4 Gb तत्त्विवर्तयेत्

2 Gb यदाक्रमणे उक्तं

5 Dede तूष्णी-

3 Gb वेदुक्तं

6 Gb om

कस्यचिद्दस्ते प्रदाय तानधर्युप्रभूतीन् प्रसव्यं परीत्य सोममादाय तान् गच्छतो
ञुगच्छेद् यदि दक्षिणेन तान् प्रविष्टः स्यादिति ॥

उत्तरेण चेद् यथेतं परीत्यादायानुगच्छेत् ॥ ७ ॥

यद्यधर्युप्रभूतसुत्सरेण गतः स्यात् तदा यथागतं प्रदक्षिणं परीत्यानुग-
च्छेदिति ॥

अन्येन चेद् ब्रह्मा व्रजितः स्यादन्येन राजा तेनैनं प्रतिगृहीयात्
॥ ८ ॥ उत्तरेण विहारं पश्चिमेन वेदिं संचरेद् दीक्षितश्चेत् ॥ ९ ॥

पूर्वसुकं यदि तेन पथा ब्रह्मा गतः स्यात् ततो अन्येन मार्गेण सोमस्तदा-
पि राजानं हर इति चोदितः प्रत्यावज्य राजो मार्गेणैव राजानमाददीतापरेणाह-
वनीयं दक्षिणातिक्रम्येत्यर्थः ॥

स एव हिं राज्ञः पन्था अधर्युभिरुहः ॥ १० ॥ एतौ त्वेव
ब्रह्मणो गतिकल्पावहरतो अपि ॥ ११ ॥

राज्ञो हरर्णेमकुर्वतो अपि ब्रह्मण एतावेव गतिर्कल्पौ भवतः । तान् प्रसव्य
परीत्य [सू. 6] इत्येकः कल्पः । यथेतं परीत्य [सू. 7] इत्यपर इति ॥

आसीताशीश्रीय आहुत्योर्हृयमानयोरिति धानंजयस्तिष्ठेदिति
शारिडन्यः ॥ १२ ॥

आशीश्रीयाहवनीयद्वौद्वै वैसर्जनाहुती स्तः । तयोर्हृयमानयोराशीश्रीय
एवासीत तिष्ठेद् वेति ॥

उत्तरेणाशीश्रीयं राजानमाज्यानि च हिंमाणान्यनुगच्छेत्
॥ १३ ॥

तयोर्हृतयोः पुनरपि^१ राजानमशीषोर्मायपश्वर्थानि चौज्यान्यनुगच्छे-
दिति ॥

1 Gb om सोमं

7 Dede om

2 Ga यथेतं, Dbede (and Lāt) add अस्मि

8 Dede वहरणा

3 Ga प्रव०

9 Gb गमनक०

4-4 Gb उत्तरेणाहवनीयं

10 Dbed ही०

5 DbGa (and Lāt) om. sūtras 9,10.

11 Gb adds हियमाणानि

6 Gb कमेयोत्यर्थः

12 Gb om, च

प्रवेशितेषु हविर्धानं पश्चिमेन गत्वासीतेति गौतमः ॥ १४ ॥
 • पूर्वेणोति धानंजश्यो दक्षिणस्य द्वारवाहोः पुरस्ताद् यजुषोपविशेषं
 ॥ १५ ॥

स्पष्टे इति ॥

अग्निषोमीयवपायां हुतायां यथेत्सुदङ्कुतिक्रम्य चात्वाले मार्ज-
 येत् ॥ १६ ॥

मार्जनं सिद्धमेव [13. 3. 15] । यथेत्सिद्धेत्वद्विघेयमिति ॥

एवमेवापररात्र आज्येषु प्रविष्टेषुपवेशनम् ॥ १७ ॥

अपररात्रे सवनीयपशोराज्येषु प्रविष्टेष्वेवमेवोपवेशनं कार्यम् । हविर्धानं
 पश्चिमेन पूर्वेण वा गत्वेत्यर्थः ॥

मार्जनं च ॥ १८ ॥

प्रथमः खण्डः ॥ १ ॥ ॥ ६ ॥

सवनीयवपायां हुतायाम् ॥ १ ॥
 एवमेवेत्यनुवर्तत इति ॥

पुरोडाशेन चरिष्यत्सु तृष्णीमुपविशेषं ॥ २ ॥

अग्निषोमीयस्य पशुपुरोडाशेनेत्यर्थः ॥

दीक्षितश्वेत् सर्वा इडा अन्वारभेत ॥ ३ ॥
 स्पष्टमिति ॥

वसतीवरीषु परीहियमाणासु दक्षिणोत्क्रम्य तिष्ठेददीक्षितश्वेदा-
 तासां परिहरणात् ॥ ४ ॥

अदीक्षितो बद्विवेदि दक्षिणोत्क्रम्य तिष्ठेदिति ॥

1 G यजुषेति (=Lat.)

4 Gb सर्वपशूना पूर्वमुक्तमेव for सिद्धमेव

2 G यथैतः

5 Gb om

3 Daf न्त

6 Daf om, पौरे

आश्रीश्रीयं राजानं हृथमाणमनुगच्छेत् ॥ ५ ॥

वसतीवरीहरणोत्तरमाश्रीश्रीयं प्रति सोमं हृथमाणमनुगच्छेदिति । ननु चापस्तम्बादिभिः सोमस्य हरणं नोक्तम् । सत्यम् । अतँ एव विधानादन्यैः कैश्चिदुक्तमिति । कलपसामर्थ्यसिद्धं चैतत् । कथम् । ऋत्विजो यजमानश्वाश्रीश्रीये हि॑ वसन्ति यजमानो राजानं गोपयृतीति॑ विहितम् । ततश्च सामर्थ्यसिद्धं हरणमिति ॥

दीक्षितश्वैर्त तत्रैव संविशेत् ॥ ६ ॥
स्पष्टमिति॑ ॥

अपररात्र आज्यानि ग्रहीष्यतः पूर्वेण गत्वाञ्चि च पश्चिमेन वा यजुषोपविशेत् ॥ ७ ॥

सचनीयपश्वर्थान्याज्यानि ग्रहीष्यतो उच्चर्योराश्रीश्रीयमञ्चि च पूर्वेण पश्चिमेन वा गत्वोपविशेदिति ॥

आतेषु प्राङ्गुत्कम्य प्रसव्यं परीत्यानुगच्छेत् पूर्वेण चेद् गतः स्यात् ॥ ८ ॥

आत्मेष्वाज्येषु प्राङ्गुत्कम्य तानध्वर्यून् प्रसव्यं परीत्यानुगच्छेदिति ॥
पश्चिमेन चेद् यथेत् परीत्यानुगच्छेत् ॥ ९ ॥

यद्याज्यग्रहणकाले पश्चिमेनोपविश्वस्तदा प्रदक्षिणं परिगमनमिति ॥

प्रवेशितेष्वपविशेत् ॥ १० ॥

हविर्धानमाज्येषु प्रवेशितेष्वित्यर्थः ॥

आज्येष्व ग्रहीष्यमाणेष्वत्रोपविशेदिति शाणिडल्यः ॥ ११ ॥

आज्यग्रहणवेलायौमेवाश्रीश्रीयान्निष्कम्य हविर्धानस्य पश्चिमेन पूर्वेण वोपविशेदिति ॥

अध्वर्युणोक्तो वाचं यच्छेदा तृतीयं प्रातरनुवाकस्य ॥ १२ ॥

1 Dbc हीयः

6 Dadf om

2 Dod "हरणानन्तरमा", Gb वसतीवरीपरि-

7 Ga संवसेत्

द्वरणग्रहणानन्तरमा

8 G यथैतः Dbede (and Lat) add अप्रि

3 Dode om.

9 Gb om यदि

4 Gb om

10 Daf गृह्णमा

5 Gb adds च

11 Gb "काले for वेलाया

प्रातरनुवाकस्य प्रथमायास्तनीयं यद् वचनम् आ तस्माद् वाग्यतः स्यादिति । अथवा आ तनीयमित्या तनीयाया प्रत्युच इत्यर्थः ॥

आ वा परिधानीयायाः ॥ १३ ॥

अथवा प्रातरनुवाकस्य परिधानीयान्तं वाग्यतः स्यादिति ॥

आ वोपांश्वन्तर्यामयोहोर्मात् ॥ १४ ॥
स्पष्टमिति^१ ॥

आ वा बहिष्पवमानात् ॥ १५ ॥

प्रातरनुवाकप्रभृति बहिष्पवमानपर्यन्ते इति ॥

हविर्धानं चेत् पूर्वेण गतः स्यादुपांश्वन्तर्यामौ होष्यत्स्वदङ्गुतिक्रम्य तिष्ठेत् ॥ १६ ॥

यदि^२ हविर्धानं पश्चिमेनोपविष्टस्तदोपांश्वन्तर्यामयोहोर्मकाते स्थानं न कार्यमिति^३ ॥

दीक्षितश्वेदा तयोर्होर्मात् ॥ १७ ॥

दीक्षितस्य ब्रह्मणो होमसमाप्ते यावत् स्थानं न कार्यमिति ॥

निःसर्पत्स्वन्वारभेत ॥ १८ ॥

बहिष्पवमानार्थं हविर्धानान्निःसर्पत्स्वध्वर्यादिषु प्रतिहर्तारमन्वारभेत
ब्रह्मा । तत् पूर्वमेव [३. ३. १२] सूत्रकृतोक्तमिति ॥

तस्य प्रस्तोत्रा समानं कर्म प्रागुपवेशनात् ॥ १९ ॥

प्रवृत्तैऽहोमादिकर्म [cp. 3. 3. 17] तस्य प्रस्तोत्रा समानमुपवेशनवर्ज्ञमिति ।

आस्तावं प्राप्यानासन्नो यजुषोपविशेत् प्रस्तोतारं प्रति ॥ २० ॥

बहिष्पवमानस्तुतिदेशं प्राप्योद्ग्रातृभ्यः किंचिद् विप्रकृष्टः प्रस्तोतारमभिमुखो यजुषोपविशेदिति [cp. 2. 4. 20] ॥

द्वितीयः खण्डः ॥ २ ॥ ॥ १० ॥

1 Gb om.

5-5 Gb न्याय्यमिति

2 DdGb अन्तम्

6 Gb सत्रेषु दीक्षितस्य तु

3 Doe यदा

7 Dcde प्रकृतः

4 Doe पूर्वेण प्रविष्टः

8 Dodef(first hand) om वर्ज

रश्मिरभि [PB 1. 9. 10] इत्येतावनुवाको स्तोमभागः ॥ १ ॥

तस्मा एतान् स्तोमभागानवर्वान् [PB 15. 5 24] इति ब्राह्मणे स्तोमभाग-
पदेन रश्मिरभि इत्यादयः समाख्यायन्त इत्यर्थः ॥ समाख्याप्रयोजनं च वक्ष्याम
इति ॥

तैः पृथग्नुपूर्वं स्तोत्राण्यनुमन्त्रयेत् ब्रह्मन् स्तोष्यामः प्रशास्तः
इत्युक्तः ॥ २ ॥

वहिष्पवमानादीनि स्तोत्राण्यतिरिक्तस्तोत्रपर्यन्तानि त्रयस्तिशत् तानि ।
तैः स्तोमभागैस्तावत्संख्यैः कमेण पृथग्नुमन्त्रयेत् ॥ तत्र विशेषं वक्ष्याम इति ॥

ऊर्ध्वं प्रथमाद् रात्रिपर्यायाद् यत्र स्यात् अमुष्मै त्वा इति तं जिन्व
इति तत्र ब्रूयात् ॥ ३ ॥

प्रथमाद् रात्रिपर्यायाद्बूर्ध्वं स्तोमभागेषु यत्रयत्रं अमुष्मै त्वा इति पदद्वय-
मस्ति । अमुष्मा इति चतुर्थ्यन्तानां पदानामुपलक्षणम् । तत्र पदद्वयानन्तरमध्यय-
नाभावे १पि तं जिन्व इति ब्रूयात् । तमिति द्वितीयान्ततया प्रयोज्यानां त्रिवृदादि-
पदानामुपलक्षणम् । तेनैव प्रयोगः—त्रिवृदमि त्रिवृते त्वा त्रिवृत जिन्व । प्रवृदसि प्रवृते
त्वा प्रवृतं जिन्व इति ॥

सवितृप्रसूता वृहस्पतये स्तुत इत्येकैकस्यान्तः ॥ ४ ॥

तेषु सवितृप्रसूता वृहस्पतये स्तुतैः इति प्रत्येकमनुष्ठर्णायमिति ॥

पूर्वेषां च ॥ ५ ॥

पूर्वेषां रश्मिरसि इत्यादीनां विंशतिमन्वाणामपि [PB 1. 9. 1-12, 10. 1-8]
सवितृप्रसूता इत्येवान्तैः । नन्वध्ययनसिद्धमेवैतत्र वक्ष्यम् । सत्यम् । वक्ष्यमाण-
विकल्पदर्शनार्थमनुवादो मन्वपरिमाणाङ्गानार्थं चेति ॥

भूर्भुवः स्वर्वृहस्पतिर्ब्रह्माहं भानुष ओम् [cp. 12. 2 28] इत्ये-
तद् वाधिकं कुर्यादोकारं वा ॥ ६ ॥

सवितृप्रसूता वृहस्पतये स्तुत इत्यस्यानन्तरमधिकं निवेशयेद् विकल्पेनेति ॥

1 Gb तत्

6 Gb adds वृहस्पतये स्तुत

2 Deo यत्र only once, Gb यथा

7 Gb इत्येव मन्त्रान्त

3 Gb adds पूर्वेषु तथाध्ययनात्

8 Gb मन्त्रमोक्षार्थं

4-4 Gb om

9-9 De मानुषोम्

5-5 Dod om

10 Gb इति मन्त्रस्या०

यथाम्नायं संधेरतुमन्त्रयेत् ॥ ७ ॥

बसुके इमि [PB 1. 10. 11] इत्यादिमंधिस्तोत्रानुमन्त्रणमविकृतमवेति ॥
मतान्तरमाह—

त्रैधं विभजेदिति^१ धानंजयः—वसुको ऽमि वस्यश्चिरसि वेष्टशी-
रसि । वसुकाय त्वा वस्यश्चये त्वा वेष्टश्रिये त्वा । वसुकं^३ जिन्व
वस्यश्चिं जिन्व वेष्टश्रियं जिन्व । सवितृप्रसूता बृहस्पतये सुत
इति ॥ ८ ॥

वसुको उसि वसुकाय त्वा वसुकं जिन्व इत्येवमर्थः ‘संवन्धः । सो उयमेको विभाग
एवमुत्तरायपीति’ ॥

स्तुत देवेन सवित्रा प्रसूताः इत्यनुमन्त्येत मानसं वाजपेये च
चृद्धतु ॥ ६ ॥

अविवाक्ये दशमे उहनि मानसं स्तोत्रं वाजपेये च बृहदुत्तमं स्तोत्रं स्तुत
देवेन इत्येवार्त्मन्त्रयेतेति ॥

आनन्दयेणेतराणि ॥ १० ॥

इतराणि मानसवाजपेयान्स्वर्यतिरिक्तानि सर्वसंस्थासु संहत्य ऋयस्त्रिशदेव स्तोत्राणि तानि ऋयस्त्रिशत्रा स्तोमभागैः^५ कमेणातुमन्वयेत् । ननु च । अत्यग्निष्ठेममेकमधिकमस्ति । तत् कथं ऋयस्त्रिशत् स्तोत्राणि । उच्यते । उक्ष्यानन्तरमुत्पन्नस्य षोडशीनः स्तोत्रस्य तत्रापकृष्य प्रयोगमात्रं न पुनरपूर्वं स्तोत्रानन्तरमस्तीति ॥ अथ नैमित्तिकेषु स्तोत्रेषु कथमनुमन्वणमत आह—

ईश्वात् स्तोत्राणि पूर्वेण तद्बद्धेः” ॥ ११ ॥

ईप्रशब्दो निमित्तवचनः । निमित्तं च सौमातिरेकः । यदि प्रात् सवनात् सामातिरिच्येत् [PB 9 7. 1] इति ब्राह्मणेन निमित्तान्यन्यानि^{१३} विहितानि । पर्वेणा-

१ Dbcde ०भजेतेति

7 Dec. ०पेयोन्नानि व्य०. Gb ०पेयव्य०

2 Gb adds इति, thus making this a separate sūtra.

8 Decde स्तोत्रभागै , Gh स्तोत्रविभागै

३ Ga वसुज, Gb वसुर

10-10 Gb "सहस्र वपनस्य घोडाशि-

४ ददृ ऋषित

11. DhddeGa तदिवदे (-Lat.)

५ ग्ह० मत्तरन्नापीति

12 Gh ज्ञानग्रन्थ

६ श्री हरिहर

13 (b) विभिन्नताति

पूर्वस्तोत्रस्य स्तोमभागेनानुमन्त्रयेत् नित्यस्तोत्रस्य वृद्धिमात्रत्वात् तस्येति^१ ॥

परेण वा तन्निकामनात् ॥ १२ ॥

पश्चाद्भाविना वा स्तोमभागेनानुमन्त्रणम् । कुतः । माध्यन्दिनं वा एष सबन निकामयमाने ५+यतिरस्त्वते [PB 9 7 2] इतीतरस्यै माध्यन्दिनोदर्शिकामनश्चरणात् । निकामनमिच्छति ॥

मानसवद् वातिरिक्तसामान्यात् ॥ १३ ॥

अथवा यः पूर्वमिष्टप्रकरणे सर्वानुमन्त्रणसंशक्तो मन्त्र उक्तस्तेन वानुमन्त्रणमन्यस्यानुकृत्वादिति ॥

सर्वानुमन्त्रणेन वानुकृत्वात् ॥ १४ ॥

अथवा यः पूर्वमिष्टप्रकरणे सर्वानुमन्त्रणसंशक्तो मन्त्र उक्तस्तेन वानुमन्त्रणमन्यस्यानुकृत्वादिति ॥

यद्यत् स्तोत्रं लुप्येत् सहैव स्तोमभागेन ॥ १५ ॥

यदि पर्यायानमिच्छते तर्वये एकं समरेण्य [6 6 1] इत्याश्वलायनोक्ते संभारं-पक्ते यानि स्तोत्राणि लुप्तानि यश्च घोडशी वैकल्पिकत्वाल्लुप्यते तानि स्वकीयैः स्तोमभागैः सहैव लुप्यन्ते । न तैः शिष्टानुमन्त्रणं कार्यं क्रमसंख्याभ्यां नियतत्वात् स्तोमभागानाम् । स्तोत्रस्यासाधारणो भागः स्तोमभाग इति हि^२ समाख्या । एतदेव हि समाख्याप्रयोजनम् । ननु च । प्रधानलोपे गुणलोपो न्याय्य एवेति । न वक्तव्यमित्येतत् । सत्यम् । आपस्तम्बस्तु सप्तदश वाजपेये [11 10 13] इति वदन् तं नियमं मन्यते तदनिष्टमिति दर्शयितुमेतदुक्तमिति ॥

स्तुते वहिष्पवमाने^३ वपार्या हुतायां मार्जयित्वा धिष्ठयानुप-

स्थायोक्तं सदस्युपवेशनम् ॥ १६ ॥

दचियार्थे तु सदस पूर्वमुपवेशनम् [4 4.9] इत्यादि षट्पदल्यामुक्तमनुसंधे-

१ Gb स्तोत्रं

७ Gb यत्

२-२ Gb °स्तोत्रवृद्धिमात्रत्वात् नैमित्तिकस्येति

८ Df संहं

भाव

९ Dde संभरणं, Def संहरणं

३ Dede विवृ

१० Gb adds हि

४ Gb इति परस्य

११ DoeGb om

५ Doe अथ

१२ Dd °मानेन (=Lat.), Dbede (and Lat.)

६ Gb °रिक्तस्य

add तत्रैव गत्वासीत्

यमिति^१ ॥

स्तुतश्चयोर्वाचं यच्छेत् ॥ १७ ॥
स्पष्टमिति^२ ॥
अनूच्यमाने च सर्वत्र ॥ १८ ॥
सर्वेषु पुरोनुवाक्यामनोतानुवच्चनेषु वाग्यमनमिति ॥

वपदकृते विसृजेत् ॥ १९ ॥

स्पष्टमिति ॥

अवभूथादुदेत्यानुष्याद् यज्ञशेषम् ॥ २० ॥
यज्ञशेषमन्वासीतेत्यर्थः ॥

अहर्गणेष्वेन सदातिप्रैषेण प्रशास्ता वाचं यमयति राजानं रक्ष
इति चाह तदुभयं कुर्यादा वसतीवरीणां परिहरणात् ॥ २१ ॥

प्रशास्ता मैत्रावरुणः स एनमनुप्रैषेणाश्वलायैकेन हारियोर्जनप्रचा-
रानन्तरं वाचं यमयति—ब्रह्मन् वाचं यच्छ [Āsv 6 11 16] इति ॥

तत् सत्त्रे पर्यायेण कुर्युरहीने तु ब्रह्मैवं ॥ २२ ॥

सत्त्रेषु यजमानाँ पर्यायेण तदुभयं कुर्युः । प्रथमे दिवसे कश्चिद् द्वितीये
पर इत्येवम् । अहीने तु ब्रह्मैव प्रतिदिवसमुभयं कुर्यादिति ॥

दत्तीयः खण्डः ॥ ३ ॥ ॥ ११ ॥

वाजपेये पृष्ठधस्य स्तोत्रमनुमन्त्य सदस्यं ब्रह्मासनैँ उपवेश्य
निष्कामेत् ॥ १ ॥ पूर्वेणाश्रीधीयं स्थूणा निखाता स्यात् ॥ २ ॥
अध्यर्थ्युपेति शेषः ॥

1 Dd adds ॥ ११ ॥ thus ending the section here (= Lāt.)

2-2 Gb "शब्दवपायां वाचं यच्छेयुरिति

3 Gb om.

4 Dde चर्वत्रति सर्वेषु

5 Dbed "जेत (= Lāt.)

6 Ga "हरणान्तम्

7 Dod एनमिति

8-8 Gb "यनोक्तहायोज"

9 Gb om. अहीने तु ब्रह्मैव

10 Gb om., Dde सत्रे तु

11 Gb "सनम्"

दचिणेन मार्जलीयमन्तर्वेदीति शाणिडल्यः ॥ ३ ॥ तस्यामौ-
दुम्बरं सप्तदशारं रथचक्रं प्रतिमुक्तं स्यात् ॥ ४ ॥

स्पष्टे इति^१ ॥

तदभावे यत् किञ्चिद् रथचक्रम् ॥ ५ ॥

उदुम्बराभावे यदेव किञ्चिद् रथचक्रं सप्तदशारं स्थूलायां प्रतिमुक्तं स्या-
दिति ॥

तस्मिन् वाहू आदध्यात्—देवस्याहं सवितुः प्रसवे सत्यसैवसो
वृहस्पतेर्वाजिनो वाजितो वर्षिष्ठमविं नाकं रुदेयम् इति ॥ ६ ॥

तस्मिन् रथचक्रे^२ वाहू आदध्यात्मन्त्रेणोति ॥

रथघ्वाजिं धावत्सु आविर्मर्याः इति गायेदाकारमुदीथादौ लुप्त्वा
तस्य स्थाने प्रत्याहृत्य अग्नेयम् अग्नेयम् इति ॥ ७ ॥

लक्षणमुद्दिश्य रथेषु धावत्सु साम गायेत् । आ वार्ज वाजिनो अग्नेय-
दीथादावाकारमुपसर्गं लोपयित्वा तस्य स्थाने अग्नेयति इत्यारं प्रत्याहृत्य
गायेत् अग्नेयां वाजिन इति^३ । किमर्यः पुनरालोपः । गमनकाले मन्त्रेण गमन-
मेव प्रतिपादनीयं न पुनरागमनमिति लोप उक्त इति ॥

गतेषु वा ॥ ८ ॥

अथवा रथेषु लक्ष्यं प्रतिगतेष्वेव गायेन्द्र धावत्सु अग्नेयम् इति भूतनिर्देश-
विरोधादिति ॥

यथाधीतमाधावत्सु^४ ॥ ९ ॥

प्रत्यागच्छत्सु रथेषु यथाधीतमाकारमलुप्त्वैव गायेत् तस्यागमनाभि-
रूपत्वादिति ॥

आसुंतेषु वा ॥ १० ॥

1-1 Gb om

7 Df अक्षसु^०, Gb लक्ष्यमु^०

2 DbdGb किंच (=Lat.)

8 Gb adds आविर्मर्या इति

3 Da (sec m) ०श०, Df(?)Ga ०श०

9 In Dd the rest of the pada is miss-

4 Ga वरिष्ठमविं, Gb वर्षिष्ठे अविं

ing

5 Gb adds ब्रह्मा

10 Df ends here.

6 Ded नि०

11 Dbc ०ह०, Gb ०ह०

आगंतेष्वेव गायेद् भूतनिर्देशादेवेति ॥
सर्वत्र वा यथाधीतम् ॥ ११ ॥
गमने चागमने चेत्यर्थः । सर्वथांपि द्विरेव गानमिति परिवर्तयन् गायेदिति ॥

- गानकाले रथचक्रं वाहुभ्यां प्रदक्षिणे परिवर्तयन् गायेत् ॥ १२ ॥
- परिवर्त्य गायेद् गीत्वा वा परिवर्तयेत् ॥ १३ ॥
- अथवा परिवर्तनात् पूर्वकालमुत्तरकालं वा गानं न सकालमिति ॥
- गायतो वान्यस्त् परिवर्तयेत् ॥ १४ ॥
- ब्रह्मणि गायति सति रथचक्रमन्यः परिवर्तयेदिति ॥
- उदङ्गवरोहं मन्येत—विष्णोः क्रमो उसि विष्णोः क्रान्तमसि विष्णोर्विक्रान्तमसि इति ॥ १५ ॥
- उदङ्गमुखो भूत्वा रथचक्रादवरुद्धमात्मानं मन्येत । अत एव गम्यते न प्रस्तकेणारोहणमवरोहणं वेति ॥
- अभिदक्षिणमावृत्य सदः प्रविशेत् ॥ १६ ॥
- सपष्टमिति^१ ॥

तत्रासीनो हिरण्यस्थालं^२ मधु च नाना प्रतिगृहीयात् ॥ १७ ॥
हिरण्यस्थालं मधुना पूर्णं ब्रह्मणे [24. 3. 27] दद्यादिति वाजपेये वक्ष्यति ।
तत्र स्थालस्य प्राधान्यात् तस्यैव मन्त्रेण प्रतिग्रहो न मधुन इति शङ्कानिवृत्यर्थं नानेति वचनमिति ॥

ऋतपेये च दक्षिणां चमसम् ॥ १८ ॥
ऋतपेये क्रतौ सोमचमसो दक्षिणा [PB 18. 2. 10] इति ब्राह्मणम् । तत्रापि सोमरसं तत्पात्रं च दक्षिणाभूतं पृथगेव प्रतिगृहीयादिति ॥

ब्राह्मणायं मधु दद्यान्निदधीत हिरण्यम् ॥ १९ ॥

आत्मार्थमेव हिरण्यस्थालं निदधीतेति ॥

1 Dce आह०	6 Da वान्यस्तत्, DbGa वान्यं, Gb वान्य
2 Ga om	(=Lat.)
3 Gb सर्वत्रा०	7 Gb om.
4-4 DbGa (and Lat.) om, Da om, प्रद-	8 DbG हिरण्य (=Lat.)
क्षिणं परिवर्तयन् गायेत्	9 Gb हिरण्य हिरण्य
5 Gb adds वा	10 Dce ब्राह्मणे

विष्टुप्छन्दसा सर्वभक्तं चमसं भक्षयेत् ॥ २० ॥

सोमरसस्य दक्षिणार्थत्वादप्राप्तमेव मन्त्रेण भक्षणं घीर्णीयत इति ॥

तं प्रतिगृह्णीयादिति स्थविरो गौतमः ॥ २१ ॥

तं सोमरसमेव प्रतिगृह्णीयान्नं पुनः पात्रस्य पृथग् ग्रहणमक्तः । कुतः । हुतो
देय [२४.१.२२] इति वचनात् सोमरसस्यैव दक्षिणात्वप्रतीतेरिति गौतम इति^१ ॥
गौतममतेनैव चमसभक्षणे मन्दान्तरमाह ॥

कस्त्वा ददाति स त्वा ददाति^२ कस्मै त्वा ददाति तस्मै त्वा ददाति
कस्त्वा कं भक्षयामि इति भक्षयेत् ॥ २२ ॥ वाग् देवी सोमस्य
तृष्णु हृति वा ॥ २३ ॥ उभाभ्यां वोभाभ्यां वा ॥ २४ ॥

गौतमस्य मतेन मन्त्रद्वयमिति^३ ॥

चतुर्थः खण्डः ॥ ४ ॥ ॥ १२ ॥

पञ्चदशः पटलः ॥ १५ ॥

द्राश्यायणकृते स्त्रे दीपे धन्विविलिमिते ।
द्वितीये दशके वृक्तः पञ्चमः पटलो उधुना ॥

इति पञ्चमो उध्यायः ॥

1-1 Gb पात्रस्यापि पृथक् प्रतिग्रह

2-2 Gb om

3 Od resumes the text here

BHĀRADVĀJA-SRAUTASŪTRA

edited by

RAGHU VIRA

The BhārŚ, which belongs to the Khā(1 Kā)ndikeya group¹ of the Taittiriyas², is known to us only partially. Its manuscripts are far from being numerous. The few that we have been able to obtain may be conveniently divided into two groups, D(evanāgarī) and G(rantha), according to the scripts in which they are written. All of them are incomplete. Da (Baroda, Oriental Institute, No. 894), Db (Bombay, University Library, No. 26) give the longest text—complete upto the end of Jyotiṣṭoma, and four sections of the next

1 In some of the accounts the Bhāradvājas are replaced by the Audh-(v1 Aug)eyas. See Wilhelm Siegling's "Die Rezensionen des Caranavyūha", pp. 24, 34.

2 There are six Śrautasūtras attached to the Taittiriyas. Of these four have already been published (1) Āpastumba, ed. by R. Garbe, 1882-1902 (2) Baudhāyana, ed. by W Caland, 1904-'23 (3) Satyāśādha-Hiranyakasīn, ed. by Kāsinātha Bāla Āgāśe, 1907-'30 (4) Vaikhānasa, ed. by W Caland, 1933. I possess only the loose printed sheets, which were very kindly supplied to me by Prof. Gonda of the University of Utrecht. The fifth Sūtra, that of the Vādhulas, was made known by Professor Caland through long extracts printed in the *Acta Orientalia*, I-IV.

chapter.¹ The text is uniform in these mss., and is derived from a common source. Ga (Lahore, Panjab University Library, No 1427) concludes with the Jyotistoma Gbc were supplied through the good offices of Pt G Harihara Śāstri of Trivandrum. Of these Gb stops with 12 18 of our text, while Gc has only nine complete chapters. At the end of the Sūtra Gb appends a big fragment of the Bhāradvāja-Darśa-Pūrnamāsa-Prayoga. Still another Grantha manuscript (Lahore, D. A -V. College, No 5980) was examined and even collated. It has, however, not been included in our critical

¹ In the year 1926 I had compared the Berlin (Weber's Catalogue, No. 1448) and Munich (Aufrecht's Cat, No 118) manuscripts with our Da, and was greatly disappointed to discover that they were recent transcripts made from the same source as our Da.

The Munich ms., however, has a Supplement, the Bhāradvāja Parīṣesa-sūtra, which is of exceptional interest. After the customary salutations to Ganeśa, Sarasvatī and the Gurus the Supplement begins

अथात सूत्रपरिशेषान् व्याख्यास्याम ॥ बाहुमात्रा परिधयः स्फृयं शम्या च । प्रादेश-
मात्राएवरक्षिमात्राणि वैधमकाष्ठानि शुष्काराद्राणिः वा । सबल्कलानि ॥

It is a small work, not exceeding 200 granthas, but its contents are most varied. We give a few short extracts below

अथ नक्षत्रेष्टीना याज्यानुवाक्या यथा समाप्ताता उपहोमाश्च भवन्ति प्राकृतावाज्यभागौ
आप्नातै संयज्ये यथाप्रद्वं दक्षिणा भवन्ति ॥

अत ऊर्ध्वं याजमानं यथासमाप्तात वाजपेय साम्रिमेके समाप्तनिति ॥

यो ब्रह्मचारी छियमुपेयात् स गर्दंभं पशुमालमेत आहितामिरिलेकमनाहितामिरिल्परम् ॥

हविदोषान् व्याख्यास्याम ॥ अथातोमीनासुद्वाताना खड्डद्वयं वौधायनवत् । यद्याहितामि
पुनर्दीरान् कुर्वत अमीन् नोत्सुजेयुलौकिका संपदेत् । तस्य पुनरप्याधिष्ठय विद्यत इत्याश्मरथ्यः ॥
पुनराधेयमित्यालेखनः पुनरग्न्याधेयमित्यौडुलोमिः ॥ ॥

अथातोनुप्रहान् व्याख्यास्याम समस्तहोमो वौधायनवत् ॥ ॥

Vijñāyate-passages are scattered all over the text. It ends

आज्याताभे आजमाविकमाहिषं वा घृतंमाज्यार्थं इत्यादि ॥ ॥ इति भारद्वाजीयपरिशेष-
सूत्रं संपूर्णं श्री रामार्पणस्तु ॥ श्री सांबसदाशिवप्रसन्न ॥ श्री वासुदेवप्रसन्न ॥ श्री गोविन्दाय ॥

I also possess a Bhāradvāja-Pravarasūtra in Grantha characters.

apparatus, for it is full of lacunae and is not of much value for the constitution of the text. Its inclusion would have made the critical apparatus unnecessarily heavy.

The Devanāgari mss. differ from the Grantha mss. in their division and numbering of the chapters. The differences are clearly shown by the colophons of D and Gb, which are given below. Ga have generally no colophons. Ga shows the numbers of chapters sporadically. In its divisions of chapters Gc agrees entirely with Gb. Ga, however, differs from Gb in marking the end of the eleventh praśna. The constituted text follows the divisions of Ga.

The colophons of D and Gb are

D	Gb
इति प्रथमः ॥	इति दर्शपूर्णमासे प्रथमः प्रश्नः ॥
इति द्वितीयः ॥	इति दर्शपूर्णमासे द्वितीयः प्रश्नः ॥
तृतीयः ॥ प्रथमः प्रश्नः समाप्तः ॥	Praśna continued
द्वितीयः प्रश्नः ॥	इति दर्शपूर्णमासे तृतीयः प्रश्नः ॥
प्रथमः ॥	इति याजमानश्वतुर्थः प्रश्नः ॥
द्वितीयः ॥	इति अग्न्याधानः पञ्चमः प्रश्नः ॥
इति तृतीयः प्रश्नः ॥ .	इत्यग्न्युपस्थानं समाप्तम् ॥
चतुर्थः प्रश्नः ॥	अग्निहोत्रं समाप्तम् ॥
पञ्चमः प्रश्नः ॥	इत्यग्न्युपस्थानाग्निहोत्राग्रय-न्तः ॥
	षष्ठः प्रश्नः समाप्तः ॥

Here D shows a double division once treating its three praśnas as separate chapters, and hence numbering the sections separately for each praśna, and once taking them as one whole and marking the numbers of the sections continuously (thus agreeing with Gb).

षष्ठः प्रश्नः ॥	इति पशुबन्धः सप्तमः प्रश्नः ॥
सप्तमः प्रश्नः ॥	इति समाप्तश्चातुर्मास्यप्रयोगः ॥ इति

अष्टमः प्रश्नः ॥
प्रथमः ॥
प्रवर्ग्यप्रश्नः ॥

भारद्वाजश्रौते अष्टमः प्रश्नः ॥
इति पूर्वप्रायश्चित्तं नाम नवमः प्रश्नः ॥
इति भारद्वाजसूत्रे दशमः सोमप्रश्नः ॥
Praśna continued

Ga agrees with D in closing the praśna here. Gb ends with the 40th sec. of its 11th chapter. The remaining three colophons of D, viz., द्वितीयः ॥ तृतीयः ॥ नवमः प्रश्नः ॥ correspond to the close of the 12th, 13th and 14th praśnas of Ga. This is the end of Jyotiṣṭoma.

Besides these manuscripts, none of which can claim to be older than three hundred years, the text of the BhārŚ can be partly controlled and partly verified by the large number of citations in ancient commentaries and digests.² These would be found collected in Appendix I, which will appear at the end of the complete work.

I have to thank most cordially Pt. G Harihara Śāstri and the Directors of Lahore and Baroda Libraries for their courtesy in allowing me the use of their valuable manuscripts

1 Gb further adds

वर्षे प्रमाधिनानि च आवरणां मासि मंगुते ।
ऋचे बृहस्पतेस्तस्य वरे द्वादशिसंगुते ॥
शुभरोगे शुभे लगे शुभकरणसंगुते ।
चातुर्मास्यक्तुरिदं सूत्रे व्यासदत्तप्रहात् ॥
लिखितवा पुस्तकेच्छैव रामकृष्णार्थ्यरशमणा ।
तस्यैव पुस्तकमिदसुदक्तनिवासिनः ।
काव्यकारिद्वये जातो शिवभक्ते भविष्यति ॥
अष्टमः प्रश्नशातुर्मास्यकर्ता सूत्रं समाप्तम् ॥

2 These citations do not always give the exact words of the Sūtra. Sometimes they give merely the paraphrase of the original. Cp. Rudradatta (on ĀpŚ 1. 4, 5, 2. 4, 9, 2, 19. 9) and Mahādeva (on SatHirŚ 1. 5, page 126, last line) with BhārŚ 1. 3. 21, 2. 4. 10, 2, 18 1, 1 21. 6.

दर्शपूर्णमासौ व्याख्यास्यामः ॥ १ ॥ आमावास्येन हविषा यज्ञमाण
 एकस्या द्रयोर्वा पूर्वेत्युर्विरातञ्चनं दोहयति ॥ २ ॥ अपि वा पुरस्तादेव द्वयहे
 ऽयहे वानुगुणं दुर्घं दोहयित्वानुगुणेन दध्नातनक्षि ॥ ३ ॥ संततमविच्छिन्न-
 मभिदुहन्त्योपवस्थात् ॥ ४ ॥ यदहः पूर्णश्चन्द्रमाः स्यात् तां पौर्णमासीमुपव-
 सेत् ॥ ५ ॥ श्वः पूरितेति वा ॥ ६ ॥ यदहने दृश्येत तामैमावास्याम् ॥ ७ ॥ श्वो
 नोदेतेति^१ वा ॥ ८ ॥ तत्रैषो उत्त्वन्तेष्टदेशो ये केचर्न पौर्णमासीममावास्यां वा
 धर्मा अनारभ्याज्ञायन्त उभयत्रैव ते क्रियन्ते ॥ ९ ॥ यज्ञोपवीत्येव दैवेषु कर्मसु
 भवति ॥ १० ॥ प्राचीनावीती पित्रेषु ॥ ११ ॥ प्राङ्म्यायान्युद्ग्न्यायानि वा प्रद-
 त्तिणं दैवानि कर्माणि कुर्यात् ॥ १२ ॥ विपैरीतं पित्राणि ॥ १३ ॥ नै विहाराद्द-
 पर्पर्यावर्तेत ॥ १४ ॥ न यज्ञाङ्गेनान्मानमभिपरिहरेदन्यं वा ॥ १५ ॥ उच्चरतउप-
 चारो विहारः ॥ १६ ॥ यत्र कच जुहोतीति चोदयेदध्यर्युरेव जुहाज्येनाहव-
 नीये जुहुयात् ॥ १७ ॥ अध्यर्युमेवानादिष्टे कर्तरिं^२ प्रतीयादाश्रीत्रं द्वितीयम्
 ॥ १८ ॥ यत्र कचोपतिष्ठते^३ उनुमन्त्रयत इति चोदयेद् यजमान एव तत्त्वं कुर्यात्
 ॥ १९ ॥ एकमन्त्राणि कर्माणि ॥ २० ॥ आदिप्रदिष्टा मन्त्रा भवन्ति ॥ २१ ॥ ॥ १ ॥

उच्चरस्यादिना पूर्वस्यावसानम् ॥ १ ॥ मन्त्रान्तैः कर्मादीन् संनिपैतयेत्
 ॥ २ ॥ अथ यत्र हस्तो मन्त्रः स्याद् दीर्घं कर्म कर्मदौ मन्त्रं जपेत् ॥ ३ ॥ अथ

1-1 D दोहयित्वा	8 DGc add ह
2 Ga पूर्णं	9 D °दुं
3 DGa om ताम्	10 D °दिष्टेषु कर्तरं
4 D °तीति, Gc नोदितेति, Gb corrupt,	11 D om
5 DGc °त	12 Gc पूर्वस्यान्तम्; Gbo add विद्यात्
6 D केव	13 D संपा°
7 Gb तद्विष्य°	

यत्र द्वाभ्यां जुहोति पञ्चमिञ्चुहोतीति चोदयेत् प्रतिमन्त्रं तत्राहुतीर्जुहुयात् ॥ ४ ॥ अथ यत्र यज्ञाङ्गे कर्माभ्यावर्तयेत् मन्त्रो उभ्यावर्तेत् ॥ ५ ॥ ज्वलत्येव सर्वा आहुतीर्जुहुयात् ॥ ६ ॥

ब्रतमुपैष्यति^१ शाखामच्छैति^२ ॥ ७ ॥ पलाशशाखाँ शमीशाखां वा ॥ ८ ॥ सा या प्राच्युदीची प्राची घोदीची वा वहुपर्णा^३ वहुशाखाप्रतिशुष्कांग्रासुविरा तामाद्विनत्ति—इषे त्वा [1. 1 1a] इति ॥ ६ ॥ ऊर्जे त्वा [1 c.] इति संनमय-त्यनुमार्षि वा ॥ १० ॥ अथैनामाहरति—

हमां प्राचीमुदीचीमिष्मूर्जमिसेस्कृताम् ।

वहुपर्णामिष्मूर्जाग्रो हरामि पशुगमहम् ॥ [TB 3 7 4 8]

इति ॥ ११ ॥ तथा पठर्वराध्यान् वत्सानपाकरोति—वायव स्थोपायव स्थ [1.1.1 b] इति ॥ १२ ॥ यावतीनामेका कुम्भी दुग्धं संभरेत् तावती पराध्या मात्राँ स्यात् ॥ १३ ॥ एकँ शाखयोपस्पृशति ॥ १४ ॥ तयैव गाः प्रस्थापयति—देवो वः सविता प्रापयतु श्रेष्ठतमाय कर्मणा आप्यायध्वसप्तिर्यां इन्द्राय देवभागम् इति ॥ १५ ॥ महेन्द्राय इति वा यदि महेन्द्रयाजी भवति ॥ १६ ॥ एकाँ शाखयोपस्पृशति ॥ १७ ॥ प्रस्थिता अनु-मन्त्रयते—

शुद्धा अपः मुप्रपाणे विवन्ती शतमिन्द्राय शरदो दुहाना ।

रुदस्य हेति परि वो शृणकु ॥

इति ॥ १८ ॥ महेन्द्राय इति वा यदि महेन्द्रयाजी भवति ॥ १६ ॥ ॥ २ ॥

शुवा अस्मिन् गोपतौ स्यात् वह्नि [1 c. g] इति यजमानस्य गृहानभिपर्याव-र्तते ॥ १ ॥ अस्मिष्टे उन्स्यग्न्यगारे वा पुरस्तात् प्रतीची^४ शाखामुपगृहति—यज-मानस्य पश्चात् पादि [1. c. h] इति ॥ २ ॥ पश्चात् प्राचीमित्येकेषाम् ॥ ३ ॥ यो वा अध्वर्योर्जुहान् वेद गृहवान् भवति । आ चतुर्थात् कर्मणो उभिसमीक्षेदं करिष्यामीदं करिष्यामीति । एते वा अध्वर्योर्जुहाः । य पवं वेद गृहवान् भव-तीति विज्ञायते ॥ ४ ॥ साविवेणाध्वर्षग्नुमनहृतपर्शुमसिदं वादाय गार्हपत्य-मभिमन्त्रयते—यस्य वोषदसि [1 1 2a] इति ॥ ५ ॥ प्रत्युर्जे रक्ष प्रत्युष्ट अरातय-

१ Gbo 'हुतिं जुहुः'

६ Gb पद्यः "

२ Gb 'सुपैष्यतीति

७ D ऋ

३ Gac 'छैति

८ Gac 'न्द्या

४ Ga 'र्णी

९ Thus Gbc (= Ap., Hir), DGa प्रती-

५ D 'प्रतिकृष्णा'

[1. 1. 2b] इत्याद्वनीये दात्रं प्रनिनपति ॥ ६ ॥ प्रेयमगाद्विषया वर्हिरच्छ [1 c c] इति प्राङ् वोदद्व वाभिप्रवैज्य यतः कुतश्च दर्भमयं वर्हिराहरति ॥ ७ ॥ विष्णो स्तूपो ऽसि [1. 1. 11g] इति प्रथमं स्तम्बमुन्सूजति^१ ॥ ८ ॥ द्वितीयं परिषैति^२—देवज्ञा परिषूतममि वर्षवृद्धमामि [1. 1. 2de] इति ॥ ९ ॥ तस्य द्वे निष्ठो वा नाडी-रुत्सूजति—अवशिष्टो गवा भागः इति ॥ १० ॥ स्तम्बमारभते—देवस्य त्वा भवतु प्रमवे ऽधिनोर्वाहुभ्या पूर्णो हस्ताभ्या वर्हिरेवसदनमारभे इति ॥ ११ ॥ पर्वणि दाति—देववर्हिणा त्वान्वड् मा निर्यक् पर्व ते राध्याममाङ्गेजा ने मा रिषम् [1 c fgh] इति ॥ १२ ॥ संनख्या मुर्षिं लुनोति^३ ॥ १३ ॥ स प्रस्तरो भवति ॥ १४ ॥ कुलिमात्र इत्येकेषाम् ॥ १५ ॥ ऊर्ध्वस्थिमात्र इत्येकेषाम् ॥ १६ ॥ मुग्धराङ्गमात्र इत्येकेषाम् ॥ १७ ॥ अपरिमितं इत्येकेषाम् ॥ १८ ॥ एव्येवायुजो मुर्षिंलुनोति^४ ॥ १९ ॥ यदन्यत् परिष्यवण्णादुत्सर्जनादिति सर्वं तत् करोति ॥ २० ॥ प्रस्तरो युक्तमित्येकेषामयुक्तमित्येकेषाम् ॥ २१ ॥ अयुक्तिं निधनानि लुनोर्तीत्येकेषाम् ॥ २२ ॥ ॥ ३ ॥

देववर्हि शतवद्या विरोह [1. c. 2] इत्यालवान् प्रत्यंभिमृशति ॥ १ ॥ महस्तवल्लशा वि वर्य रुहेम [1 c] इत्यात्मानम् ॥ २ ॥ अथैनत् संभरति—पृथिव्याः संपृच पाहि सुमंसूता त्वा संभरामि [1. c h] इति ॥ ३ ॥ अत एव वर्हिषः शुल्वं करोति त्रिधातु पञ्चधातु वा ॥ ४ ॥ अयुपिता योनिः इति शुल्वमावेष्यति ॥ ५ ॥ अदिलै राजासि [1. c m] इति प्रतिदधाति ॥ ६ ॥ तत्रैपो उत्यन्तंप्रदेशो यानि कानिच शुल्वानि न समस्यन्ते प्रदक्षिणं तात्पावेष्यते ॥ ७ ॥ अथ यानि समस्यन्ते प्रसव्यं तेषां गुणमावेष्य प्रदक्षिणमभिसमस्येत् ॥ ८ ॥ उदगत्रै शुल्वं निधाय तस्मिन् प्रागाग्रं वर्हिनिदधाति^५ ॥ ९ ॥ अलुभितै योनि इत्युक्तमेन निधने प्रस्तरमत्यादधाति ॥ १० ॥ अथैनत् संनह्यति—इन्द्रारथै सनहनम् [1. c.] इति ॥ ११ ॥ पूषा ते प्रनिय प्रधातु [1. c n] इति प्रनिय करोति^६ ॥ १२ ॥ स ते मास्थात् [1. c] इति पश्चात् प्राज्ञमुपगृहति ॥ १३ ॥ पुरस्तात् प्रत्यञ्चमित्येकेषाम् ॥ १४ ॥ अथैनदारभते—

1 Thus Da, others °त्°

8 DGb om. एवम्

2 D °सूज्यति, Gbc °सूज्य

9 Ga लुना°

3 Gc adds स्तम्बं

10 Ge om. प्रति

4 D परिषेषति

11 DGc °न्तः:

5 Ga लुनोति

12 D °निधायति

6-8 D om.

13 Ga °हितू, Gbc °दा

7 D विनिभित, Ga विनिभित

14 Gb करोतु

आपस्त्वामविनौ त्वामृषय सप्त मासृजु ।

बहिः सूर्यस्य रशमभिरुषसा केतुमारभे ॥

इति ॥ १५ ॥ उद्यच्छ्रुते—इन्द्रस्य त्वा बहुभ्यामुद्यच्छे [1. 1. 20] इति ॥ १६ ॥ शीर्षभ्राधिनिधत्ते—वृहस्पतेर्मूर्च्छा इरामि [1. c] इति ॥ १७ ॥ आहरति—उर्द्धन्त-रिच्छमन्विहि [1. c. p] इति ॥ १८ ॥ अपरेणाहवनीयं परिधीनां काले इन्तर्वेद्यनिधः सादयति—अदित्यास्त्वोपस्थे सादयामि [1. 1. 4s] इति ॥ १९ ॥ देवंगममसि [1. 1. 2g] इत्यासन्नमभिमन्त्रयते ॥ २० ॥ उपरीव प्रश्नातं निदधाति ॥ २१ ॥ ॥ ४ ॥

या जाता ओषधयो देवैन्यजियुग पुरा ।

तासा पर्व राघ्यासं परिस्तरमाहरन् ॥

अपां भेद्यं यज्ञिये मदेवै शिवमस्तु भे ।

आछेता वो मा रिषं जीवानि शरदः शतम् ॥

अपरिमिताना परिमिता. सनहे युक्तात्य कम् ।

एनो मा निगा कतमक्षनाहुं पुनरुत्थाय बहुला भवन्तु ॥ [TB 3. 7. 4. 9,10]

इति परिस्तरणानां दर्भाणामधि निधान्यच्छ्रुदनी संनहनीत्येता आज्ञाता भवन्ति ॥ १ ॥ एकविश्वतिदासमिधम् करोति पालाशं स्वादिरं वा ॥ २ ॥ अष्टादशदासमिधम् संनहनीत्येकपाम् ॥ ३ ॥ पञ्चदशसामिधेनीदासूणि भवन्ति ॥ ४ ॥ त्रयः परिधयः ॥ ५ ॥ पालाशः कार्म्मर्यमया वा शुष्का वाद्रां वा सवल्कलाः ॥ ६ ॥ अथो स्वादिरा वैल्वा औदुम्बरा वैकङ्कता रौहितका वेति विज्ञायते ॥ ७ ॥ स्थविष्ठो मध्यमो उर्णीयान् द्राघीयान् दक्षिणाधर्यो उषिष्ठो हसिष्ठ उत्तरार्द्धः ॥ ८ ॥ द्वे आघारसमिधौ ॥ ९ ॥ अनूयाजसमिदेकविश्वैः ॥ १० ॥ समूलानाममूलानां वा दर्भाणामयुग्धातु तथैव शुल्वं करोति ॥ ११ ॥ तस्मिन्निधम् संभरति ॥ १२ ॥

ग्र. कृष्णो रूपं कृत्वा प्राविशस्त्व वनस्पतीन् ।

ततस्त्वामेकविश्वैतिधा संभरामि सुरमृता ॥

त्रीन् परिधारेतिक्ष समिधो यज्ञायुखुसंचरान् ।

उपवेषं मेत्येणं धृष्टिं संभरामि सुमंसृता ॥ [1. c.]

इति संनहाति ॥ १३ ॥ कृष्णो उस्याखेरष [1. 1. 11a] ॥ देव पुरश्चर सध्यासं त्वा इति पुरस्तात् प्रत्यञ्च ग्रन्थिमुपगृहति ॥ १४ ॥ अथैनमनधः सादयित्वा प्रज्ञातानीधम् प्रवश्चनानि निदधाति ॥ १५ ॥ ॥ ५ ॥

१ D om दर्भाणाम्

३ Ga adds इति

२ D रोहीतः, Gac रौहितः

४ D Ga om. sūtras 11, 12

श्वो भूत इधमावर्हीषी व्रतोपेते पौर्णमास्यां कुर्यात् ॥ १ ॥ पूर्वेयुरेवामा
वास्यायाम् ॥ २ ॥ यांथाकामी पौर्णमास्यामित्यपरम् ॥ ३ ॥ दर्भमयं वेदं करो-
न्ति—वेदो इसे येन तं देव वेद देवेभ्यो वेदोऽमवस्तेन मयं वेदे भूयः इति ॥ ४ ॥
वत्संकुं पशुकामस्य मूनकार्यमन्नाद्यकामस्य त्रिवृनं ब्रह्मवर्चसकामस्य त्रिवृच्छि-
रसे ब्रुवते ॥ ५ ॥ नित्यवत् पूर्वोऽ कल्पावेके समामनन्ति ॥ ६ ॥ अर्थैनैं प्रादे-
शमात्रे परिवासयति ॥ ७ ॥ शुल्वात् प्रांदेशमात्र इत्येकेषाम् ॥ ८ ॥ प्रश्नातानि
वेदाग्राणि३ निधार्य यथा शास्त्रया वत्सानपाकरोति तस्या अन्तर्वेदि पलाशाना-
मेकदेशं प्रशातयति ॥ ९ ॥ मूलतः शास्त्रां परिवास्य तमपवेषं करोति—

ॐ वैष्णवे इसि यत्राय त्वां पुरिषेषमधारयत् ।

इन्द्राय इवः कृष्णन्त शिवं शम्भो भवासि न. ॥ [TB 3.7.4.13]
 इति ॥ १० ॥ अथास्या दर्भमयं प्रादेशमार्त्रं पवित्रं करोति त्रिवृद्वदलम्—वसुता
 पवित्रमसि शतधारं वसुता पवित्रमसि सहस्रधारम् इति ॥ ११ ॥ मूले मूलमवर्ष्यज्यत्यग्रे उत्त्रं
 न प्राण्यं करोति ॥ १२ ॥ क्रियमाणं यजमानो उत्तेमन्त्रयते—

त्रिवृत् पलाशे दर्भ इयान् प्रादेशसंमितः ।

यज्ञे पवित्रं पोतुतम् पद्यो हृव्यं करोते मै ॥ [1. c. 11]

इति ॥१३॥ परिसमूहस्यन्यगाराणयुपलिम्पन्त्यायतनानि ॥ १४ ॥ यावच्छुर्कं
सांनाम्यकुम्भौ गोमयेनानुलिसे भवतः ॥ १५ ॥ अलंकुर्वते यजमानः पद्मी
च ॥ १६ ॥ ॥६॥

अमावास्यायामधिवृक्षसूर्ये पिण्डपितृयज्ञेन चरन्ति ॥ १ ॥ दक्षिणाप्राग-
ग्रैदर्भैरन्वाहार्यैः परिस्तीर्यकैकशः पिण्डपितृयज्ञपात्राणि प्रकाल्य प्रसुनकि—
स्फृत्य मृत्युमाज्यस्थार्लाङ्^३ भेद्याणं कृष्णाजिनमुलखलं मुसलं शर्पे येन चार्थी
भवति ॥ २ ॥ अध्यर्थुर्यज्ञोपवीती दक्षिणतः शकटादेकपवित्रे उधि^४ स्थाल्यां
निर्वपति ॥ ३ ॥ पूरयित्वा निमार्दि ॥ ४ ॥ कृष्णाजिनै उलखलं प्रतिष्ठाप्य दक्षि-
णाप्राची पत्ती तिष्ठन्ती परापावमविवेकमवहन्ति ॥ ५ ॥ सकृत् फलीकरोतिवा

1 Gah या

8 Ge ददात

2 Gbc पर्व-

9 Ga °નોપ°

3 Gb स्टोअ्रेज

१० Gbc रन्वाहार्यपचनं

4 Ge निदधाति

11 Gc adds चरुस्थालीं (=Ap.)

५ DG& त्रिवृद्वलयम्

12 DGcom, अधि

6. G_b मूलमपसू°, G_a मूलमवसू°

13 Gbc °नम्

7 D o m. ଅନୁ

॥ ६ ॥ दक्षिणाग्नौ जीवतरहुतमिव अपवित्रोत्पत्तेन नवनीतेनाभिघारयत्यनुत्पत्तेन वा सर्पिष्या ॥ ७ ॥ दक्षिणापूर्वेशान्वाहार्यपचनमुत्तरापरेण वा दक्षिणाप्राची-मेकस्फयां चेदिसुद्धत्यावोत्प सकृदाङ्गुष्ठेन वर्हिष्णा स्तुणाति—

सकृदाङ्गुष्ठेन वर्हिष्णुर्मुद्दु स्थोनं पितृभ्यस्त्वा भराम्भहम् ।

अस्मिन् सीदन्तु मे पितर सोम्या पितृमहा प्रपितामहाश्वानुगै सह ॥ [TB 3. 7. 4. 10] इति ॥ ८ ॥ तस्यामेत्त स्थालीपाकं प्रपितृष्टाप्य दक्षिणतः कशिष्पूपवर्हणमाङ्गनमभ्यज्ञनमत्येककश आसाद्य ॥ ९ ॥ ॥ ७ ॥

अध्वर्युर्यज्ञोपवीती दक्षिणं जान्वाच्य मेक्षणेन स्थालीपाकस्योपहत्या-भिघार्य जुहोति—सोमाय पितृपीताय स्वधा नम [TB 1. 3. 10. 2] इति प्रथमाम् ॥ १ ॥ यमायाज्ञिरस्ते पितृमते स्वधा नमः इति द्वितीयाम् ॥ २ ॥ ये मेक्षणे तरहुलास्तान् अभये कव्यवाहनाय स्विकृताते स्वधा नम इति तृतीयाम् ॥ ३ ॥ तूष्णी मेक्षणमादधाति ॥ ४ ॥ दक्षिणाग्नेरेकोल्मुकं निरुहति—

ये रूपाणि प्रतिमुक्षमाना अमुरा सन्तः स्वधया चरन्ति ।

परापुरो निपुरो ये हृन्यमिष्टाङ्गोकात् प्रणुदात्वस्मात् ॥

इति ॥ ५ ॥ यजमानः सव्यं जान्वाच्य प्राचीनावीती त्रीनुदकाङ्गलीनेकस्फया-यामुपनिनयति—असाववनेनिद्वन् इति पितरम् असाववनेनिद्वन् इति पितामहम् असाववनेनिद्वन् इति प्रपितामहम् ॥ ६ ॥ अत्रैव नामैदेशमवाचीनपापार्दक्षिणा-पवर्गांस्तीन् पिण्डान् निदधाति—एतते तत ये च त्वामहु [1 8 5b] इत्येतैर्मन्त्रैः ॥ ७ ॥ अथ यदि द्विपिता स्यात् प्रतिपूर्वं पिण्डान् दद्यात् ॥ ८ ॥ अथ यदि जीवपिता स्यात् पितामहाय प्रपितामहाय दद्यात् ॥ ९ ॥ न जीवन्तमतिदातीत्येकेषाम् ॥ १० ॥ होमान्त-मेव कुर्वात ॥ १२ ॥ ॥ = ॥

अथ यदि^१ चन्द्रुनामानि^२ न विन्देदं स्वधा पितृभ्य पृथिवीषद्वय इति प्रथमं पिण्डं दद्यात् । स्वधा पितृभ्यो ऽन्तरिक्षसद्वय इति द्वितीयस्त स्वधा पितृभ्यो दिविषद्वयः इति तृतीयाम् ॥ १ ॥ तूष्णी चतुर्थं पिण्डं निधाय अत्र पितरो यथाभागं मन्दच्चम् [1 c.]

1 Ga °पस्थित्या°, Gb °पस्थाच्या°

6 Ga जीवत्° for यदि जीव°

2 Gb भ°

7 Gab add च

3 DGa नाम°

8 D om

4 DbGa शु°

9 Gb °नाम for °नामानि

5 G वैक°

10 Gbc विदित

इन्युक्त्या पराडीवर्तते ॥ २ ॥ श्रोमणो व्यावृत उपास्ते^१ ॥ ३ ॥ व्यावृत्त ऊप्म-
रथभिपर्यावर्तते ॥ ४ ॥ अव्यावृत्ते वा असामदन्त पितर मोम्या [TB 1. 6. 9. 9]
इत्यभिपर्यावृत्यै यः स्थाल्याँ शेषस्तमवजिग्रहति—वीरं धत्त पितर इति ॥ ५ ॥
आम्याविना प्राशयो उन्नाद्यकामेन प्राशयो यो उलमन्नाद्याय सन्नाद्यात् तेन प्राशय
इति विज्ञायते ॥ ६ ॥ तथैवोदकाङ्गलीनुपनिनीयाङ्गनाभ्यञ्जने ददाति—आड-
च्चामौ ॥ अभ्यइच्चामौ इति त्रिर्विपर्णदम् ॥ ७ ॥ एतार्नि व पितरो वार्मस्यो नो उन्यन्
पितरो मा योष्ट इति लोम छित्त्वोपन्यस्यति^८ वाससो वा दशाम् ॥ ८ ॥ उत्तर
आयुषि लोम छिन्नीत ॥ ९ ॥ छित्त्वम् नमस्कारैरुपतिष्ठते—नमो व पितरो रसाय
[3. 2 5s] इति प्रतिपद्य अहं तेषा वसिष्ठो भूयासम् [1 c.] इत्यन्तेन ॥ १० ॥
अथ पितृचूत्थापयति^९—

उत्तिष्ठत पितर प्रेत शशा यमस्य पञ्चमनुवेता पुराणम् ।

घत्तादस्मामु द्रविणा यच्च भद्रं प्र णो वृताद् भागश्चात् देवतामु ॥

इति ॥ ११ ॥ पितृन् प्रवाहयति—परेतं पितर मोम्या [1 8 5f] इत्येतया ॥ १२ ॥
मनस्वतीभिरुपतिष्ठते—मनो न्वा हुवामहे [1 c. 9] इति तिस्रमिः ॥ १३ ॥ ॥ ६ ॥

उल्मुकमपिसृजति—

अभूष्णो दूषो हविषो^{१०} जातवेदा अवाहदव्यानि सुरभणि कृत्वा ।

प्रादा^{११}पितृभ्य स्वधया ते अच्चन् प्रजानश्चमे पुनरयेहि देवान् ॥

इति ॥ १ ॥ प्राजापत्ययर्चा पुनरेति—प्रजापते [1 8. 14m] इत्येतया पङ्क-
क्त्या ॥ २ ॥ गार्हपत्यमुपतिष्ठते—यदन्तरिक्षं पृथिवीमुत याम् [1 8. 5A] इति ॥ ३ ॥
अश्वौ सकृदाण्डिश्च प्रहत्याद्दिः प्रोक्ष्य द्रंद्रं पिण्डपितृयज्ञपात्राणि प्रत्युदाहरति
॥ ४ ॥ अपः पिण्डानभ्यवह्रेद् व्राहयणं वा भोजयेदश्वौ वा प्रहरेत् ॥ ५ ॥

ये समाना समनस पितरो यमराज्ये ।

तेषां तोक् स्वधा नमो यज्ञो देवेषु कल्पताम् ॥

इति प्रथमं पिण्डं प्रहरति ॥ ६ ॥

ये सजाता समनसो जीवा जीवेषु मामकाः ।

१ Ga पराचाऽ

७ Gb अन्यस्य for अन्यस्यति

२ DGa om. व्यावृत उपास्ते

८ Gb अनुत्थाप्य

३ DGc अवर्ये

९ DGac अधा, Gb अधेया

४ Ga सचन्यन्याऽ

१० Ga परेतन

५ D अलिमु०

११ DGa om.

६ D त्रिस्त्रिर०

१२ DGa अदात्

तेषां श्रामिभि कल्पतामास्मिंहोके शर्तं समा ॥ [TB 2 6 3.5]
इतीतरौ' ॥ ७ ॥ एव्वी वा मध्यमं पिण्डं प्राश्नाति ॥ ८ ॥ पुमँसँ ह ज्ञानुका भव-
तीति विश्वायते ॥ ६ ॥

आवत्पितरो गर्भं कुमारं पुष्करसजम् ।

यथेह पितरो लोके दीर्घमायुः प्रजीवितात् ॥

इति प्राशन आप्नातो भवति ॥ १० ॥ संतिष्ठते पिण्डपितृयज्ञः ॥ ११ ॥ एवं
विद्वित पवानाहितान्नभवत्यन्यत्र गार्हपत्योपस्थानात् ॥ १२ ॥ अन्यं गार्हपत्य-
स्थानीयमागमयेदित्येकम् ॥ १३ ॥ यस्मिन् प्रद्वरेत् तसुपतिष्ठित इत्यपरम् ॥ १४ ॥
तत्र गार्हपत्यशब्दो लुप्येत्ते संस्कारप्रतिषेधात् ॥ १५ ॥ ॥ १० ॥

ततः संप्रेष्यति—

परिस्तृणांति परिधत्तामि परिहितो उभिर्यजमान भुनकु ।

अपां रम श्रोक्षीर्णीं चुक्षणो निष्का इमे यजमानस्य सन्तु कामदुघा असुत्रामुष्मिंहोके ॥
[TB 3 7 6.1] इति ॥ १ ॥ ततो उग्नीर्णं परिस्तृणाति पूर्वाँश्चापरौ च प्राशनै-
र्दर्भैः ॥ २ ॥ अपि वोदगग्राः पश्चात् पुरस्ताच्च भवन्ति ॥ ३ ॥ दक्षिणीः पक्ष उपरिष्टाद्
भवत्यधस्तादुत्तरः ॥ ४ ॥ दक्षिणोनाहवनीयं ब्रह्मयजमानयोरायतने कल्पयति ॥ ५ ॥
पूर्वं ब्रह्मणो उपरं यजमानस्य ॥ ६ ॥ स्वयं यजमानः पर्वण्यश्चिह्नं जुहोति ॥ ७ ॥
नास्यामावास्याँ रात्रिं कुमारा अपि पथः पिबन्ति ॥ ८ ॥ यवाग्वास्यैताँ रात्रिम-
शिहोत्रैँ हुत्याशिहोत्रोच्छेषणं हविरातञ्चनं निदधाति ॥ ९ ॥ सांनाश्यपात्राणि
प्रक्षात्य द्वंद्वं प्रयुनक्ति ॥ १० ॥ उत्तरेण गार्हपत्यं कुम्भीदोहन्तं शाखापवित्रमुप-
वेषमभिधार्णीं निदाने येन चार्थो भवति ॥ ११ ॥ अशिहोत्रहवरणं तिरः पावित्र-
मप मआनीयोदगग्राम्यां पवित्राम्यां त्रिहत्युनाति—देवो व सवितोत्युनातु [1. 1. 5a]
इति पच्छो गायत्र्या ॥ १२ ॥ अथैना अभिमन्त्रयते—आपो देवीरमेवु [1. c. b]
इति प्रतिष्पथ प्रोक्षिता स्थ [1. c. d] इत्यन्तेन ॥ १३ ॥ सांनाश्यपात्राणि प्रोक्षत्यु-
त्तानानि पर्यावृत्यै ॥ १४ ॥ ॥ ११ ॥

शुन्धव्व दैव्याय कर्मणे देवयज्यायै [1. 1. 3a] इति त्रिः ॥ १ ॥ अथैतानि
निष्पति—निष्टुं रक्षो निष्टो उषरेष्ट इति ॥ २ ॥ अथ ग आयतीः प्रतीक्षते—

1 D adds वा

5 DGac मिं

2 DGc के

6 Ga दक्षिणा-

3 DbGe ऐ

7 Ga om उत्तानानि पर्यावृत्य

4 D लुप्यते

एता आचरण्त मधुमद् दुहाना प्रजावतीर्थशसो विश्वरूपा ।

बहीर्भवमर्तासपञ्चमाना इह व इन्द्रो रमयतु गाव ॥ [TB 3 7. 4. 14,15]

इति ॥ ३ ॥ अदित्यं रक्षासि [1 1 2m] इत्यभिधानीमादाय पूषासि इति वत्स-
मभिदधाति ॥ ४ ॥ पूषा स्थ [TB 3 7 4 15] इति चा सर्वान् तत आह ॥ ५ ॥
उपसृष्टामनुमन्त्रयते—अयद्गमा वः प्रजया सेस्तजामि रायस्योषेण बहुता भवन्तीः [1. c.]
इति ॥ ६ ॥ उपसीदन्तमनुमन्त्रयते—ऊर्ज पय पिन्वमाना धृतं च जीवे जीवनीसु
व सदेयम् [1. c.] इति ॥ ७ ॥ ततः संप्रेष्यति—विहारैः गा चौपसृष्टामन्तरेण
मा सचारित इति ॥ ८ ॥ न दुह्यमानामन्तरेण संचरन्ति विहारं च ॥ ९ ॥ यदि
व्यवेयात् सानाय्यं मा विलोपि इति ब्रूयात् ॥ १० ॥ उष्टिरसि ब्रह्म यच्छ [1 1. 7a]
इत्युपवेषमादाय गार्हपत्यादुर्दीचो उज्जारान् निरुहति—निरुडं जन्यं भयम् इति
॥ ११ ॥ तेषु कुम्भीमधिथ्रयति—मातरिक्षिनो घर्मो इसि [1. 1. 3b] इति ॥ १२ ॥
अथैनां प्रदक्षिणमङ्गारैः पर्यूहति—भृगूणामङ्गिरसा तपसा तप्यस्व इति ॥ १३ ॥ अथा-
स्याँ शारवापवित्रं प्राप्तं ग्रन्तं निदधाति—वसूना पवित्रमासि शतधारं वसूना पवित्रमासि सहस्र-
धारम् इति ॥ १४ ॥ ॥ १२ ॥

सपवित्रां कुम्भीमन्वारम्भ्य वाचं यच्छति ॥ १ ॥ धारयन्नास्ते ॥ २ ॥
धाराधोषमभिमन्त्रयते—

उत्सं दुहन्ति कलशं चतुर्विलमिडां देवीं मधुमतीं सुवर्विदम् ।

तदिन्द्रियामी जिन्वते सूटृतावत् तयजमानममृतत्वे दधातु ॥ [TB 3.7 4 16]

इति ॥ ३ ॥ दुह्यमाने विमुषो उनुमन्त्रयते—हुत स्तोको हुतो इप्सः [1. 1. 3g]
इति ॥ ४ ॥ दुर्ग्ध्वा हरति ॥ ५ ॥ तं पृच्छति—कामधुतः प्रणो बूढीन्द्राय हवि-
रिनिद्यम् [TB 3. 7 4. 16] इति ॥ ६ ॥ महेन्द्राय इति चा यदि^३ महेन्द्रयाजी
भवति ॥ ७ ॥ अनुं यस्यां देवाना मनुष्याणा पशो हितम् [1. c.] इति नाम
गृह्णाति ॥ ८ ॥ सा विश्वायुः [1. 1. 3k] इत्यनुमन्त्रयते ॥ ९ ॥ कुम्भ्यां तिरः पवि-
त्रमानयति—देवस्वा सविता पुनातु वसोः पवित्रेण शतधारेण सुपुचा इति ॥ १० ॥ आनी-
यमानेविमुषो उनुमन्त्रयते—हुत स्तोको हुतो इप्सः [1. c. g] इति ॥ ११ ॥ एवमे-
वोत्तरे दोहयति ॥ १२ ॥ सा विश्वव्यवहारः [1. c. h] इति द्वितीयामनुमन्त्रयते सा
विश्वकर्मा [1. c.] इति दृतीयाम् ॥ १३ ॥ तिशृष्टु दुर्ग्धासु वाचं विश्वजते—

बहु दुर्धीन्द्राय देवेभ्यो हन्त्यमाप्यायतां पुनः ।

1 Gbc उपसृष्टा मे प्रवूतादित्युः

3 Gb om

2 Gbc add च

4 Gab न्मे •

वर्त्सेभ्यो मनुष्येभ्य पुनर्देहाय कल्पताम् ॥ [TB 3. 7. 4 16,17]
 इति चिरुद्धदति ॥ १४ ॥ महेन्द्राय इति वा यदि^१ महेन्द्रयाजी भवति ॥ १५ ॥
 ॥ १३ ॥

विसुप्रवागनन्वारथ्य तूष्णीमुच्चरा दोहयित्वा कुम्भ्याँ संक्षालनमानयति—
 —मंपृच्यच्छृतावरी [1. 1 3l] इति ॥ १ ॥ कैर्यश्चिवोदगुद्वासयति—दृढ़ गा दृढ़ गा
 गोपति मा वा यज्ञपति रिष्टैः इति ॥ २ ॥ प्रागित्येकेषां प्राशुदगित्येकेषाम् ॥ ३ ॥ शीतं
 बुद्धं कृत्वा दध्मातनक्ति—सोमेन त्वातनन्वीन्द्राय देवि [1. c. m] इति ॥ ४ ॥ महेन्द्राय
 इति वा यदि^२ महेन्द्रयाजी भवति ॥ ५ ॥ अग्निहोत्रोच्छेषणमानयति—यज्ञस्य
 संततिरसि यज्ञस्य त्वा संततिमनु संतनोमि [TB 3 7 4. 17] इति ॥ ६ ॥ अग्निहोत्रो-
 च्छेषणमानीय दध्यानयेदित्याशमरथ्यः दध्यानीयाग्निहोत्रोच्छेषणमित्यालेखनः
 ॥ ७ ॥ यद्यग्निहोत्रोच्छेषणं न विन्देत् तरहृलैरातच्छ्यात् । यदि तरहृलान् न
 विन्देदोषधीभिरातच्छ्यात् ॥ ८ ॥

आपो हविष्यु जागृत यथा देवेषु जाग्रथ ।

एवमस्मिन् यज्ञे यज्ञमानाय जागृत ॥

इत्यपिधाने ८प आनीयोदन्वतायस्पात्रेण दारुपात्रेण वापिदधाति—
 अदस्तमसि विष्णवे त्वा यज्ञायापिंडाम्बहम् ।
 अद्विररिक्तेन पात्रेण या पूता परिशेते ॥

इति ॥ ६ ॥ ॥ १४ ॥

न मूर्म्येनापिदध्यात् । यदि मूर्म्येनापिदध्यात् तुरं काष्ठं वान्तर्धाया-
 पिदध्यात् ॥ १ ॥ अपिधायानधः साद्यति—विष्णो हर्यं रक्षत्व [1 1 3n] इति
 ॥ २ ॥ तथैव रात्रौ प्रातदोहाय वर्त्सानपाकरोति ॥ ३ ॥ अपि वापराह एवोभ-
 योदर्दोहयोर्वर्त्सानपाकुर्यात् ॥ ४ ॥ उपधाय कपालानि सायंदोहवत् प्रातदोहं
 दोहयति ॥ ५ ॥ एतावन्नानोदग्रं पवित्रं निदधाति ॥ ६ ॥ नातनक्ति ॥ ७ ॥
 नासोमयाजी सनयेदिति विज्ञायते ॥ ८ ॥ सनयेदित्येकेषाम् ॥ ९ ॥ ऐन्द्रमेके
 सांनाश्यं समामनन्ति माहेन्द्रमेके ॥ १० ॥ त एते^३ महेन्द्रयाजिनः—शुश्रुवान्
 ग्रामणी राजन्य और्वों गौतमो भारद्वाजः ॥ ११ ॥ तौ श्रादित एवाशीनाधाय

१ Gb om

५ D पि for अपि

२ Gbc श्रपयित्वा क-

६ Gab मृणम्

३ Gb रिषम्

७ DGa om त एते

४ Gab om.

८ D तत्र

महेन्द्रं यजेरन् ॥ १२ ॥ अथेतर इन्द्रयाजिनः ॥ १३ ॥ स ये इन्द्रयाजी महेन्द्रं
यियक्षेत संवत्सरमिन्द्रमिष्टद्वाश्रये ब्रतपतये पुरोडाशमष्टादशकपालं निर्वपेत्
॥ १४ ॥ ततो ऋचिकामं महेन्द्रं यजेतेति विज्ञायते ॥ १५ ॥ तस्माद् यः कश्चन
सोम्येनेष्टद्वा महेन्द्रं यजेतेति विज्ञायते ॥ १६ ॥ ॥ १६ ॥

* श्वो भूते उशीन् परिस्तीर्य यथा पुरस्तात् कर्मणे वा देवेभ्य शकेयम् [1. 1.
4a] इति हस्ताववनिज्य प्रात्राणि प्रक्षालय द्वंद्वं प्रयुनाङ्गि दशापराणि दश
पूर्वाणि ॥ १ ॥ स्फयं चै कपालानि चाग्निहोत्रहवरणी^३ च शूर्पं च कृष्णाजिनं च
शम्यां चोलूखलं च मुसलं च दृष्टदं चोपलां चेत्युत्तरेण गार्हपत्यम् ॥ २ ॥ सुवं
च जुहूं चोपभृतं च भूवां च प्राशित्रहरणं चाज्यस्थार्लां च वेदं पार्णीं च प्रणी-
ताप्रणयनं चेडापात्रं चेत्युत्तरेणाहवनीयम् ॥ ३ ॥ यथोपपातमैवशिष्टान्यन्ततः
प्रातर्दोहपात्राणि ॥ ४ ॥ खादिरः स्त्रुवः स्फयः शम्या प्राशित्रहरणं च । पर्णमयी
जुहूः । आश्वत्यग्नुपभृत् । वैकड्हीती ध्रुवाग्निहोत्रहवरणी च ॥ ५ ॥ प्रादेशमात्र्यो
उरहिमात्र्यो^४ वा स्त्रुचो भवन्ति त्वग्निला मूलदण्डा हस्योष्ठयो वायस्पुच्छा
हँसमुखप्रसेचना वा ॥ ६ ॥ यान्यनादिष्टवृक्षाणि यः कश्च यज्ञियो वृक्षस्तस्य
स्युरित्याशमरथ्यः ॥ ७ ॥ ॥ १६ ॥

बैकड्हतनीत्यालेखनः ॥ १ ॥ वारणान्यहोमार्थानि स्युः ॥ २ ॥ विज्ञायते—
तस्माद् वारणो यज्ञापचारः । न त्वेतानि जुहुयादिति ॥ ३ ॥ गार्हपत्यात् प्रक्रम्य
संततां प्राचीमुलपराजी^५ स्तृणात्याहवनीयात्—यज्ञस्य सततिरसि यज्ञस्य त्वा संततै
स्तृणामि संतत्यै त्वा यज्ञस्य [TB 3. 2. 4. 1] इति ॥ ४ ॥ अत्र ब्रह्मा प्रपद्यते ॥ ५ ॥
बहिषः समाधप्रछिन्नात्रौ दर्भौ प्रादेशमात्रौ पवित्रे कुरुते—पवित्रे स्थो वैष्णवी
वायुर्वा मनसा पुनात् [TB 3. 7. 4. 11] इति ॥ ६ ॥ तुरणं काष्ठं वान्तर्धाय छिनन्ति
न नखेन ॥ ७ ॥ अथैने आद्विरुमार्थिं—विष्णोर्मनसा पूते स्थो वैष्णवीं स्थो वायुपूते
स्थं इति ॥ ८ ॥ अथैने अभिमन्त्रयते—

इमौ प्राणापानौ यज्ञस्याङ्गानि सर्वश ।

आप्याययन्तौ सचरता पवित्रे हव्यशोधने ॥ [1. C.]

इति ॥ ६ ॥ वेषाय त्वा [1. 1. 4b] इति प्रणीताप्रणयनम् ॥ १० ॥ चमसमादाय
प्रक्षालयति—वानस्पत्यो ऽसि देवेभ्य शुन्धस्व इति ॥ ११ ॥ कँसेन ब्रह्मवर्चसकामस्य

1-1 D इन्द्र

5 Da °पात्म , Ga °हतम , Gb °पादम

2 D स्फय

6 Ga adds वाहुमात्र्यो

3 DGa °णी

7 Ga कथन, Gb कथिद्

4 All mss शम्या

8-8 D om

प्रणयेद् गोदोहनेन पशुकामस्य मूर्म्येन प्रतिष्ठाकामस्येति विद्वायते ॥ १२ ॥ ॥ १७ ॥

तस्मिन्नुत्तरेण गार्हपत्यमुपविश्य पवित्रान्तर्दिते पत्रे उप आनयति—
को वो यहाति स वो यहातु इति ॥ १ ॥ अपो गृहनिमां मनसा ध्यायति ॥ २ ॥ उप-
विलं चमसं पूरथित्वोदग्राभ्यां पवित्राभ्यां त्रिरूप्याभिमन्त्रयते ॥ ३ ॥ यथा
पुरस्ताद् ब्रह्मणमामन्त्रयते—ब्रह्मन्त्रः प्रणेष्यामि यजमान वाचं यच्छ इति ॥ ४ ॥
प्रणीताः प्रणयन् वाचं यच्छत्या हविकृतः ॥ ५ ॥ प्रसूतो ब्रह्मणा समं प्राणैर्घा-
र्यमाणो उपविष्ट्वा स्मयेनोपसंगृह्य हरत्यनुपसंगृह्य वा—को व प्रणयति स व.
प्रणयतु ॥

अपो देवीः प्रणयामि यज्ञं सेसादयन्तु न ।

इरं मदन्तर्द्वितपृष्ठा उदाकुं सहूलपेष यजमाने न्यज्ञतीः ॥

इति ॥ ६ ॥ मनसौ मन्त्रं जपति ॥ ७ ॥ उत्तरेणाहवनीयं प्रणीताः सादयति—को
वो युनक्षि सैं वो युनर्कु इति ॥ ८ ॥ दैर्भैरपिधाय पवित्रे आदाय पात्राणि संमृशति—
संसादन्ता दैर्भैरिंश वात्राणि देवयज्ञायै इति ॥ ९ ॥ देवस्य त्वा सवितु प्रसवे उश्विनोबाहुभ्या
पूष्णो हस्ताभ्यामाददे वानस्पत्यासि इत्यग्निहोत्रहवणीमादत्ते ॥ १० ॥ वेषाय त्वा [१. 1. 4b]
इति शूर्पम् ॥ ११ ॥ उर्वन्तरिक्षमन्विहि [१. 1. 2p] इत्यभिप्रवज्याहवनीये निष्ठ-
पति—प्रत्युम्हं रक्षः प्रत्युषा अरातय [१. 1. 4c] इति ॥ १२ ॥ ॥ १८ ॥

यजमानमामन्त्रयते—यजमान हविर्निर्वप्त्यामि इति ॥ १ ॥ ओं निर्वप इति यज-
मानः प्रस्ताद् ॥ २ ॥ यदि यजमानः प्रवसेत् अप्ते हविर्निर्वप्त्यामि इति द्रूयात् ॥ ३ ॥
अपरेण गार्हपत्यं प्रार्गीष्यं शकटमवस्थायैं पुरोडाशीयानाधाय दक्षिणां युग-
धुरमभिमृशति—धूरसि धूर्व धूर्वन्तम् इति ॥ ४ ॥ एवमुत्तराम् ॥ ५ ॥ त्वं देवानामसि
सलितमम् इत्युत्तरामीषामालभ्य जपति ॥ ६ ॥ विष्णुस्त्वाक्षेत्त इत्युत्तरे चक्रे
दक्षिणं पादमूल्यादधाति ॥ ७ ॥ अहुतमसि हविर्धानम् [१. c. g] इत्यारोहति ॥ ८ ॥
मित्रस्य त्वा चक्रुषा प्रेते [१. c. g] इति परिणाहं प्रेताते ॥ ९ ॥ उरु वाताय [१. c. l] इत्य-
पञ्चाद्यान्तः शकट उपविश्य दशहोतारं व्याख्याय यच्छन्तु त्वा पत्र इति वीहीन्
यवान् वाग्निहोत्रहवणीं मुष्टीनोप्य तिरः पवित्रैः शूर्पे निर्वपति—देवस्य त्वा सवितुः
प्रसवे उश्विनोबाहुभ्या पूष्णो हस्ताभ्यामभये जुष्ट निर्वपामि [१. c. m] इति ॥ १० ॥ त्रीन्

१ Ga भूरम्

५ D इमा अनु

२ D °नुत्तरे

६-८ DGa om.

३ Gb ब्रह्मणमभिं

७ Gb adds तस्मिन्

४ Gb °गुः

८ DGa om.

मुर्यीन् यजुषा तूष्णीं चतुर्थम् ॥ ११ ॥ निस्मेष्वन्वाचपति भव्याणोप्रेरकाय ॥ १२ ॥ एवमेवोत्तरं पुरोडाशं निर्वपति—आमीयोमाभ्याम् [1. 1. 4m] इति पौर्णमास्याम् इन्द्राभिभ्याम् इत्यमावास्यायामसंनयतः ॥ १३ ॥ अथै यदि पात्र्यां निर्वेद् दक्षिणातः स्फूर्यमधाय तस्यां सर्वान् शकटमन्त्रान् जपेत् ॥ १४ ॥ ॥ १६ ॥

* इदं देवानाम् [1. c n] इति निस्मानभिमृशति । इदसु न सह [1. c] इति यतो ऽधि निर्वपति ॥ १ ॥ स्फात्यै न्वा नारात्यै^३ [1. c. o] इति द्विविरादायोपनिष्कामति—इदमहं निर्वशणस्य भाशात् इति ॥ २ ॥ विहारमभिवीच्छते—सुवर्णमिविस्त्रेये वैश्वानरं ज्योति [1. c. p] इति ॥ ३ ॥ दृहना दुर्या धावापृथिव्यो [1. c. q] इति प्रत्यवरोहति ॥ ४ ॥ आद्वरति—उर्वन्तरिक्षमन्वाहि [1. c. r] इति ॥ ५ ॥ अपरेणाहवनीयमुपसादयति—आदित्यास्त्वोपम्ये सादयाभि [1. c. s] इति ॥ ६ ॥ परिददानि—अमे हव्यं रक्षस्व [1. c. t] ॥ अमीयोमै हव्यं रक्षेयाम् ॥ इन्द्रामी हव्यं रक्षेयाम् इति यथादेवतम् ॥ ७ ॥ अमे हव्यं रक्षस्व [1. c.] इति वा ॥ ८ ॥ सशूकायामभिहोत्रहवयां तिरः पवित्रमप आनीयोदगप्राभ्यां पवित्राभ्यां विस्तपूर्याभिमन्त्रयते ॥ ९ ॥ यथा पुरस्ताद् ब्रह्मणामामन्त्रयते—ब्रह्म प्रोक्षिष्यामि इति ॥ १० ॥ प्रसूतो ब्रह्मणा हविः प्रोक्षति—देवस्य त्वा सवितुः प्रमवे ऽश्विनो-बाहुभ्या पूष्णो इस्ताभ्यामप्ये जुष्टं प्रोक्षामि ॥ अमीयोमाभ्याम् [1. 1. 5e] इति यथादेवतमेकैकं विलिः प्रोक्षति ॥ ११ ॥ हविः प्रोक्षन्नाश्रिमभिप्रोक्षति ॥ १२ ॥ हविः प्रोक्ष्य पात्राणि प्रोक्षति ॥ १३ ॥ उत्तानानि पर्यावृत्यै शुन्ध्यं दैव्याय कर्मणे देवयज्यायै [1. c. f] इति त्रिः कुर्यात् ॥ १४ ॥ प्रोक्षणीनां शेषमित्याश्मरथ्यः सर्वाभिः प्रोक्षेदित्यालेखनः ॥ १५ ॥ ॥ २० ॥

सावित्रेण कृष्णाजिनमादायोत्करे त्रिवरधूनोत्पूर्वघ्रीवं दद्विर्शसनम्—अवधूतं रक्षो ऽवधूता अरातयः [1. c. g] इति ॥ १ ॥ उत्तरेण विहारं प्रतीचीनश्रीव-मुत्तरलोमास्तुषणाति—आदित्यास्त्वगसि [1. c. h] इति ॥ २ ॥ प्रति त्वा पृथिवी वेतु [1. c.] इति प्रतीचीं भसदं प्रतिसमस्यति ॥ ३ ॥ अनुत्सूजन् कृष्णाजिनमुलूखलमधिवैर्तयति—अधिष्ठवणामसि वानस्पत्यम् [1. c. i] इति ॥ ४ ॥ अनुत्सूजन्नुलूखलं द्विवाचपति—अमेस्तन्त्रसि वाचो विसर्जनं देववीतये त्वा गृहामि [1. c. k] इति त्रियजुषा तूष्णीं चतुर्थम् ॥ ५ ॥ अद्विरसि वानस्पत्यः [1. c. m] इति मुसलम-

1 Ga भज्ञानि, Gb भज्ञाणा

4 Thus all miss.

2 DGa om.

5 D ऋभिव-

3 D om.

दाय हविष्कृतं त्रिराह्यति—हविष्कृदेहि इति ब्राह्मणस्य आद्रव इति राजन्यस्य
आगहि इति वैश्यस्य ॥ ६ ॥ अवहन्ति—अव रक्षो दिव. सप्तलं वधासम् इति ॥ ७ ॥
प्रादुर्भूतेषु तरहुलेषु उच्चै समाहनतवै इत्याश्रीध्रं प्रेष्यति ॥ ८ ॥ कुटुरसि मधुजिह्वा
इत्याश्रीध्रो इश्मानमादाय शम्यां वा सावित्रेणोच्चैर्घपदुपले समाहन्ति—इषुमाव-
दोर्जमावद [१ १ ५०] इति ॥ ९ ॥ द्विष्टपदि सकुदुपलायां त्रिः संचारयन् नव-
कृत्वः संपादयति ॥ १० ॥ ॥ २१ ॥

उत्तरतः शूर्पमुपोहति वैश्णवमैरीकं नलमयं वा—वर्षवृद्धमसि [१ c. r]
इति ॥ १ ॥ हविरुद्धपति—प्रति त्वा वर्षवृद्धं वैतु [१ c s] इति ॥ २ ॥ उत्करे परा-
पुनाति—परापूर्तं रक्ष परापूरा अरातय [१ c t] इति ॥ ३ ॥ अपहर्तं रक्ष इति तुषान्
प्रतिहन्ति ॥ ४ ॥ मध्यमे पुरोडाशकमाले तुषानोप्याधस्तात् कृष्णाजिनस्योपव-
पति—रक्षसां भागो ऽसि [१ c u] इति ॥ ५ ॥ अप उपसृश्य विविनक्षि—वायुवौ
वि विनक्षु [१ c v] इति ॥ ६ ॥ पात्र्यां तरहुलान् प्रस्कन्दयति—देवो व सविता
हिरण्यपाणिं प्रति गृहातु [१ c u] इति ॥ ७ ॥ प्रस्कन्नानभिमृशति—देवेभ्यः शुन्ध-
चम् इति ॥ ८ ॥ हविष्कृतं प्रेष्यति—त्रिष्टलीकर्तवै इति ॥ ९ ॥ या यजमानस्य
पत्नी साभ्युदेत्यावहन्त्यन्यो वा ॥ १० ॥ त्रिः सुफलीकृतान् करोति^३ ॥ ११ ॥
प्रज्ञातान् फलीकरणान् निधायोत्करे तरहुलप्रकालनं निनयति—

त्रिष्टलीकियमाणानां यो न्यज्ञो अवशिष्यते ।

रक्षसा भागधेयमापस्तत् प्रवहतादितः [TB 3 7. 6 20]
इति ॥ १२ ॥ तथैव कृष्णाजिनमादायावधूनोति ॥ १३ ॥ ॥ २२ ॥

व्याख्यातामस्तरणम् ॥ १ ॥ कृष्णाजिने^४ हीवश्रीवाः^५ (?) पश्चादु-
दीचीनकुम्बां शम्यां निदधाति—दिव स्कम्भनिरासि [१ १ ६c] इति ॥ २ ॥ शम्या-
यां दृष्टदं विषणासि पर्वत्या [१ c d] इति । दृष्टदृपलां विषणासि पार्वतेभी [१ c e]
इति ॥ ३ ॥ दृष्टदि तरहुलानधिवपति—देवस्य त्वा सवितु प्रसवे ऽविनोर्बहुभ्या पूष्णो
हस्ताभ्यामये जुष्माधिवपामि ॥ अमीषोमाभ्याम् इति यथादेवतं त्रियजुषा तूष्णीं
चतुर्थम् ॥ ४ ॥ संततं पिण्ठिष्ठि ॥ ५ ॥ प्राणाय त्वा [१. c h] इति प्राचीमुपलां
प्रोहति अपानाय त्वा [१. c] इति प्रतीची^६ व्यानाय त्वा [१. c] इति मध्यदेशे
व्यवधारयति ॥ ६ ॥ दीर्घमनु प्रसितिमायुषे धाम् [१ c i] इति प्राचीर्मन्ततो ऽनु-

१ Gb ग्मीषीक

४ Thus DGa, Gb भवश्रीवा., Gc अभिश्रीवा.

Gc अन्या

५ DGa प्रतीचीनं

३ D om

६ DaGa प्रतीचीनम्, DbGe प्राचीनम्

प्रोहति ॥ ७ ॥ कुष्णाजिने पिष्टानि प्रस्कन्दयति—देवो व. मविना हिमग्रयं ग्नि ग्रन्ति एहातु [1. 1. 6A] इति ॥ ८ ॥ प्रस्कन्दान्यवेचते—अदचेन वश्चन्तुपावपश्यामि इति ॥ ९ ॥ हविष्ठकृतं प्रेष्यति—अर्थवद्यन्ता पिष्टाणुनि कुष्णात् इति ॥ १० ॥ ॥ २३ ॥

. पत्नी पिनष्टि दासी वा ॥ १ ॥ शृङ्गभिं ब्रह्म वच्छ [1. 1. 7a] इत्युपवेषमादाय गार्हपत्यात् प्रत्यञ्चावङ्गारौ निरुद्घान्यतरमुत्तरापरमवान्तरदेशं प्रतिनिरस्यति—अपोम उमिमामादं जहि निष्कव्याद सेत्र [1. c. b] इति ॥ २ ॥ आ देवयज्ञं वह [1. c. c.] इत्यन्यतरमवस्थाय तास्मिन् कपालमुपदधाति—प्रवर्मनि पृथिवीं दह्व [1. c. d] इति ॥ ३ ॥ तत् सव्यस्याङ्गुल्माधिनिधाय कपाले उङ्गारमधिवर्तयति—निर्दर्शये रक्षो निर्देशा अरातय [1. c. c] इति ॥ ४ ॥ धर्ममनि [1. c. e/f] इति पूर्वंपूर्वं कपालमुपदधाति । धर्मानि [1. c. g] इति दक्षिणाम् विन स्थ [1. c. h] इत्युत्तरम् । महार्णा शर्धो उमि इति पष्टम् । चिदभि ॥ परिचिदभि इत्यवशिष्टे उपदधाति । तूर्पणीं वाष्ठौ संपादयति ॥ ५ ॥ एवमेवोत्तरं कपालयोगमुपदधाति ॥ ६ ॥ एकादशं संपादयति द्वादशं वैन्द्राद्यस्य ॥ ७ ॥ एवमनुपूर्वार्थेवैवृत्त ऊर्ध्वं कर्माणि क्रियन्ते ॥ ८ ॥ अथैनान्यङ्गारैरध्यूहति—वृगूणामङ्गिरसा तपसा तायधम् [1. c. i] इति ॥ ९ ॥ अत्र मदन्तरिधिथयति ॥ १० ॥ निष्टसोपवातायां पात्यां वाचंयमस्तिरः पवित्रं पिष्टानि संवपत्ति—देवस्य त्वा मवितु प्रमवे उश्चिनोर्बाहुभ्या पूर्णो हस्ताभ्यामग्रये जुष्टं सवपामि ॥ अमीरोमाभ्याम् इति यथोदेवतं त्रिर्यजुपा तूर्पणीं चतुर्थम् ॥ ११ ॥ ॥ २४ ॥

अथैनानि पवित्राभ्यामुत्पुनाति—देवो व सवितोत्पुनातु [1. 1. 5a] इति पच्छो गायत्र्या ॥ १ ॥ प्रणीताभिर्द्वीपि संयौति ॥ २ ॥ अन्या वा यजुषोत्पूर्य ॥ ३ ॥ स्तुवेण प्रणीताभ्य आदाय वेदेनोपयस्याहरति ॥ ४ ॥ समापो अद्विरगमत [1. 1. 8B] इति पिष्टेष्वानयति ॥ ५ ॥ अद्वयं परि प्रजाता स्थ समद्वि पृच्यव्यम् [1. c. d] इति तसामिः प्रदक्षिणं पर्यासावयति ॥ ६ ॥ जनयत्येत्वा सं यौमि [1. c. e] इति संयुत्य विभजते—यथाभागं व्यावर्तेथाम् इति ॥ ७ ॥ यतः पुनर्न सँहरिष्यन् भवति ॥ ८ ॥ अथाभिमृशति—अभये त्वा [1. c. f] इति दक्षिणं पिण्डं अमीरोमाभ्या त्वा इत्युत्तरं पौर्णमास्यां इन्द्रायिभ्याम् इत्यमावास्यायामसंनयतः ॥ ९ ॥ इदमहै सेनाया अमीत्वै मुखमपेहामि [TB 3. 7. 5. 1,2] इति वेदेन कपालेभ्यो उङ्गारानपोह्य मखस्य शिरो उसि [1. 1. 8g] इति दक्षिणं पिण्डमादाय दक्षिणे

कपालयोगे उधिश्चयति—घमों उसि विश्वायु [1. 1. 8h] इति ॥ १० ॥ एवमेवोत्तरं पिण्डमादायोत्तरं कपालयोगे उधिश्चयति ॥ ११ ॥ एवमनुपूर्वारेष्यैष्वत ऊर्ध्वं कर्माणि क्रियन्ते ॥ १२ ॥ अत्राज्यं निर्वपति । उपरितरं च ॥ १३ ॥ ॥ २५ ॥

सर्वाणि कपालान्यभिप्रथयति—उह प्रथस्त्रोह ते यज्ञपति प्रथताम् [1. c. ६] इति ॥ १ ॥ अतुङ्गमनपूपाकृतिं कूर्मस्येव प्रतिकृतिमश्वराक्षमात्रं करोति ॥ २ ॥ पात्यामप आनीय प्रदक्षिणं लेपनात्परिमार्घं—त्वचं गृहीत्वा [1. c. ८] इत्येकैकम् । नातिक्षारयति ॥ ३ ॥ त्रिः पर्यग्नि करेभेति—अत्तरिते रक्तो उत्तरिता आरातयः [1. c. ८] इति ॥ ४ ॥ परि वाजपति कवि. [4. 1. 2f] इति च ॥ ५ ॥ देवस्त्वा सविता श्रपयतु [1. 1. 8m] इत्युल्मुकैः प्रतितपति ॥ ६ ॥ अभिस्ते ततुवं माति धाक [1. c. n] इति दम्भरभिज्ज्वलयति ॥ ७ ॥ अविद्वन्तः श्रपयत [TB 3. 2. 8. 7] इति वाचं विसृजते ॥ ८ ॥ मं ब्रह्मणा पृच्यस्व [1. 1. 8p] इति वेदेन पुरोडाशे साङ्गारं भस्माद्युहति ॥ ९ ॥ अथाहनुलिप्रक्षालनं पात्रीनिर्णेजनमित्युल्मुकेनाभितप्य स्फ्येनान्तर्वेदि तिक्ष्णः प्राचीरुदर्चीर्वा लेखा लिखित्वासँस्यन्दयन् प्रत्यगण वर्गं त्रिनिनयति^३—एकताय स्वाहा [1. c. ९] इत्येतैः प्रतिमन्त्रम् ॥ १० ॥ ॥ २६ ॥

इति दृश्यपूर्णमासे प्रथमः प्रश्नः ॥

१ Gb वे

१-५ D प्रथम., Ga प्रथमः खण्डः; Ge gives no colophon.

२ Gab वा

३ D नयन्

देवस्य त्वा सवितुः प्रसवे इति स्फ्यमादाय तुरेन संसृश्नेति—शतशृष्टिरसि बान-
स्पर्यो द्विषतो वधः सहस्रशृष्टि शततेजा वायुरासि तिग्मतेजाः इति ॥ १ ॥ अपरेणाह्वनीयं
वेदिर्भवति यजमानमात्यपरिमिता वा प्राची ॥ २ ॥ यथा हवीँ प्यासश्नानि
संभवेदेवं तिरक्षी ॥ ३ ॥

वेदेन वेदिं विविदु पृथिवीं सा प्रथे पृथिवीं पार्थिवानि ।

गर्भं विभर्ति भुवनेष्वन्तस्तो यज्ञो जायते विश्वदानि ॥ [TB 3. 3. 9. 10]

इति पुरस्तात् स्तम्बयज्ञुषो वेदेन वेदिं त्रिः संमार्पणपरिष्ठाद् वा ॥ ४ ॥ पूर्वार्धाद्
विवृतीयदेशाद् वेदैः स्तम्बयज्ञुर्हरति ॥ ५ ॥ पृथिव्यै वर्मासि इत्यन्तर्वेदिं प्रागग्र-
मुदग्रं वा दर्भं निधाय तस्मिन् स्पर्येन प्रहरति—पृथिवि देवयजन्योषध्यास्ते मूलं मा
हैसिषम् [1. 1. 9d] इति ॥ ६ ॥ अपहतो ऽरुः पृथिव्यै [1. c. १] इति स्फ्येन
सतृणान् पाँसूनपादाय हरति—ब्रजं गच्छ गोस्थानम् [1. c. k] इति ॥ ७ ॥ वर्षद्वु
ते यौ [1. c. l] इति वेदिं प्रत्यवेक्षते ॥ ८ ॥ उत्तरतो निवपति—बधान देव सवितः
परमस्या परावति शतेन पाशैर्योऽस्थानं द्वेष्टि यं च वर्यं द्विष्मतभतो मा मौक् ॥ अरक्षस्ते दिवं मा
स्कान् [1.c. q] इति ॥ ९ ॥ स उत्करो भवति ॥ १० ॥ तमाशीधो गृह्णाति—अररो
दिवं मा पः इति ॥ ११ ॥ एवमेव द्वितीयं हरत्येवं तृतीयम् ॥ १२ ॥ अपहतो ऽरु
पृथिव्यै देवयजन्यै [1. c. d] इति द्वितीयमपादत्ते ॥ १३ ॥ अपहतो ऽरुः पृथिव्या
अदेवयजन [1. c. n] इति तृतीयम् ॥ १४ ॥ ॥ १ ॥

तृष्णीं चतुर्थं हृत्वा स्फ्येन वेदिं परिगृह्णाति ॥ १ ॥ वसवस्त्वा परि गृहन्तु
गायत्रेण छन्दसा [1. c. s] इति दक्षिणतः ॥ २ ॥ रुद्रास्त्वा [1. c.] इति पश्चात् ॥ ३ ॥
आदिल्यास्त्वा [1. c.] इत्युत्तरतः ॥ ४ ॥ स्फ्येन वै सर्वे वेदिकर्म क्रियते ॥ ५ ॥ ततः
.संप्रेष्यति—

इमा नरा कृणुत वेदिमेत्य वसुमतीर्युः रुद्रवतीमादिल्यवतीम् ।

वर्ष्मन् दिवो नाभा पृथिव्या यथाय यजमानो त रिष्येत् ॥ [TB 3 7 7.13,14]
एत देवेभ्यो ज्युषमदित्या उपस्थे ।
इमा देवा अजुषन्त सर्वे ।
रायस्पोषा यजमानं विशान्तु ॥

इति ॥ ६ ॥ अथास्या उत्तमां त्वचं समुद्धत्योत्करं गमयति ॥ ७ ॥ अर्थैनां खनति
द्वयद्वगुलं त्यद्वगुलं चतुरद्वगुलं वा सीतामात्रीँ रथवत्ममात्रीं यावत् पार्ष्ण्याः
श्वेतं तावती वा—देवस्य सनितु सर्वे कर्म कृजनित वेदस [1 1 9t] इति ॥ ८ ॥
मूलं छिन्नति ॥ ९ ॥ आ प्रतिष्ठायै खनति ॥ १० ॥ प्राञ्छौ वेद्यांसात्मयत्यभित
आद्वनीयं प्रतीर्ची श्रोणी अभितो गार्हपत्यम् ॥ ११ ॥ मध्ये संनतां प्राचीमुदीची
प्रवणां पुरस्ताद्वृत्यसीं पश्चात् प्रथीयसीं दक्षिणातो वर्षीयसीं पुरीषवर्तीं करोति
॥ १२ ॥ यत् पुरीषमतिशेत उत्करं तद् गमयति ॥ १३ ॥ यत् दृणं मूलं वाति
शेते स्फ्येन तच्छ्रुनन्ति न नखेन ॥ १४ ॥ ॥ २ ॥

आद्वार्यपुरीषां पशुकामस्य वेदिं कुर्यात् खननपुरीषां प्रजाकामस्येति
विज्ञायते ॥ १ ॥ उदुष्य नित्यमन्यदावपेदित्येकमखातायामेवान्यदावपेदित्यपरम्
॥ २ ॥ यत्र खनेत् तत्र खननमन्त्रं जपेत् ॥ ३ ॥ अधिश्वितेषु हविष्यु पौर्णमास्यां
वेदिं कुर्यात् ॥ ४ ॥ पूर्वेद्युः प्राग् वार्हिष आहरणादमावास्यायाम् ॥ ५ ॥ यत् प्रागु
त्तरस्मात् परिग्रीहात् तत् कृत्वोपवसति ॥ ६ ॥ समानमितरत् ॥ ७ ॥ ब्रह्माण-
मामन्त्रयते—ब्रह्मन्तुरं परिश्राहं परिग्रीष्यामि इति ॥ ८ ॥ प्रसूतो ब्रह्मणा स्फ्येन
वेदिं परिगृह्णाति—ऋतमसि [1 c. ii] इति दक्षिणातः ऋतसदनमसि [1. c.]
इति पश्चात् ऋतशीरसि [1 c. v] इत्युत्तरतः ॥ ९ ॥ अर्थैनां स्फ्येन प्रतीर्चीं
योग्युष्यते—वा असि स्वधा असि [1 c.] इति ॥ १० ॥ अनुवाकशेषेण पश्चार्थे
वितृतीयदेशे वेदेः स्फ्यं तिर्थं च स्तवधा संप्रेष्यति—प्रोक्षणारासादवेभावर्हिष-
साद्य ॥ सुवं च सुवश संगृही ॥ पत्रीँ संनह्याज्येनोदेहि इति ॥ ११ ॥ आशीष्ट एतानि
कर्माणि कुर्यादित्येकमध्वर्युरित्यपरम् ॥ १२ ॥ उपनिनीय प्रोक्षणीः स्फ्यस्य वर्त्मन्
दक्षिणेन स्फ्यमसँस्पृष्टा वर्हिरासाद्यति ॥ १३ ॥ यं द्विष्यात् तं ध्यायेत् ॥ १४ ॥
उत्करे पुरस्तात् प्रत्यञ्च स्फ्यमुदस्यति—शतभिश्विरसि वानूस्पलो द्विषतो वध [2. 6.
4 1] इति ॥ १५ ॥ यं द्वेष्टि तस्य नाम गृह्णाति ॥ १६ ॥ हस्ताववनिज्य स्फ्यं
प्रक्षालयति । नामं प्रतिमुञ्चति ॥ १७ ॥ वेदिं कृत्वा नानवनिज्य हस्तौ पात्राणि

1 D ऐ

3 DbGc औ

2 Gb om.

पराह्रयात् ॥ १८ ॥ उत्तरेण प्रसीनाः पश्चान् प्राग्रेत्रिभावर्हिषी उपसाद्यनि ॥ १६ ॥ ॥ ३ ॥ .

दक्षिणमिधमुक्तरं वर्हिः ॥ १ ॥ स्तुवं च स्तुतश्च प्राशित्रहरणं चादाय गार्हपत्ये वाहवनीये वा निष्पृष्टति—प्रन्युषं रच प्रत्युषा अगतय [1 1.10a] इति ॥ २ ॥ वेदामैः प्रतिविभज्य संमार्षिः । अप्रतिविभज्य वा ॥ ३ ॥ स्तुवमत्र उत्तानं धारयमाणो उग्रेरन्तरतो उभ्याकाराँ सर्वतो विलमभिसमाहरं तन्मूलैर्दण्डम्—गोष्ठ मा निर्मृक्षम् [1 c c] इति ॥ ४ ॥ जुहूङ्गं संमार्षित्युत्तानों धारयमाणो उग्रेरन्तरतो उभ्याकारां प्राची मध्यैर्वाह्निः प्रतीची मूलैर्दण्डम्—वाच प्राण मा निर्मृक्षम् [1 c d] इति ॥ ५ ॥ उपभृत्तं संमार्षितिरश्चों धारयमाणो उग्रेरन्तरतो उभ्या कारं प्रतीची मध्यैर्वाह्निः प्राची मूलैर्दण्डम्—चक्षु श्रोत्रं मा निर्मृक्षम् [1 c] इति ॥ ६ ॥ यथा स्तुवं तथा ध्रुवाम्—प्रजा योनि मा निर्मृक्षम् [1 c] इति ॥ ७ ॥ रूपं वर्णं मा निर्मृक्षम् ॥ वाजिनं त्वा सप्तक्षमाह संमार्जिस [1 c c] इति प्राशित्रहरणम् ॥ ८ ॥ न संमृष्टानि चासंमृष्टानि च संस्पर्शयेत् ॥ ९ ॥ यदि संस्पर्शयेत् पुनरेव निष्पृष्टं संमृज्यात् ॥ १० ॥ संमृष्टानि निष्पृष्टति—अप्त्वेवस्तेजितेन तेजसा निष्पामि [1 c b] इति ॥ ११ ॥ ॥ ४ ॥

अथैतानि संमार्जनान्यद्विः संस्पृश्याश्वौ प्रहरति ॥ १ ॥ यतरास्मिन् निष्पृष्टति^x—

दिव शिल्पमवत पृथिव्याः ककुभि श्रितम् ।

तेन वर्यं सहस्रवल्शेन सपलं नाशयामसि स्वाहा ॥ [TB 3. 3. 2. 1]

इति ॥ २ ॥ उत्करे वोदस्यंति ॥ ३ ॥ पलीमूर्धवृग्नुमासीनाँ संनहाति तिष्ठन्ती वा । स्वयं वा पत्न्यात्मानं मौखेन योक्त्रेणान्यतरतः पशेनाभ्यन्तरं वाससो वाह्निः वा—आशासाना सौमनसम् [1 1 10e] इति ॥ ४ ॥ उत्तरेण नार्भे निष्पृष्टकर्यं ग्रन्थिं कृत्वा दक्षिणतो नार्भे पर्यूढते ॥ ५ ॥ अत्र गृहपते उप मा हृयस्त इति गार्हपत्यमभिमन्त्रयते ॥ ६ ॥ देवाना पब्लीरूप मा हृयस्त इति देवपक्षीरपरेण गार्हपत्यम् ॥ ७ ॥ देवपत्न्या लोकसुपतिष्ठते—पक्षि पत्न्येष ते लोको नमस्ते अस्तु मा मा हिंसी इति ॥ ८ ॥ देशमद् दक्षिणत उदीच्युपविशति—

इन्द्राणीवाविधवा भूयासमदितिरिव चुपुत्रा ।

1 G प्राग् for प्राग्रम्

4 DGb वाजि

2 DaGac add स, Db add -मस-

5 Gb संमार्षिः

3-3 D जुहूमुताना समार्षिः प्राची

6 G लोक द०

अस्थूरि त्वा गार्हपत्योपनिषदे सुप्रजास्त्वाय ॥ [TB 3 7 5 10,11]
 इति ॥ ६ ॥ गार्हपत्यमभिमन्त्रयते—सुप्रजसस्त्वा वयम् [1 1,10/] इत्येतया ॥ १० ॥
 मम पुत्रा शत्रुहणो अथो मे दुहिता विराट्।
 उताहमस्मि संजया पन्तुर्मे श्लोक उत्तम ॥
 इति च ॥ ११ ॥ पूषा ते विलं विष्णु इति सर्पिंधानस्य विलं विष्ण्वति ॥ १२ ॥
 अदितिरस्यचिछ्रदपत्रौ इत्याज्यस्थालीमाकाश्य ॥ १३ ॥ ॥ ५ ॥

तस्यां पवित्रान्तर्हितायां प्रभूतमाङ्गं निर्वपति—महीना पयोऽस्योषधीनो रस-
 स्तस्य ते ऽच्चीयमाणस्य निर्वपामि देवयज्ञायै [TB 3 3. 3. 5] इति ॥ १ ॥ दक्षिणाद्वा-
 वधिश्रयति—इदं विष्णुर्विं चकमे [1. 2 13e] इति ॥ २ ॥ विलाप्य वा निर्वपति
 ॥ ३ ॥ इषे ता [1 1 1a] इति दक्षिणार्घे गार्हपत्यस्याधिश्रयति ॥ ४ ॥ ऊर्जे ता
 [1 c] इत्यपादाय वेदेनोपयम्यै पत्न्या उपवच्छ्रुति ॥ ५ ॥ तत् सा निमील्या-
 तुच्छुसन्त्ववेक्षते—महीना पयोऽस्योषधीनो रसोऽदक्षेन त्वा चक्षुषावेक्षे सुप्रजास्त्वाय [1.1
 10k] इति ॥ ६ ॥ तेजोऽसि इत्युत्तरार्थे गार्हपत्यस्याधिश्रयति ॥ ७ ॥ तेजसे त्वा
 इत्यपादाय वेदेनोपहत्याहरति—तेजोऽसि तेजोऽनुप्रेहि [1 c l] इति ॥ ८ ॥
 आहवनीये ऽधिश्रयति—अभिस्ते तेजो मा वि नैत् [1. c.] इति ॥ ९ ॥ उत्तरेण
 प्रोक्षणीः स्फयस्य वर्तमन् सादयति—अभेजिणासि सुर्योदैवाना धात्रेषामै देवेभ्यो यजुषे-
 यजुषे भव [1. c mn] इति ॥ १० ॥ अथैनद्विच्चर्युश्च यजमानश्च निमील्य वी-
 द्यातुच्छुसन्ताववेक्षते—आज्यमसि [1 6. 1b] इति प्रतिषद्य तस्य ते भर्त्याय [1 c]
 इत्यन्तेन ॥ ११ ॥ अथैनदुँदग्राभ्यां पवित्राभ्यार्पा पुनराहारं त्रिष्ठपुनाति—
 शुक्रमसि ॥ ज्योतिरसि ॥ तेजोऽसि [1. 1. 10o] इत्येतैर्मन्त्रैः ॥ १२ ॥ आज्यवतीभ्यां
 पवित्राभ्यां प्रोक्षणीरूपतुनाति—देवो वः सवितोत्पुनात् [1. c. p] इति पच्छो गायत्र्या
 ॥ १३ ॥ ॥ ६ ॥

अनिष्कासिना सुवेणान्तर्वेद्याज्यानि गृह्णाति ॥ १ ॥ वेदे सुचोऽस्याधाय
 चतुर्युद्दीर्तं जुह्वाम्—शुक्रं त्वा शुक्राया धात्रेषामे देवेभ्यो यजुषेयजुषे गृह्णामि [1 c. q]
 इत्येतैखिभिर्मन्त्रैः । पवित्राना त्वा वातानाम् [1. 6. 1c] इति चतुर्थम् ॥ २ ॥ एवम-

१ Gc °मुम°

६ Gc °म°

२ Ga °पात्रा, Gc °पवित्रा

७ Ge °सु°

३ Ga °त्य

८ DGa om

४ Ga वेदेनोपत्या, Gb वेदेनोपयाम्या°

९ Ga&b प्रु°

५ Gb जुहू°

वोक्तरैमन्त्रैरुपभृति ध्रुवायामिति गृह्णाति ॥ ३ ॥ अएगृहीतमुपभृति चतुर्गृहीतं
ध्रुवायां पञ्चगृहीतं पश्चाकामस्य ॥ ४ ॥ नैरेच मन्त्रैर्यज्ञमानोऽनुमन्त्रयते^१ ॥ ५ ॥
अपि वाच्वर्यवैरेवाच्वर्युर्गृहीयात् ॥ ६ ॥ याजमानैर्यज्ञमानोऽनुमन्त्रयते ॥ ७ ॥
भूयो जुद्धां गृह्णात्यल्पीय उपभृति भूयिष्टं ध्रुवायाम् ॥ ८ ॥ समंबिलं धारयमाणो
जुद्धां गृह्णाति मध्यदेश उपभृति भूमौ^२ प्रतिष्ठितायां ध्रुवायाम् ॥ ९ ॥ नान्तर्वेदि
गृहीतस्य पश्चात् प्रतिहरन्ते ॥ १० ॥ नान्कर आज्यं किञ्चन सादयति ॥ ११ ॥
आपो देवीरपेतुव [1. 1. 56] इति प्रोक्षणीरभिमन्त्र्य ब्रह्माणमामन्त्रयते—त्रिहन
प्रोक्षिष्यामि इति ॥ १२ ॥ प्रसूतो ब्रह्मणः विषयेऽध्यं प्रोक्षति—हृष्णोऽस्यास्तेषोऽप्ये
त्वा स्वाहा [1. 1. 11a] इति ॥ १३ ॥ वेदिरसि [1. c. b] इति वैर्दि वर्हिरसि
[1. c. c] इति वर्हिः । एकैकं त्रिक्षिः प्रोक्षति ॥ १४ ॥ अन्तर्वेदि पुरोग्रन्थिं
वर्हिरासाद्य प्रोक्षति—दिवे त्वा [1. c. d] इत्यग्रं अन्तरिक्षाय त्वा [1. c] इति
मध्यं पृथिव्ये त्वा [1. c] इति मूलम् ॥ १५ ॥ सुच्यग्राणयुपपात्य मूलान्त्युप-
पाययति ॥ १६ ॥ ॥ ७ ॥

सहस्रापुरस्तात् प्रत्यञ्च ग्रन्थि प्रत्युक्षति—पोषाय त्वा इति ॥ १ ॥ यत्
प्रोक्षणीनामुच्छिष्यति^३ तदन्तर्वेदि निनयति—स्वधा वित्यम् [1. c. e] इति
॥ २ ॥ दक्षिणायै श्रोतेरुपक्रम्योत्तरस्याः संततां धारां स्वावयति^४ ॥ ३ ॥ पूषा ते
ग्रन्थि विष्णु इति वर्हिर्विष्णुसंसयति ॥ ४ ॥ ऊर्ध्वं प्राञ्चमुदगूढं प्रत्यञ्चमायच्छ्रुति^५
॥ ५ ॥ पुरस्तात् प्रस्तरं गृह्णाति । नानुमार्षि न प्रतिमार्षि नावधूनोति । कर्षक्षि-
वापादत्ते^६—विष्णो स्तप्ते ऽसि [1. c. g] इति ॥ ६ ॥ तस्मिन् पवित्रे अपि-
स्तुति—

अयं प्राणश्चापानश्च यजमानमपिगच्छताम् ।

यज्ञे शाभूता पोतारौ पवित्रे इव्यशोधने ॥ [TB 3. 7. 4. 12]

इति ॥ ७ ॥ ततः संप्रेष्यति—

स्तुर्णीत वर्हि परिधत्त वैर्दि जामिं मा हिंसीसुया शयाना ।

दैर्भै स्तुर्णीत हरितै तुवर्णैर्निष्का हमे यजमानस्य ब्रह्मे ॥

1 Gao °येत

7 D साविन्या वपति

2 Gb भूमि-

8 D °छेत्

3 Ga° ति, Gb प्रहरन्ति, Gc परिहरन्ति

9 Da °धते, Db °धाते, Gb °पादे for
पादते

4 Ga विष्वस्येऽध्यं

10 D अभिस्तु°

5 Gb om

6 Gbc °ध्येत

इति ॥ ८ ॥ ब्रह्मणे प्रस्तरं प्रयच्छुति^१—प्राणापानाभ्या त्वा सततुं करोमि इति ॥ ६ ॥ ब्रह्मा यजमानाय—यजमाने प्राणापानौ दधामि इति ॥ १० ॥ मयि श्राणापानौ इति यजमानः प्रत्याह ॥ ११ ॥ शुल्वं स्तुषाति—ऊर्णाप्रदसं त्वा स्तुषामि [1. 1. 11h] इति ॥ १२ ॥ आ दक्षिणायै श्रोते:^२ प्रपाद्योत्तरस्मादङ्सात् संततौ सर्वस्यां ब्रेद्यां वर्हिः स्तुषाति बहुलमनतिदृशनम्—ऊर्णाप्रदसं त्वा स्तुषामि [1. c.]^३ इति त्रिधातु पञ्चधातु वा प्रागपवर्गे प्रत्यगपवर्गे वा ॥ १३ ॥ अत्रैमूलान्याङ्गादयति ॥ १४ ॥ ॥ ८ ॥

धातौधातौ मन्त्रं जपति ॥ १ ॥ अश्वैके उन्नयाजार्थे उल्मुके निरुद्धन्ति ॥ २ ॥ प्रस्तरं धारयमाणो उपरेणाहवनीयै सँस्पृष्टान् परिधीन् परिदधात्युद-गम्भे मध्यमम्—गन्धवै उसि विश्वावसुः [1. c. 2] इति इन्द्रस्य बाहुरसि [1. c. k] इति दक्षिणं विश्वावसुौ त्वा [1. c. l] इत्युत्तरम् ॥ ३ ॥ अभ्यग्रमाहवनीयं दक्षिणमवागम्भुत्तरम् ॥ ४ ॥ एवमनुपूर्वायैवैष्वत ऊर्ध्वं कर्माणि क्रियन्ते ॥ ५ ॥ सूर्यस्वा पुरस्तात् पातु [1. c. m] इत्याहवनीयमभिमन्त्र्य मध्ये उप्लव्वै आधा-रसमिधावादधाति ॥ ६ ॥ वीतिहोत्र त्वा कवे [1. c. n] इति दक्षिणाम् ॥ ७ ॥ तूष्णीमुत्तराम् ॥ ८ ॥ वर्हिषः समावनन्तर्गम्भौ^४ विधृतीं कृत्वा मध्ये वेदेष्वदीची-नामे निदधाति—विशो यन्त्रे स्थ [1. c. o] इति ॥ ९ ॥ विधृत्योः प्रस्तरं सादयति—वसूर्णी रुद्राणामादित्यानां सदसि सीद [1. c. p] इति ॥ १० ॥ प्रस्तरे जुह्म—जुहूरसि धृताची [1. c. q] इति ॥ ११ ॥ समं मूलैर्दणं करोति ॥ १२ ॥ उत्तरेण जुह्मुपभृतं प्रतिकृष्टतरामधस्ताद् विधृत्योः उपमृदसि [1. c.] इति ॥ १३ ॥ उत्तरेणोपभृतं भ्रवां प्रतिकृष्टतरामुपरिष्ठाद् विधृत्योः ध्रुवासि [1. c.] इति ॥ १४ ॥ अस्संस्पृष्टाः सादयति ॥ १५ ॥ दक्षिणेन जुह्मं स्तुवं सादयति । उत्तरेण वा ध्रुवाम्—ऋषभो उसि शाकरो धृताचीनो सूत्रं प्रियेण नामा प्रिये सदसि सीद [TB 3. 7. 6. 10] इति ॥ १६ ॥ ॥ ८ ॥

अथैनां अभिमन्त्रयते—एता असदन [1. 1. 11r] इत्यनुधाकरेषेण ॥ १ ॥ विष्णुनि स्थ वैष्णवानि धामानि स्थ प्राजापत्यानि इत्याज्यान्यभिमन्त्रयते ॥ २ ॥ सच्च-वामाज्यस्थालीं वेदं पात्रीं चादायापरेण गार्हपत्यमुर्पविश्य इदमहै सेनाया अभीत्वयै

१ Gb om.

५ Ga adds दर्भै

२ D ऋणा

६ DGac अप्र०

३ Gb उपकम्प्योत्तं

७ D नम्, Gb नाम्

४ G ऋवाम्

सुखमपोहामि [TB 3 7 5 1,2] इति वेदेन पुरोडाशान् साक्षारं भस्मापोहामि-
मन्त्रयते—सूर्य ज्योर्निर्विभाहि महत इन्द्रियाच बलाय इति ॥ ३ ॥ पात्र्यासुपस्तुणाति—
स्थोनं ते सदनं करोमि धृतस्य धारया सुशेव कन्यवामि ।

तस्मिन् श्रीदाम्बेन^१ प्रतितिष्ठ ब्रीहीणां मेथ सुमनस्यमान ॥ [1 c 2, 3]
इति ॥ ४ ॥ आज्येनाभिधारयति—

आप्यायता धृतयोनिर्मिहव्यानुमन्यताम् ।

खमडद्व त्वचमहव्य भुलपं त्वा वसुर्विदं

पशूता तेजसामये जुष्टमभिधरयामि ॥ [1. c 2]

इति दक्षिणम् । तृष्णीसुत्तरम् ॥ ५ ॥ सांनाथ्यमभिधारयति—

यस्त आत्मा पशुषु ग्रविष्ठो देवाना विश्वामतु यो वितरेते ।

आत्मन्वान् सोम धृतवान् हि भूर्वा देवान् गच्छ सुवर्विन्दै यजमानाय महाम् ॥

[1. c. 3] इति ॥ ६ ॥ पात्र्यासुद्वासयति—

आर्द्र प्रथसुर्भुवनस्य गोपा ।

श्रृत उत्स्ताति जनिता मतीनाम् ॥ [1. c.]

इति ॥ ७ ॥ न पर्यावर्तयति न भिनति ॥ ८ ॥ ॥ १० ॥

इरा भूति पृथिव्यै रसो मोक्षमीत् [1 c] इति कपालानि प्रत्यनक्ति ॥ १ ॥
अथैनावपरिवर्गमाणिकांषमनक्ति—देवस्त्वा सविता मध्वानकु [1. 3 5d] इति ॥ २ ॥
उपरिष्टादभ्यज्याधस्तादुपानक्ति ॥ ३ ॥ स्वङ्कर्मकूर्मपृष्ठन्ते॑ कृत्वा सांनाथ्ये चालं-
कृत्यान्तवेदि॒ चतुर्द्वौत्रा पौर्णमास्याँ हवीँस्यासादयेत् । पञ्चहोत्रामावास्या-
याम् ॥ ४ ॥ भूर्बु चुवः इति॑ प्रथमायां पौर्णमास्याम् ॥ ५ ॥ संवत्सरे पर्यागत
एताभिरेवासादयेत् ॥ ६ ॥ प्रथम एव संवत्सर इत्याश्मरथ्यः । संवत्सरेसंवत्सर
इत्यालेखनः ॥ ७ ॥ अपरेण स्तुवः पुरोडाशावासादयति ॥ ८ ॥ मध्ये वेदे॑ः सां-
नाथ्यकुम्भ्यौ संधाय दक्षिणस्याँ वेदिश्चोरयाँ शृतमासादयत्युत्तरस्याँ दधि ॥ ९ ॥
अपि वा पूर्वँ शृतमपरं दधीत्येकेषाम् ॥ १० ॥ अग्रेण भ्रुवां वेदै॑ सादयति—
अय वेद पृथिवीमन्विन्दद् गुहा सर्ता गहने गढ़रेषु ।

स विन्दतु यज्ञमानाय लोकमच्छ्रुत यज्ञं भूरिकमा॑ करेतु ॥ [TB 3 7. 6

13] इति ॥ ११ ॥ वेद्यन्तान् परिस्तीर्य होतृष्ठैदनं कल्पयति ॥ १२ ॥ जघनेन

1 D ऋत

4 DGb स्वङ्कर्मपृष्ठन्तं, Ge स्वङ्कर्म-
पृष्ठन्तं; Ga missing

2 TantBr सुवर्विद्

5 D ऋ० ०

3 DGac निका०

वेदिसुद्गग्नैर्दर्भैः सँस्तीर्णं भवति ॥ १३ ॥ ॥ ११ ॥

ततः संप्रेष्यति—अमये समिधमानायाच्छ्रूहि इति ॥ १ ॥ आसीन इधं प्रणवप्रणवे समिधमादधाति ॥ २ ॥ यत्राभिजानाति समिदो अम आहुत [TB 3. 5. 2. 3] इति तदेकामनूयाजसमिधमविश्य सर्वमिधमेषापमभ्याधाय वेदेनाहृषीयं विरुपवाजयति ॥ ३ ॥ स्तुवेण भृवाया आज्यमादाय वेदेनोपयस्योत्तरं परिधिसंधिमन्वहृत्य दक्षिणाप्राञ्चमासीन संततमृजुमाधारमाधारयति ॥ ४ ॥ प्रजापर्ति मनसा ध्यायन् स्तुवेणाज्यस्थाल्या आज्यमादाय भृवामाण्याययति—आ प्यायता भृवा धृतेन [1. 6. 5a] इत्येतया ॥ ५ ॥ तत्रैषो उत्यन्तप्रदेशो यत्र कच भृवाया आज्यमादत्त पवेमैवनमप्याययति। भृवाया एवानादिष्टाज्यार्थाः कियन्ते ॥ ६ ॥ ततः संप्रेष्यति—अग्नीत् परिधीँश्चार्थिं च विक्षिः संमार्थिः ॥ ७ ॥ सरस्पौर्णि-रिध्मसंनहनैराग्नीधिः परिधीँश्चार्थिं च विक्षिः संमार्थिः ॥ ८ ॥ तृष्णीं परिधीन् ॥ ९ ॥ अग्ने वाजजिद् वाज त्वा सरिष्यन्तं वाजं जेष्यन्तं वाजिनं वाजितं वाजजित्यापै संमाज्याप्निमज्ञादमज्ञादाय इत्यग्निँ संमार्थिः ॥ १० ॥ अग्नेण जुहूं भृवां चोत्तानौ पाणी प्रतिष्ठाप्य ॥ ११ ॥ ॥ १२ ॥

आहृवनीयायाज्ञालिं करोति—मुखनमसि विप्रथस्त ॥ अग्ने यश्चरिदं नम. [1. 1. 12ab] इति ॥ १ ॥ जुहूमादत्ते—जुहूहि [1. c. c] इति। उपभृतम् उपमृदेहि [1. c. d] इति ॥ २ ॥ उपभृति जुहूमत्यादधाति—मुख्ये मे अद्य धृतान्वी भूयस्ते स्वावृत्तौ स्पावृत्तौ इति ॥ ३ ॥ तत्रैषो उत्यन्तप्रदेशो यत्र कचोपभृति जुहूमत्यादधाति मुख्यत एवाच्युहृति मुख्यत उपावहराति ॥ ४ ॥ न च सँशिख्ययति नाभिदेशो च स्तुवौ धारयते ॥ ५ ॥ समं प्राणैरित्येकेषाम् ॥ ६ ॥ अग्नेण भृवामनवक्षिन्नन् प्रस्तरमत्याकामति—अग्नाविष्णु मा वामव क्रमिषम् [1. c. e] इति ॥ ७ ॥ दक्षिणातो उवतिष्ठते—विष्णो स्थानमसि [1. c. h] इति ॥ ८ ॥ अन्तर्वेदि दक्षिणः पादो भवति। अवद्व इवै सव्यः ॥ ९ ॥ दक्षिणं परिधिसंधिमन्वहृत्योर्ध्वस्तिष्ठुन्नन्वा-रव्ये यजमाने प्राञ्चमुदञ्चं संततमृजुमाधारमाधारयति—समारभ्योर्ध्वैः उच्चरः [1. c. i] इति ॥ १० ॥ न्यञ्चमाधारयेद् वृष्टिकामस्योर्ध्वैः स्वर्गकामस्य ॥ ११ ॥ एतं भूयिष्ठमाहुतीनां जुहूतिः ॥ १२ ॥ हुत्वा हं प्राणिति ॥ १३ ॥ हि वृहद्वा [1. c. n] इति स्तुवमुदग्नहृति ॥ १४ ॥ असंस्पर्शयन् स्तुवौ प्रत्याकामति— ॥ १५ ॥ ॥ १३ ॥

1 DGe त्यत

4-4 Gbc हुत्वानु-, others as above

2 D संसि०

5 Thus all the mss हि not in TaitS.

3 D अवग्नः (omitting इव), Ga अविसुब्स्

पाहि सामे दुश्चरितादा मा भुवरिते भज [1. 1. 120] इति ॥ १ ॥ पते एवा-
क्रमणप्रत्याक्रमणे मन्त्रवती भवतः ॥ २ ॥ तत्रैषो उत्यन्तप्रदेशो या उत्तरतः सन्ना-
हुतीर्जुहोत्युत्तरं परिधिसंधिमन्ववहृत्य ता जुहोति । या दक्षिणेतो दक्षिणेण परिधि-
संधिमन्ववहृत्य ताः ॥ ३ ॥ दक्षिणेनैव दक्षिणाकामति सव्येनोदद् । अपि वा
सव्येन दक्षिणा दक्षिणेनोदद् ॥ ४ ॥ प्रत्याक्रम्य जुहा ध्रुवाँ समनक्षि—मन्त्रस्य
शिरो ऽसि स ज्योतिषा ज्योतिरद्धकाम् [1. c. p] इति^३ ॥ ५ ॥ उच्चीर्ते रायः इति
सुवेण ध्रुवाया आज्ञयमादय सुवीराय स्वाहा इति जुहुं प्रत्यभिघारयति ॥ ६ ॥
यज्ञेन यज्ञं संततः इति जुहा ध्रुवाम् ॥ ७ ॥ निधाय सुचौ वेदेरव्यन्तं^४ त्रणमादा-
योत्तरत उत्करे प्राञ्छी प्रवरायावतिष्ठेते—

क इदमध्यर्थुभूमिविष्टि स इदमध्यर्थुभूमिविष्टि ।

यज्ञो यज्ञस्य विष्णो स्थाने तिष्ठामि ।

वागार्त्तिज्जयं करोतु मन आर्त्तिज्जयं करोतु ।

वाचं प्रपदे । भूर्भुवः सुव ॥

इति पूर्वो उत्तर्युः ।

क इदमग्नीद् भविष्यति स इदमग्नीद् भविष्यति ।

यज्ञो यज्ञस्य विष्णो स्थाने तिष्ठामि ।

वागार्त्तिज्जयं करोतु मन आर्त्तिज्जयं करोतु ।

वाचं प्रपदे । भूर्भुवः सुव ॥

इति ॥ ८ ॥ ॥ १४ ॥

अपर आग्नीधः ॥ १ ॥ स्फूर्यं चेद्धसंनहनानि चान्वारमेते ॥ २ ॥ ब्रह्मा-
णमामन्वयते—ब्रह्मन् प्रवरायाश्राचित्यामि इति ॥ ३ ॥ तेऽतो ब्रह्मणा प्रसूतो^५ उत्त-
र्युराश्रावयति—आ श्रावय [1. 6. 11. 1] इति ओ श्रावय इति वा ॥ ४ ॥ अस्तु
श्रौषद् [1. c.] इत्याग्नीधः प्रत्याश्रावयति ॥ ५ ॥ तत्रैषो उत्यन्तप्रदेशो यत्र
कच्चाच्चर्युराश्रावयेत्यमेवाग्नीधो उपरेणोत्करं दक्षिणामुखस्तिष्ठन् स्फूर्यं सेध्म-
संनहनमूर्ध्वं धारयमाणः प्रत्याश्रावयति ॥ ६ ॥ आग्नीधागरे तु सोमे ॥ ७ ॥
आश्रावय प्रवरं प्रवृण्णिते—अग्निदेवो होता देवान् यज्ञद् विद्वांश्चिकित्वान् भनुत्पद्मरतवद-

१ D दक्षिणं का०, Gbc दक्षिणात्याका०

२-४ Ga प्रसूतो ब्रह्मणा, Gb प्रसूतो

2 Gbc add त्रिः

5 Ga om. अच्चर्युः; Gb ब्रह्म

3 D ऋम्यंतं, Gac ऋम्यन्तं, Gb ऋम्यन्तः

दोवददोवत् इति यथार्थेयो यजमानः ॥ ८ ॥ त्रीनोर्षेयान् मन्त्रकृत इति ऊर्ध्वान्
वृणीते ॥ ६ ॥ अपि वा मतुवद् इत्येव प्रवृणीते ॥ १० ॥ पुरोहितस्यार्षेयान् राज्ञः
प्रवृणीते ॥ ११ ॥ वद्यएवदा च वज्रद् वाङ्मणा अस्य यजस्य ग्रावितारः इत्युक्त्वा असौ
इति होतुरुपाँशु नाम गृह्णाति ॥ १२ ॥ मतुष इत्युच्चैः ॥ १३ ॥ वेदां तु एमपि
सून्य ॥ १४ ॥ ॥ १५ ॥

अनपव्याहरन्तः प्रचरन्तीति विज्ञायते ॥ १ ॥ यत्राभिजानाति घृतवैतीम-
धर्मे घुचमास्यस्व [२, ५, ९, ६] इति तज्जुहुपभृतावादायात्याकस्याश्राव्याह—
समिधो यज इति ॥ २ ॥ वषट्कृते जुहोति ॥ ३ ॥ आश्राव्याश्राव्य यजयज इत्येवो-
त्तरेभ्यः संप्रेष्यति ॥ ४ ॥ अपरेणाधारसंभेदं प्राचः प्रयाजानभिर्कामन् जुहोति
॥ ५ ॥ समानत्र वा ॥ ६ ॥ अपि वा सुमिधः पुरस्ताद् यजति तनूतपातं दक्षि-
णत इडः पश्चाद् वर्द्धिरुचरतः स्वाहाकारं मध्ये ॥ ७ ॥ यत्र सुमिधस्तत्र सर्वा
आहुतीर्जुह्यात् ॥ ८ ॥ चतुर्थं होष्यन्नौपभृतादर्थं जुह्मार्मानयते ॥ ९ ॥ पञ्च
प्रयाजानिष्ठ्वा प्रत्याकस्य यज्ञुद्वामाज्यं परिशिष्टं तेन हर्वीँ-स्यभिधारयति—
भृत्वामग्रे उथार्थेयं पुरोडाशमथोत्तरमथ शृतमथ दध्युपभृतमन्ततः ॥ १० ॥
अथायतने स्तुत्वौ सादयित्वा पुनरादत्ते ॥ ११ ॥ एवमादत्ते भवत आ स्विष्टकृतः
॥ १२ ॥ आँज्यभागाभ्यां प्रचरति ॥ १३ ॥ अभ्ये उज्ज्वूहि इति संप्रेष्यति ॥ १४ ॥
जुह्मां चतुर्गृहीतमाज्यं गृहीत्वा पञ्चगृहीतं वात्याकस्याश्राव्याह—अग्निं यज इति
॥ १५ ॥ वषट्कृत उत्तरार्धपूर्वार्धे जुहोति ॥ १६ ॥ नैतामुत्तरेणान्यामाहुर्ति
जुहोति प्रत्याकस्य ॥ १७ ॥ ॥ १६ ॥

सोमायागुबूहि इति संप्रेष्यते ॥ १ ॥ यथागृहीतमाज्यं गृहीत्वात्याकस्या-
श्राव्याह—सोमं यज इति ॥ २ ॥ वषट्कृते दक्षिणार्धपूर्वार्धे प्रवाहुक् पूर्वया
जुहोति ॥ ३ ॥ नैतां दक्षिणेनान्यामाहुति जुहोति प्रत्याकस्य ॥ ४ ॥ तत्रैषो
उत्त्यन्तप्रेदेशः स्तुत्वैर्णवाज्यदोहयोरित्यंवद्यति हस्तेन पुरोडाशस्य ॥ ५ ॥ जमद-
ग्रीनामेव पञ्चावत्तं चतुरवत्तमितरेषाम् ॥ ६ ॥ अप्यजामदग्न्यो जामदग्न्यमाम-
न्यय पञ्चावत्तं कुर्वति ॥ ७ ॥ ततः संप्रेष्यति—अग्नेये उज्ज्वूहि इति ॥ ८ ॥ जुह्मा-

१ D उभरतवददावत्, G_a उभरतवदेवाहेवत्, ६ G_b जुहा समा-

G_b उभरतवदेवदतोवत्

७ G_{bc} तत आ

२ DG_a om त्रीन्

८-९ D उत्तरार्धे

३ G_b मधुमः

९ DG_a om.

४ G_b प्रयाजाननभि च क्रा०

१० G_b om इति

५ G_b सामद्वत्तमस्तत्र

पस्तीर्यग्रेयस्य पुरोडाशस्याङ्गुष्ठन माँससँहिनाभ्यामङ्गुलीभ्यां मध्यादवदाय
पूर्वार्धादवद्यति पश्चार्धात् तृतीयं यदि पञ्चावदानः—मा भर्मा भर्मवक्या मा त्वा
हिंसिष मा ते तेजो उपकर्मात् । भरतमुदरेमनुष्यव । अवदानानि ने प्रत्यवदास्यामि । नमस्ते अस्तु
मा । मा हिंसी [TB 3. 7. 5. 5] इति ॥ ६ ॥ अङ्गुष्ठपर्वमात्राग्रेयवदानान्यसंभि-
न्द्रध्वद्यति ॥ १० ॥ अवदानान्यभिधार्य हविः प्रत्यभिधारयति—

यदवदानानि ते उवथन् विलोमाकार्यमीतम् ।

आज्ञेये प्रत्यनज्मेनत् तद् तत् आप्यायता पुनः ॥ [1. c. 5. 6]

इति ॥ ११ ॥ आङ्गुष्ठम्याश्राव्याह—अर्थं यज इति ॥ १२ ॥ वषदकृते मध्ये जुहोति
॥ १३ ॥ अपिदधदिवाप्रक्षिणन्नाज्यं हुत्वा पुरोडाशं जुहोति तत आज्यम् ॥ १४ ॥
॥ १५ ॥

पूर्वांपूर्वाँ सँहितामाहुर्ति जुहोत्या स्विष्टकृतः ॥ १ ॥ अपि वा सुच्य
माधारमभिजुहुयात् ॥ २ ॥ तत उपाँशुयाजाय संप्रेष्यति—विष्णवे इत्युपाँशु
अनुब्रह्म इत्युच्चैः ॥ ३ ॥ यथागृहीतमाज्यं गृहीत्वात्याक्षम्याश्राव्याह—विष्णुम्
इत्युपाँशु यज इत्युच्चैः ॥ ४ ॥ वषदकृते जुहोति ॥ ५ ॥ अग्नीषोमीयमेक उपाँ-
शुयाज्जं समामनन्ति प्राजापत्यमेके ॥ ६ ॥ स एष पौर्णमास्यमेव भवति ॥ ७ ॥
यथाग्नेयैवमुत्तमेन पुरोडाशेन प्रचरति—अग्नीषोमाभ्याम् इति पौर्णमास्यां इत्वाभि-
न्याम् इत्यमावास्यायाम् ॥ ८ ॥ इत्यसंनयतः ॥ ९ ॥ अथ यदि संनयेत् इन्द्राया-
उब्रह्म इति संप्रेष्यति ॥ १० ॥ महेन्द्राय इति वा यदि^३ महेन्द्रयाजी भवति ॥ ११ ॥
जुक्षामुपस्तीर्य द्विः शृतस्यावद्यति द्विर्दध्नश्चतुरवदानस्य त्रिः^४ पञ्चावदानस्य
॥ १२ ॥ अभिधार्यात्याक्षम्यांश्राव्याह—इन्द्र यज इति ॥ १३ ॥ महेन्द्रम् इति वा
॥ १४ ॥ वषदकृते जुहोति ॥ १५ ॥ प्रत्याक्षम्य सुवेण पर्वणौ होमौ जुहोति—

ऋषभं चाजिनं वयं पूर्णमासं यजामहे ।

स नो दोहतौ सुवीर्यैः रायस्पोर्णं सहस्रिणम् ।

प्राणाय सुराधसे पूर्णमासाय स्वाहा ॥ [1. c. 13]

इति पौर्णमास्याम् ।

अमावास्या सुभगा सुशेवा धेनुरिव भूय आप्यायमाना ।

सा नो दोहतौ सुवीर्यैः रायस्पोर्णं सहस्रिणम् ।

अपानाय सुराधसे उमावास्यायै स्वाहा ॥ [1. c.]

1 Da ऊर्ववलोमा०, Gab कारिष्मा०

3 Gb om

2 Ga गृहीत्वाक०

4 Gb त्रिस्त्रिवे

इत्यमावास्यायम् ॥ १६ ॥ ॥ १८ ॥

अत्र नारिष्ठान् द्वोमान् जुहोति—

दश ते तनुवो यज्ञ यज्ञियास्ता प्रीणातु यजमानो घृतेन ।
नारिष्ठयोऽप्रशिष्टमानो देवाना दैव्ये उपि यजमानो उमृतो उभूत् ॥ स्वाहा ॥
य वा देवा अकल्पयन्नूर्णे भार्ये शतकत् ।
एतद्वा तेन प्रीणानि तेन तृप्यतमङ्गहृते ॥ स्वाहा ॥
अह देवानां सुकृतामस्मि लोके मर्मेदभिष्ठ न मिथुर्भवाति ।
अहं नारिष्ठावनुयजामि विद्वान् यदाभ्यामिन्द्रो अदधाद् भागवेयम् ॥ स्वाहा ॥
अदारसद् भवत देव सोमास्मिन् यज्ञे मरुतो भृडता न ।
मा नो विदभिभा मो अशत्तिर्मा नो विदद् वृजना द्वेष्या या ॥ स्वाहा ॥

[TB 3.7.5 11-13] इति ॥ १ ॥ ततः संप्रेष्यति—अमये विष्टक्ते उनुबृहि इति ॥ २ ॥
जुहासुपस्तीर्य सर्वेषाँ हविषासुत्तरार्धात् सकृत्सकृच्छतुरवदानस्ये द्विः पञ्चाव-
दानस्य ॥ ३ ॥ स्थवीयाँस्येतानि दैवतेभ्यो भवन्ति ॥ ४ ॥ द्विरभिधार्य न हविः
प्रत्यभिधारयति ॥ ५ ॥ अत्याकम्याश्राव्याह—अप्रिं विष्टक्तं यज इति ॥ ६ ॥ वष-
दकृत उत्तरार्धपूर्वार्धे उतिहाय पूर्वा आहुतीर्जुहोति ॥ ७ ॥ प्रत्याकम्यायतने
घुचौ सादयति ॥ ८ ॥ अत्रैके प्राशिष्ठाँ समामनन्ति । उपरिष्ठादेके^१ ॥ ९ ॥ ॥ १६ ॥

ईति दर्शपूर्णमासे द्वितीयः प्रश्नः ॥

१ Gb adds अवश्यति

२ Gc repeats उपरिष्ठादेके

3-3 D इति द्वितीय , Ga ॥ २ ॥, Gc द्वितीय
प्रश्न समाप्तः

इडापात्रमुपस्तीर्यग्नेयस्य पुरोडाशस्य दक्षिणार्धात् पूर्वमिडावदानमवचति—

मनुना दृष्ट्य घृतपदी मित्रावशेषसमीकृताम् ।

दक्षिणार्धादर्संभिन्दवद्याम्बेकोमुखाम् ॥ [TB 3 7. 5. 6]

इति ॥ १ ॥ पृष्ठं संभिद्य पूर्वार्धाद् यजमानभागमवद्यत्यगुमिव दीर्घम् ॥ २ ॥
संभेदाद् द्वितीयमिडावदानमवद्यति ॥ ३ ॥ एवं सर्वेषां हविषामिडां समवद्यति
॥ ४ ॥ स्थवीर्यांस्येतानि सौविष्टकृतेभ्यो भवन्ति ॥ ५ ॥ अभिद्यार्यान्तरा हवीँषि
मुचश्च हृत्वा होत्र इडामादधाति ॥ ६ ॥ स्वयं वा होतेडामादत्ते ॥ ७ ॥ अग्रेण
होतारमध्वर्युर्दक्षिणातिक्रामति ॥ ८ ॥ अनुत्सुजन्निव होतेडयांध्वयुं परिगृह्णाति
॥ ९ ॥ पश्चात् प्राङुपविश्य स्तुवेण होतुरङ्गुलिपर्वणी अनकि ॥ १० ॥ पूर्वमक्त्वा-
परमनकि ॥ ११ ॥ यथेतं प्रतिपरेत्य पुरस्तात् प्रत्यङ्गुसीन इडाया इडामादधा-
ति ॥ १२ ॥ हस्त्याँ होत्रे सङ्कुपस्तुणाति द्विरादधाति सङ्कुदभिधारयति ॥ १३ ॥
स्वयं वा होतोत्तरमिडावदानेमादत्ते ॥ १४ ॥ लेपाङ्गुपस्तुणाति ॥ १५ ॥ लेपाद-
भिधारयति ॥ १६ ॥ उपहूयमानामिडामन्वारमेते अध्वर्युर्यजमानश्च ॥ १७ ॥
यत्राभिजानाति दैव्या अध्वर्यैव उपहूता उपहूता मनुष्या [2. 6. 7 4] इति ॥ १८ ॥ ॥ १ ॥

तदध्वर्युरतं मन्त्रं जपति—उपहूतः पशुमानसानि [TB 3 3. 8 4] इति
॥ १ ॥ यत्राभिजानाति उपहूतो ऽयं यजमान [2. 6. 7. 5] इति तद् यजमान
पतमेव मन्त्रं जपति ॥ २ ॥ उपहूतायामिडायामवान्तरेडाँ होता प्राश्नाति—
वाचस्पतये त्वा हुतं प्राश्नामि सदैस्स्पतये त्वा हुतं प्राश्नामि [2. 6 8 1] इति ॥ ३ ॥ उप-
हूतामिडाँ यजमानपञ्चमा ऋत्विजः प्राश्नन्ति—

*1 Gbo °पात्र उ°

4 D परिमणू°, Ga परिप्रणू°, Gb परिप्रतिगृ०

2 D °दक्षिणाक०

5 D °मु०

3 Da °डाया अ०, Db °डाया अ०, Ga °डाया० 6 D °र्युव

•

इहे भागं जुषस्त्र नो जिन्व गा जिन्वार्वत ।

तस्यास्ते भच्चिवाण स्याम सर्वात्मान सर्वगणा ॥ [TB 3.7.5.7]

इति ॥ ४ ॥ प्राश्य तृष्णीमासीता मार्जनात् ॥ ५ ॥ अन्तर्वेदि पवित्रवति मार्जन्ते—मनो ज्योतिर्ज्येताम् [1.5.3g] इति ॥ ६ ॥ आग्नेयं पुरोडाशं प्राज्वं विश्वज्य प्राशित्रद्वरणमादाय प्राशित्रमवद्यति—

अज्ञायो यवमात्राद्याधात् कृत्यामिदम् ।

मा रुप्याम यज्ञस्य शुद्धं स्थितिर्द्वये ॥ [TB 3.7.5.6]

इति ॥ ७ ॥ पवसुत्तरेषाम् ॥ ८ ॥ अविश्वज्याह्मगुष्ठेनोपमध्यमया चाह्मगुल्या यवमात्रे पिप्पलमात्रं वादाय ॥ ९ ॥ ॥ २ ॥

आग्नेयं पुरोडाशं वर्हिषदं कृत्वा यजमानो उभिमृशति । तद् याजमाने व्याख्यास्यामः ॥ १ ॥ अथेनं चतुर्था कृत्वा व्यादिशेत्—इदं ब्रह्मण इदं हौतुरिदम्-व्यर्थेत्रिदमभीध [TB 3.3.8.8] इति ॥ २ ॥ इद यजमानस्य इत्यध्वर्युर्यजमानभागम् ॥ ३ ॥ स्थवीर्यांस्येतानीडावदानेभ्यो भवन्ति ॥ ४ ॥ व्यादिश्याशीधे उप्रे पष्डवत्तमादधाति ॥ ५ ॥ उपस्तीर्यावदैयाभिघार्यं पुनरेवोपस्तीर्यावदैयाभिघारयति । पष्डवत्तं संपादयति ॥ ६ ॥ प्रांश्चात्याशीधः—

उपहृतो यौ पितोप मां यौ पिता हृत्याम् ।

अभिरामीप्रादायुषे वर्चसे जीवात्मै पुरेयाम् ॥ [TB 3.7.6.15]

इति ॥ ७ ॥ वेदेन ब्रह्मयजमानभागौ परिद्वरति ॥ ८ ॥ अन्येन होत्रे उन्नेनाध्वर्यवे ॥ ९ ॥ प्रथम्यै भागो उसि इति होता प्राशाति अन्तरिक्षस्य भागो उसि इत्यध्वर्युः दिवो भागो उसि इति संस्थिते ब्रह्मा ॥ १० ॥ अन्वाहार्यपंचने महान्तमोदनं पक्षत्वाभिघार्यानभिघार्यं वोद्धास्यान्तर्वेद्यन्वाहार्यमासनं यजमानो उभिमृशति । तद् याजमाने व्याख्यास्यामः ॥ ११ ॥ ॥ ३ ॥

दक्षिणसज्ज उपर्हत्वै इति संप्रेष्यति ॥ १ ॥ य ऋत्विजामुत्तरतः स्युस्तान् ब्रूयात्—दक्षिणत एत इति ॥ २ ॥ तेभ्यो दक्षिणत आसीनेभ्यो उन्वाहार्यं ददाति—ब्रह्मणा अयं व ओदनः इति ॥ ३ ॥ उत्तरतः परीत इति पुनराह ॥ ४ ॥ हृषिःशेषानुद्वास्योल्मुके अपिसूज्य संप्रेष्यति—ब्रह्मन् प्रस्थास्याम ॥ समिधमाधायाभीत् परिधीःश्वार्मि

१ Gbo नदिशति

om. अवदायाभि

२ D om उप्रे

५ D न ब्रह्मयजमानभागौ परिप्रा०

३ G आधा० for अवदा०

६ Gb adds दक्षिणा

४ Gb उत्तीर्याभिघा०, Ge उत्तीर्याभा०, Ga

व सङ्कुत्सकृत् संभृद्धि इति ॥ ५ ॥ प्रसूतो ब्रह्मणाश्रीध्रो उन्द्रयाजस्मिधमादधाति—
एषा ते ऽमे ममिन् नया वर्धस्व चायायन्त्र ।

वर्धता च ते यज्ञपतिरा च एयायन्त्रै स्वाहा ॥

इति ॥ ६ ॥ अस्फैरिधमसंनहनैराशीध्रः परिधीँश्चाश्रिं च सङ्कुत्सकृत् संमार्द्धे ।
तूष्णीं परिधीन् ॥ ७ ॥ अग्ने वाजिजट् वाजं न्वा भद्रवांस वाजं जिगिवांस वाजिनं वाजिनं
वाजित्यै संमार्ज्यमिभमज्ञादमज्ञाय [TB 3 7 6. 17,18] इत्यश्चिं संमार्द्धे
॥ ८ ॥ अथेतानि संमार्जनान्यद्विद्वच्छस्पृश्याद्वनीये प्रहरति—

यो भूतानामधिती रुदस्तन्तिरो द्वृपौ ।

पशूनस्माकं मा हिर्सीरेतदस्तु हुनं तव ॥ स्वाहा ॥ [TB 3 3 2 5]

इति ॥ ९ ॥ उत्कर उदस्यतीत्येकेषाम् ॥ १० ॥ ॥ ४ ॥

जुहूपभृतावादयौपभृतं जुहूँ संमानीयात्याकम्याथाव्याह—देवान् यज्ञ
इति ॥ १ ॥ वषट्कृते जुहोति ॥ २ ॥ आश्राव्याथाव्य यज्यज् इन्येवोत्तराभ्यौ
संप्रेष्यति ॥ ३ ॥ अग्रेणावारसंभेदं प्रतीचो उन्द्रयाजान् यज्ञति ॥ ४ ॥ प्राज्ञ-
मुत्तममनुसँस्थापयति ॥ ५ ॥ उत्तमेनेतरावनुसंभिनाति ॥ ६ ॥ प्रत्याकम्याय-
तने सुचौ सादयित्वा वाजवतीभ्यां व्यूहति ॥ ७ ॥ वाजस्य मा प्रसवेन [1 1
13a] इति दक्षिणेनोत्तरेन सप्रस्तरां जुहूमुदगृह्णाति । अथा सप्तर्णा इदो मे निग्रामे-
णाधरो अक इति सद्येन नीचोपभृतं नियच्छुति ॥ ८ ॥ उदग्राम च [1 c b] इति
जुहूमुदगृह्णाति । निग्राम च [1 c] इत्युपभृतं नियच्छुति ॥ ९ ॥ ब्रह्म देवा अवीद्धधन
[1 c] इति प्राचीं जुहूं प्रोहति ॥ १० ॥

अथा सप्तानान्द्रमी ने विष्वाचीनान् व्यस्यताम् [1 c.]

इति प्रतीचीमुपभृतं बहिर्वेदि निरस्यति ॥ ११ ॥ अद्विरभ्युव्योपभृतमभ्यु-
दाहत्य जुहा संस्कारेण परिधीननकि—वयुभवस्वा [1 c c] इति मध्यमं रुदे-
भ्यस्वा [1 c.] इति दक्षिणं आदित्येभ्यस्वा [1 c] इत्युत्तरम् ॥ १२ ॥ न प्रस्तरे
जुहूँ सादयति ॥ १३ ॥ विघृतीभ्यां प्रस्तरं समुज्जिप्य वर्हिषि विघृती अपिच्छुज्य
सुजु प्रस्तरमनकि—अर्के रिहाणा [1 c d] इति जुहूमग्रं विवन्तु क्य [1 c]
इत्युपभृते मध्यं^१ प्रजा योनि मा निर्दृक्षर्म् [1 c e] इति भुवायां सूलम् ॥ १४ ॥
एवमेव द्वितीयमनकि । एवं दृतीयम् ॥ १५ ॥ आयुषे ता इन्यक्षस्य तुणमपयर्त्य

१ Gb adds वर्धिषीमहिष च वयमा मा च ५ Gb मध्यम

प्यासिषीमहि

५ Gb adds आप्यायन्तामोषध्य.

२ D सङ्कृत् only once.

६ Gb °यम्य

३ D रूपा

जुङ्गां प्रस्तरं प्रतिष्ठाप्याश्राव्यासीनः संप्रेष्यति—इषिता दैव्या होतारो भद्रवाच्याय
प्रेषितो मातुष सूक्ष्मवाकाय सूक्ष्म वृद्धि [TB 3. 3. 8. 11] इति ॥ १६ ॥ अनूच्यमाने
सूक्ष्मवाके ॥ १७ ॥ ॥ ५ ॥

सह शास्त्रया प्रस्तरमुपरीव प्राज्ञमाहवनीये प्रहरति—रोद्दितेन त्वामिदेवता
गमयतु [1. 6. 4p] इत्येतैर्मन्त्रैः । मरुता पृथतय स्थ दिवं गच्छ ततो नो वृष्टिमर्य [1.
13gh] इति च ॥ १ ॥ न प्रतिशृणुति नात्यग्रं प्रहरेत् ॥ २ ॥ न पुरस्तात् प्रत्य-
स्येत् ॥ ३ ॥ जिह्वमिव हस्तं कृत्वा न्यज्ज्वमन्ततो नियच्छ्रुति ॥ ४ ॥ यत्राभिजा-
नाति आशस्ते ऽय यजमानो ऽसौ [2. 6. 9. 7] इति तत् प्रस्तरमपिसूज्याह अग्नीद्
गमय इति ॥ ५ ॥ त्रिरञ्जलिनाश्रीध्रः प्रस्तरमूर्ध्वमुद्यौति ॥ ६ ॥ न विश्वज्ञं विश्यु-
यात् ॥ ७ ॥ ततो ऽध्यर्युमाह—अनुप्रहृ सवदत्व इति ॥ ८ ॥ पुरस्तादपात तृणमध्य-
र्युरनुप्रहरति—स्वगा तजुभ्य इति ॥ ९ ॥ एतदेतत् इति त्रिरञ्जगुल्यान्वविदिशति
॥ १० ॥ अर्हान्»प्राण इति प्राणायतनानि संमृशति ॥ ११ ॥ आयुषा अग्ने ऽस्यायुमे
पाहि [1. 1. 13z] इति मुखं विमृष्टे ॥ १२ ॥ प्रवासि [1c.] इतीमामभि-
मृश्यै अगानमात् [2. 6. 5. 6] इति [अध्यर्युर्] अँह । अग्न् [1. c.] इत्याश्रीध्रः ।
श्रावय इत्यध्वर्युः । श्रौषद् इत्याश्रीध्रः ॥ १३ ॥ मध्यमं परिधिमन्वारभ्य संप्रेष्यति—
स्वगा दैव्या होतुभ्य स्वस्तिर्मानुषेभ्य । शंयोर्वृद्धि [TB 3. 3. 8. 11] इति ॥ १४ ॥
अनूच्यमाने शंयुवाके परिधीन् प्रहरति—यं परिधिं पर्यथत्याः [1. 1. 13m] इति
मध्यमं यज्ञस्य पाय उप समितम् [1. c. n] इतीतरौ ॥ १५ ॥ अवाञ्चमुक्तरार्थ्य-
मङ्गरेष्पूपोहति ॥ १६ ॥ जुङ्गामुपभृतो मुखमवधाय सङ्खावेण परिधीनभिजुहोति
—सङ्खावभागा स्थेषा वृहतः [1. c. o] इति ॥ १७ ॥ अत्रत्विजो हविःशेषान्
भक्षयन्ति ॥ १८ ॥ ॥ ६ ॥

सस्तुवे जुङ्गामुपभृतावध्वर्युरादत्ते वेदं होता स्फयं चाज्यस्थालीमुदकम्-
एडलुं चाश्रीध्रः ॥ १ ॥ एत्तीः सं[या]जयिष्यन्तः प्रत्यज्ज्वः प्रतिपरियन्ति ॥ २ ॥
दक्षिणेन गार्हपत्यमध्वर्युः प्रतिपद्यत उत्तरेणतरौ ॥ ३ ॥ कस्तमम्याँ स्तुचौ
सादयति—अप्रेवमिवजग्दस्य सदसि सादयामि [1c.p] इति ॥ ४ ॥ धुरोः
प्रोहति—युरि धुर्यो पातम् [1. c. p] इति ॥ ५ ॥ यदि पात्वा निर्वपेत् स्फये विमृ-
श्येत् ॥ ६ ॥ अपरेण गार्हपत्यमूर्ध्वज्ञव आसीना ध्वानेनोपाँशु वा पद्मीः
संयाजयन्ति ॥ ७ ॥ वेदमुपभृतं कृत्वा सोमायाजवृद्धि इति संप्रेष्यति ॥ ८ ॥ यथा-

1 Ga उष्ट्रिमावह

3 Ga मृश्याशा Gc मृश्याणा

2 Gab विषु

4 DGb om.

गृहीतमार्ज्यं गृहीत्वा आव्याह—सोमं यज इति ॥ ६ ॥ वषदकुते दक्षिणार्थं जुहोति ॥ १० ॥ यथा गृहीतेनैव पर्णीः संयाजयन्ति ॥ ११ ॥ तद्ये ऽनुवूहि इति संप्रेष्यति ॥ १२ ॥ आश्राव्याह—त्वश्चरं यज इति ॥ १३ ॥ वषदकुते उत्तरार्थं जुहोति ॥ १४ ॥ उत्तरतः सोमं यजति दक्षिणतस्त्वष्टारमित्येकेषाम् ॥ १५ ॥ अत्र राकां पुत्रकामो यजेत् सिनीवालीं पशुकामः कुहूं पुष्टिकामः ॥ १६ ॥ राकाया अनुवूहि इति संप्रेष्यति ॥ १७ ॥ आश्राव्याह—राका यज इति ॥ १८ ॥ वषदकुते जुहोति ॥ १९ ॥ सिनीवाल्या अनुवूहि इति संप्रेष्यति ॥ २० ॥ आश्राव्याह—सिनीवालीं यज इति ॥ २१ ॥ वषदकुते जुहोति ॥ २२ ॥ ॥ ७ ॥

कुहा अनुवूहि इति संप्रेष्यति ॥ १ ॥ आश्राव्याह—कुहू यज इति ॥ २ ॥ वषदकुते जुहोति ॥ ३ ॥ परिश्रिते देवानां पत्नीर्यजति । अपरिश्रिते वा ॥ ४ ॥ देवाना पत्नीभ्यो ऽनुवूहि इति संप्रेष्यति ॥ ५ ॥ आश्राव्याह—देवाना पत्नीर्यज इति ॥ ६ ॥ वषदकुते जुहोति ॥ ७ ॥ अमये गृहपतये ऽनुवूहि इति संप्रेष्यति ॥ ८ ॥ आश्राव्याह—अमि गृहपतिं यज इति ॥ ९ ॥ वषदकुते जुहोति ॥ १० ॥ पत्नीमन्वारम्भयित्वा स्मुवेण गार्हपत्ये जुहोति—

सं पत्नी पत्या सुकृतेन गच्छतां यजस्य युक्तौ धुर्यावभूताम् ।

संजानानौ विजहत्वामरातोर्दिवि ज्योतिरजरमारभेताम् ॥ स्वाहा ॥ [TB 3.7.5.11] इति ॥ ११ ॥ स्मुवेण होतुरङ्गुलिपर्वणी अनक्ति ॥ १२ ॥ अपरमद्वक्त्वा पूर्वमनक्ति ॥ १३ ॥ चतुर आज्याविन्दून् होत्र इडामवद्यति^१ षडश्चधि ॥ १४ ॥ उपहृयमाना-मिडामन्वारभेते अध्वर्युः पत्नी च ॥ १५ ॥ उपहृतामिडां प्राशनाति होता प्राशना-त्यागीध्रः—

उपहृता पृथिवी मातोप मां माता पृथिवी हृयताम् ॥

अभिरामीग्रादयुषे वर्चसे जीवालै पुरण्याय ॥ [TB 3. 7. 6. 15]
इति ॥ १६ ॥ प्राश्य मार्जयेते ॥ १७ ॥ इडान्तं भवति ॥ १८ ॥ ॥ ८ ॥

शंयुवन्तं वा ॥ १ ॥ यदि शंयुवन्तं कुर्याद् वेदात् दृणमपादाय जुहोताम्-
ग्रमञ्ज्यात् सुवे मन्यमाज्यस्थाल्यां मूलम् ॥ २ ॥ तस्य स एव कल्पो यः प्रस्त-
रस्य ॥ ३ ॥ इधमप्रवश्चनान्यन्वाहार्यपचने उभ्याधाय पिष्टलेपफलीकरणाहोमौ
जुहोति ॥ ४ ॥ चतुर्गृहीत आज्ये फलीकरणानोप्य जुहोति—अमे ऽदन्वयो ऽशी-
ततनो [1. 1. 13 ४] इति प्रतिपद्य स्वाहाकारान्तेन ॥ ५ ॥ आज्येनैव पिष्टलेपं
जुहोति—

१ Ga इडामादायाति, Gbc इडामादधाति

उलूखले मुसले यच्च शूर्णं श्राशिश्लेष दृष्टिं यन् कपाले ।
 अवपुषो विप्रुष संयज्ञामि विक्षे देवा हविरिद जुषन्ताम् ।
 यज्ञे या विप्रुष सन्ति बर्हारमौ ता सर्वा स्विष्ठः सुहुता जुहोमि ॥ स्वाहा ॥
 [TB 3 7 6 21] इति ॥ ६ ॥ वेदँ होता पत्न्या उपस्थे त्रिरस्यति—
 वेदो ऽसि ॥ वित्तिरसे ॥ विदेय [1. 6. 4 ७] इत्येतैर्मन्त्रैः ॥ ७ ॥ अस्तमस्तं पत्नी प्रतिनि�-
 रस्यति—निर्दिष्टनं निरराति तु दुर्द इति ॥ ८ ॥ स्वयं वा पत्न्यास्यते ॥ ९ ॥ पुमाँसँ ह
 ज्ञानुका भवतीति विज्ञायते ॥ १० ॥ अत्रैके पत्न्या विमोचनं समामनन्ति ॥ ११ ॥
 वेदँ होताहवनीयात् स्तुषण्ड्रेति—धृतवन्ते कुलायिनम् [1. c. y.] इत्यनुवाकशेषेण
 ॥ १२ ॥ अत्रैके पार्वणौ होमौ समामनन्ति ॥ १३ ॥ सुवेण सर्वप्रायशिच्चानि
 जुहोतीति विज्ञायते ॥ १४ ॥ ॥ ६ ॥

प्रत्याहुती^१ गृहीत्वा वाँ ॥ १ ॥

ब्रह्म ग्रतिष्ठा भनसो ब्रह्म वाचो ब्रह्म यज्ञार्ता हविषामाज्यस्य ।
 अतिरिक्त कर्मणो यच्च हीन यज्ञं पर्वाणि प्रतिरक्षेति कल्पयन् ।
 स्वाहाङ्कुताहुतिरेतु देवान् ॥ स्वाहा ॥
 आश्रावितमत्याश्रावितं वषट्कृतमत्यनुकूलं च यज्ञे ।
 अतिरिक्त कर्मणो यच्च हीनं यज्ञः पर्वाणि प्रतिरक्षेति कल्पयन् ।
 स्वाहाङ्कुताहुतिरेतु देवान् ॥ स्वाहा ॥
 यद् वो देवा आतिपादवानि वाचाचित् प्रयत देवैडनम् ।
 अराणो अस्मौ अभिदुच्छुनायेते ऽन्यज्ञासम्बूहतस्तज्जिधेतन ॥ स्वाहा ॥
 तत म आऽपस्तदु तायेते पुन स्वादिष्ठा धीतिरुचयाय शस्यते ।
 अर्य समुद उत विश्वमेषज स्वाहाङ्कुतस्य समु तृण्णुतमुव ॥ स्वाहा ॥
 उद् वयं तमसंस्परि ॥ उदु त्यम् ॥ चित्रम् ॥ इमं मे वशण ॥ तद् त्वा यामि ॥ त्व नो अमे ॥
 स त्वं नो अमे ॥ त्वमेष अयासि ॥ प्रजापते ॥
 इम जीवेभ्यः परिधिं दधामि मैषा तु गादपरो अर्धमेतम् ।
 शत जीवन्तु शरद पुरुचरितरो भृत्यु दधता पर्वतेन ॥ स्वाहा ॥
 इष्टेभ्यः स्वाहा वषडनिष्टेभ्य स्वाहा । भेषजं दुरिष्ठै स्वाहा निष्कृत्यै स्वाहा । दौरार्घ्यं स्वाहा
 दैवीभ्यस्तनूभ्यः स्वाहा ॥ ऋद्यै स्वाहा समृद्ध्यै स्वाहा [TB 3 7 11. 1-4] ॥ २ ॥
 ॥ १० ॥

१ Ga गति, Gb गतिर्

२ Gac om. वा

या सरस्वती विशेषभगीना तस्यै ते^१ स्वाहा ॥ या सरस्वती वेशभगीना तस्यै त स्वाहा ॥
इन्द्रोपानस्य वेशान् सुमनसः सुजातान् कुरु स्वाहा ॥
यदकर्म यज्ञाकर्म यदत्यगाम यज्ञात्यगाम यदत्यरीरिचाम यज्ञात्यरीरिचामै तत् त्वं विष्णो यज्ञे^२
यज्ञ प्रतिष्ठापय स्वाहा ॥
यत इन्द्रै भयामहे ततो नो अभयं कृथि । मधवलघुरिथ तव तज्ज ऊतये । विद्विषो विमृष्टे
बहि ॥ स्वाहा ॥

स्वस्तिदा विशस्पतिर्द्वित्रहा विमृष्टो वशी ।
वृषेन्द्रः पुर एतु न स्वस्तिदा अंभयंकर ॥ स्वाहा ॥
आभिर्गीर्भर्यदतो न उनमाप्यायय हरिवो वर्धमान ।
यदा र्सोतृभ्यो भद्रि गोत्रा रुजासि भूषिष्टभाजो अर्घ्ये ते स्थाम ॥ स्वाहा ॥
अनाज्ञात यदाज्ञातं यज्ञस्य कियते मिथु ।
अप्ने तदस्य कल्पय त्वं हि वेत्थ यथातथम् ॥ स्वाहा ॥
पुरुषसंमितो यज्ञो यज्ञ पुरुषसंमित ।
अप्ने तदस्य कल्पय त्वं हि वेत्थ यथातथम् ॥ स्वाहा ॥
यत् पाकत्रा भनसा दानदक्षा न यज्ञस्य भन्ते भर्तास ।
अभिष्ठद्वेता कहुविद् विजानन् यजिष्ठो देवा ऋतुर्गो यजाति ॥ स्वाहा ॥ [TB
3. 7 11 4,5]

यदस्य कर्मणो ऽत्यरीरिचं यद् वा न्यूनमिहाकरम् ।
अभिष्ठत् स्विष्टकृद् विद्वान् सर्वे^३ त्विष्ठं सुहृतं करेतु मे ॥
अप्ने स्विष्टकृते सुहुत्तुहुत आहुतीना कामानां सर्वधित्रे स्वाहा इति प्राजापत्यामित्युच्चमाँ
हुत्वा ॥ १ ॥ ॥ ११ ॥

अन्तर्वेद्याध्वर्षस्तिष्ठन् ध्रुवया समिष्टयजुर्जुहोति—देवा गातुविद [1. 1 13u]
इति प्रथमामाहुतिं हुत्वा वर्हिरनुप्रहरति ॥ १ ॥ वाचि स्वाहा [1. c v] इति
द्वितीयां वाते धा [1. c.] स्वाहा इति दृतीयाम् ॥ २ ॥ होतृष्ठदनाद् वेदिमभिस्तुणाति
अभिस्तुणाहि परिधेहि वेदि जाभिं मा हि सीरमुया शयाना ।
होतृष्ठदना हरिताः सुवर्णा निष्का इमे यजमानस्य ब्रधे ॥ [TB 3 7. 5. 13]
इति ॥ ३ ॥ अन्तर्वेदि प्रणीता आसादयति—को वो ऽयोज्जीत् स वो विमृष्टु

^१ Ge om. त

४ DGac यशं

२ Ge स०

५ Gab अथ

३ DGac om.

६ Gb प्रजापते for प्राजापत्याम्

इति ॥ ४ ॥ ततः पर्वीं विमुच्यते—इम वि व्यामि वसुष्ट्यं पाशम् [1. 1. 10 g] इत्यादाय योक्त्रं पर्वीं सहाप उपगृहीते ॥ ५ ॥ अञ्जलावस्थै पूर्णपात्रमानयति ॥ ६ ॥ आनीयमाने जपति—समायुषा मं प्रजया [l. c. h] इत्येताम् ॥ ७ ॥ मुखं विमुच्योत्तिष्ठति—पुष्टिमती पशुमती प्रजावती गृहमेधिनी भूयासम् इति ॥ ८ ॥ ततं सप्तवेषमुत्करे पुरस्तात् प्रत्यञ्च स्थविमत् उपगृहति—

यं देवा मनुष्येषु पवेषमधौर्यन् ।

ये अस्मद्वप्तेतस्तानन्तरम्भामिहा कुरु ॥

उपवेषोपविडु न प्रजा पुष्टिमयो धनम् ।

द्विपदो नश्चुष्पदो ध्रुवाननपगान् कुरु ॥ [TB 3. 3 11. 1, 2]

इति ॥ ९ ॥ योपवेषे शुक्र सामुच्च्वर्तु यं द्विष्म [l. c. 2] इति यं द्वेष्टि तस्य नाम गृहाति ॥ १० ॥ ॥ १२ ॥

अथास्मै नामगृह्य प्रहरति—

निरसु तु द ओकस सपल्लो य पृतन्यति ।

निर्बाध्येन हविषेन्द्र एण पराशरीत् ॥

इहि तिक्ष्णं परावत् इहि पवजनो आति ।

इहि तिक्ष्णोऽति रोचना यावत् सूर्यो असद् दिवि ॥

परमा त्वा परावतमिन्द्रो नयनु ब्रत्रहा ।

यतो न उनरायसि शशवतीभ्य समाभ्य ॥ [l. c. 3, 4]

इति ॥ १ ॥ हतो उत्तरावधिष्मासुम् [l. c. 4] इति ब्रूयाद् यं द्विष्यात् ॥ २ ॥ सँस्थिते कपालानि विमुच्यते—यानि धर्मे कपालानि [1. 1. 7 k] इति ॥ ३ ॥ एतयैव यजमानोऽभिमैन्त्रयेत् ॥ ४ ॥ सँस्थाप्य पौर्णेयमासीमिन्द्राय वैमृधाय पुरोडाशमेकादशकपालमनुनिवेषति ॥ ५ ॥ तत्र यौथाकामी प्रक्रमे । प्रक्रमात् तु निवृत्यते ॥ ६ ॥ सप्तदश सामिधेनीको यथाश्रद्धदक्षिणः ॥ ७ ॥ शर्धवत्यौ संयाज्ये ॥ ८ ॥ अपि वैनं समानतन्त्रं पौर्णेयमास्यां निवृपेत् ॥ ९ ॥ तमेतश्चित्यवदेके समामनन्ति काम्यवदेके ॥ १० ॥ तं यदा निवृपेत् तत ऊर्ज्वं विरमेत् ॥ ११ ॥ एवं विहिताभ्यां दर्शपूर्णेयमासाभ्यां यावज्जीवं यजते । त्रिशूतं वा वर्षाणि त्रिशूतं वा वर्षाणि ॥ १२ ॥ ॥ १३ ॥^१

1 DGe °मवधा° for °मधा°

2 D तुम्

3 Gac यं

4 D adds the colophon तृतीय ॥ प्रथम

प्रश्न. समाप्तः ॥

श्वो भूते यजमानो ब्रह्माण्डं वृर्णिते—भूपने भुवनपते महनो भूतस्य पते ब्रह्माण्डं त्वा वृणीमहे [TB 3.7.6.1] इति ॥ १ ॥ वृतो जपति—अहं भूपनिरहं भुवनपति-रहं महतो भूतस्य पतिदेवेन सवित्रा प्रमूल आर्निवज्य करिष्यामि ॥ देव सवितरेत त्वा वृणते वृह-स्पति दैवं ब्रह्माण्डम् ॥ तदहं मनसे प्रवर्चमि मने गायत्रिं गायत्री त्रिष्टुते त्रिष्टुते जगत्यै जगत्यनुष्टुमे उनुष्टुप् पद्मत्यै पद्मक्षे प्रजापतये प्रजापतिर्विशेष्यो देवेभ्यो विश्वे देवा वृहस्पतये वृहस्पतिर्विश्वये ॥ ब्रह्म भूर्सुवः सुवः ॥ वृहस्पतिर्विश्वाना ब्रह्माहं मनुष्याणां वृहस्पते यज्ञं गोपाय [l. c. 1-3] इत्युक्त्वापे रणाहवनीयमतिक्रम्य दक्षिणतो ब्रह्मसदनात् तृणं निर-स्पति—निरस्तः परावसुः इति ॥ २ ॥ अर्पं उपस्पृश्य ब्रह्मसदन आहवनीयमभिमुख उपविशति—इदमहमर्वगवसो सदने सोदामि ॥ प्रमूलो देवेन सवित्रा वृहस्पतेः सदने नीदामि ॥ तदस्ये प्रवर्चमि तद् वायवे तद् सूर्याय तत् पृथिव्यै इति ॥ ३ ॥ ॥ १४ ॥^१

तत्रैषो इत्यन्तप्रदेशो वाग्यत एव मन्त्रवन्सु कर्मसु भवति याथाकामी तूष्णीकेषु ॥ १ ॥ प्रणीतासु प्रणीत्यमानासु वाचं यच्छ्रुतिः ॥ २ ॥ आ हविष्कृतः परुषिपरुषि वाचं यच्छ्रुतीति विश्वायते ॥ ३ ॥ अर्थैकेषां प्रातरनुवाक उपाकृते सामिधेनीषु प्रयाजानूयाजेषु स्तुतश्लोकाभिति वाचमेव यच्छ्रुदिति ॥ ४ ॥ अर्थै-केषां यद्यूचा यदि यजुषा यदि साम्ना क्रियते वाचमेव यच्छ्रुदिति ॥ ५ ॥ अर्थै-केषामन्यो उन्यस्मै वा ऋत्विजो यज्ञसंप्रदायां चरन्ति । यावद् वा ऋचात्विज्यं क्रियते होतृष्वेव तावद्यहो भवति । यावद्यजुपावृष्ट्युष्वेव तावद् यावत् साम्नो-द्वातृष्वेव तावत् । अथ यत्र कच्च यज्ञस्य विहितं ब्रह्मरेत्व तावद् यज्ञो भवति । तस्मादेवतस्मिन्नन्तर्घौ ब्रह्म वाचंयमः स्यात् ॥ ६ ॥ स यदि प्रमत्तो व्यावहरेदेता एव व्याहृतीरभिव्याहरेत्—भूर्सुवः सुव इति वैष्णवीं वाचम् ॥ ७ ॥ यज्ञो वै विष्णुर्यज्ञैव यज्ञं संतनोतीति विश्वायते ॥ ८ ॥ ॥ १५ ॥^२

यत्रैनमामन्त्रयते ब्रह्मणः प्रणेष्यामि इति तत् प्रसौति—हिं प्रणय यज्ञम् ॥

देवता वर्धय त्वं नाकस्य पृष्ठे यजमानो अस्तु ।

सप्तर्षीणां सुकृता यत्र लोकस्तत्रैम् यज्ञं यजमानं च वेरहि ॥

ओ प्रणय इति ॥ १ ॥ यत्रैनमामन्त्रयते ब्रह्म त्रोक्षिष्यामि इति तत् प्रसौति—हिं प्राच यज्ञम् ॥

देवता वर्धय त्वं [नाकस्य पृष्ठे यजमानो अस्तु ।

सप्तर्षीणां सुकृता यत्र लोकस्तत्रैम् यज्ञं] यजमानं च वेरहि ॥

ओं प्रोच्च इति ॥ २ ॥ यज्ञैनमामन्त्रयते ब्रह्मनुतरं परिप्राहं परिग्रहीष्यामि इति तत् प्रसौति—

हिं बृहस्पते परिगृहाण वेदिँ स्वगा वो देवा सदनानि सन्तु ।

तस्यां बहिं प्रथतौं साध्वन्तरहिँङ्का न. पृथिवी देव्यस्तु ॥

देवता वर्धय त्वं नाकस्य पृष्ठे यजमानो अस्तु ।

सप्तर्षीणां सुकृता यत्र लोकस्तत्रेमं यज्ञं यजमानं च धेहि ॥

ओं परिगृहाण इति ॥ ३ ॥ यज्ञैनमामन्त्रयते ब्रह्मन् प्रोक्षिष्यामि^१ इति तत् प्रसौति—हिं प्रोक्ष्यै यज्ञम् इत्येतया ॥ ४ ॥ ॥ १६ ॥^२

यज्ञैनमामन्त्रयते ब्रह्मन् सामिधेनोरनुवद्यामि इति तत् प्रसौति—हिं प्रजापते उन्नूहि यज्ञम् ॥

देवता वर्धय त्वं नाकस्य पृष्ठे यजमानो अस्तु ।

सप्तर्षीणां सुकृता यत्र लोकस्तत्रेमं यज्ञं यजमानं च धेहि ॥

ओमनुवूहि इति ॥ ५ ॥ यज्ञैनमामन्त्रयते ब्रह्मन् प्रवरायाश्रावयिष्यामि इति तत् प्रसौति—हिं वाचस्पते वाचमाश्रावयैताभाश्रावय यज्ञं देवेर्षु मा मनुष्येषु ॥

देवता वर्धय त्वं नाकस्य पृष्ठे यजमानो अस्तु ।

सप्तर्षीणां सुकृतां यत्र लोकस्तत्रेमं यज्ञं यजमानं च धेहि ॥

ओमाश्रावय इति ॥ ६ ॥ यत्रास्मै प्राशिञ्च परिहरति तत् प्रतीक्षते—सूर्यस्य त्वा चक्षुषा प्रति पश्यामि [२. ६. ८. ५] इति ॥ ३ ॥ ऋतस्य पथा पर्येहि इत्याहियमाण-मभिमन्त्रयते ॥ ४ ॥ अप उपस्पृश्य प्रतिगृह्णाति—देवस्य त्वा सवितुः प्रसवे उद्दिनोर्ब-हुभ्या पृष्ठेण हस्ताभ्यां प्रति गृह्णामि [१. c. ६] इति ॥ ५ ॥ व्यूहा दृषणानि पुरस्ताद् दरडं भूमौ प्रतिष्ठापयति—पृथिव्यास्त्वा नाभौ सादयामि इति ॥ ६ ॥ अवेक्षते—सुपर्णस्य त्वा गृह्णतश्चक्षुषावपश्यामि इति ॥ ७ ॥ अथैनदद्गुषुषेनोपमध्यमया चाद्गु-ल्यादायासंम्लेत्यावगिरति—अमेस्त्वास्येन प्राभामि ब्राह्मणस्योदरेण बृहस्पतेर्ब्रह्मणा [२. ६. ८. ६. ७] ॥ इन्द्रस्य त्वा जठरे सादयामि इति ॥ ८ ॥ अप आचम्य पुनरेवाप आचा-मति—या अप्स्वन्तरेवतास्ता इदं शमयन्तु ॥ स्वाहाकृतं जठरमिन्द्रस्य गच्छ स्वाहा इति ॥ ९ ॥ ॥ १७ ॥^३

नामिदेशमभिमृशति—घसीना मे मा संपृक्ष्या ॥ ऊर्ध्वं मे नामे सीद ॥ इन्द्रस्य त्वा

१ D प्रोक्ष्यामि

४ Gao add आश्रावय

२ Thus all the mss.

५ D ॥ ४ ॥

३ D ॥ ३ ॥

जठेरे सादयामि इति ॥ १ ॥ प्राणायतनानि संमृशति—वाङ् म आसन् नसोः प्राणा
[5. 5 9g] इत्येतैर्मन्त्रैर्यथारूपम् ॥ २ ॥ अद्विः पात्रं प्रक्षालय पूरयित्वा प्राङ्
निनयति ॥ ३ ॥ दिशो जिन्व इत्यपरं पूरयित्वा भ्यात्मं निनयति—मा जिन्व इति
॥ ४ ॥ यत्रास्मै ब्रह्मागं परिहरति तत्र पुरा सँस्थायाः प्राशीयात् ॥ ५ ॥ यत्
किंच यहे मृन्मयं भिद्येत तदभिमृशेत्—

भूमिर्भूमिमगान्माता मातरमप्यगात् ।

भूयास्म पुत्रैः पशुभिर्यो नो द्वैषि स भिद्यताम् ॥

इति ॥ ६ ॥ अन्तर्वेद्यन्वाहार्यमासन्नमभिमृशति—ब्रह्मन् ब्रह्मासि ब्रह्मणे त्वाहुनाय मा
मा हिर्सीरहुतो भर्तुं शिवो भव इति ॥ ७ ॥ यत्रैनमामन्त्रयते ब्रह्मन् प्रस्थास्याम इति
तत् प्रसौति—हि देव सवितरेतत्ते प्राह तत् प्रच सुव प्रच यज वृहस्तिर्त्रिर्द्वा [3. 2. 7 ab] ॥
स यज्ञं पाहि स यज्ञपतिं पाहि स मा पाहि [2. 6: 9. 3] ॥ ओं प्रतिष्ठ इति ॥ ८ ॥ सो उत्तैः
वास्त आ यज्ञस्य सँस्थानात् ॥ ९ ॥ सँस्थिते यहे यथान्ववेत्तमुपनिषद्म्याहव-
नीये समिधमादधाति—नमः कृताय कर्मणे कृतस्य कर्मणे नमः स्वाहा इति ॥ १० ॥
आधायोपतिष्ठते—

अयादै यज्ञं जातवेदा अदब्धो अन्तर. पूर्वो अस्मिन् निषय ।

सन्नन् सनिं द्विष्टुपुचा विमुख वेष्टस्मासु द्रविणं जातवेदो यज्ञ भवेत् ॥

प्रणोः ३भिवस्यो अस्मान् सं न सूज सुमत्या वाजवत्या इति ॥ ११ ॥ पवं विहितमे-
वास्येष्टिपशुवन्धेषु ब्रह्मत्वं भवति ब्रह्मत्वं भवति ॥ १२ ॥ ॥ १३ ॥^x

^x इति दर्शपूर्णमासे दृतीयः प्रश्नः ॥^x

1 Gab मृणम्^a

स्य०, Ge धृच्चास्य०

2 The mss. यास्य

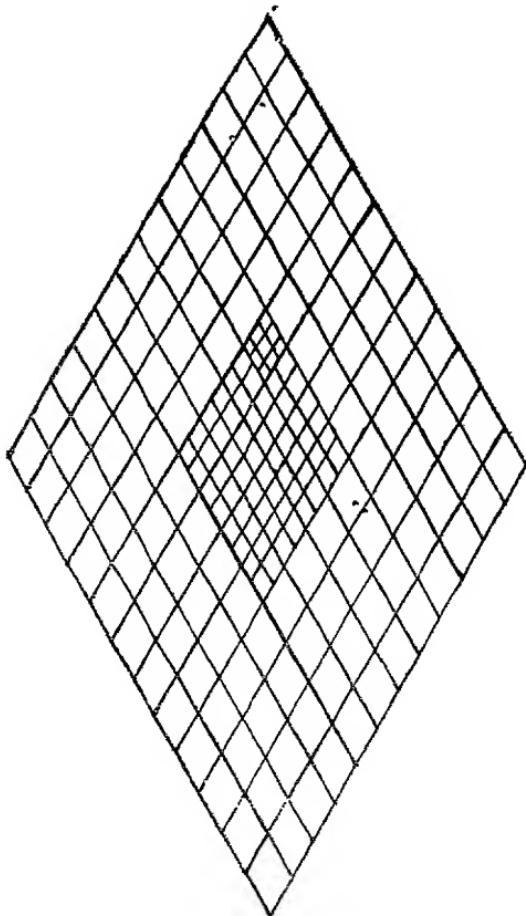
4 D ॥ ५ ॥

3 D यच्चास्य०, Ga यच्चास्य०, Gb यच्चम् 5-5 D द्वितीय० प्रश्न. II, Ga ॥ ३ ॥

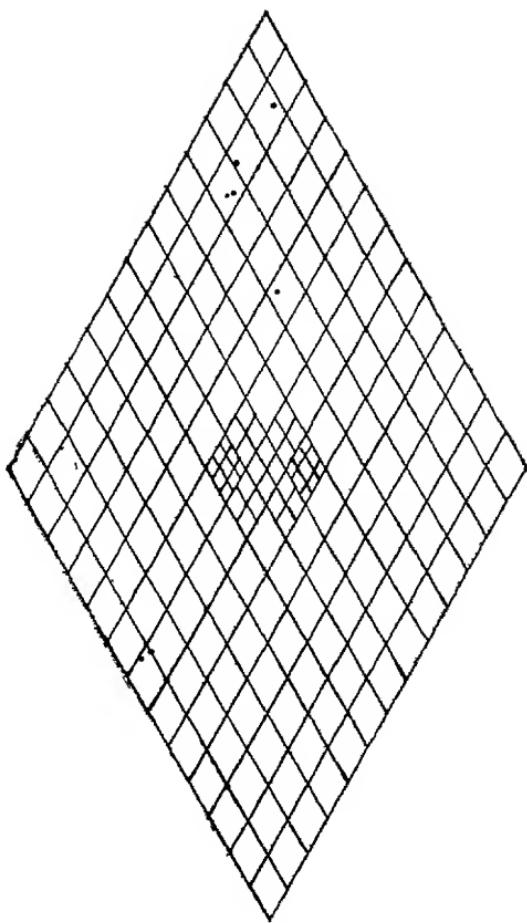
DIAGRAMS OF VÉDIC FIRE ALTARS
Ubhayataḥ-Prauga and Prauga-Cītis
by
RAGHU VIRA

The diagrams are based on three manuscripts, viz.,
Panjab University Library, Lahore, Nos. 2051, 4453, 5846.
Explanations of the diagrams will follow in the next number
of the Journal.

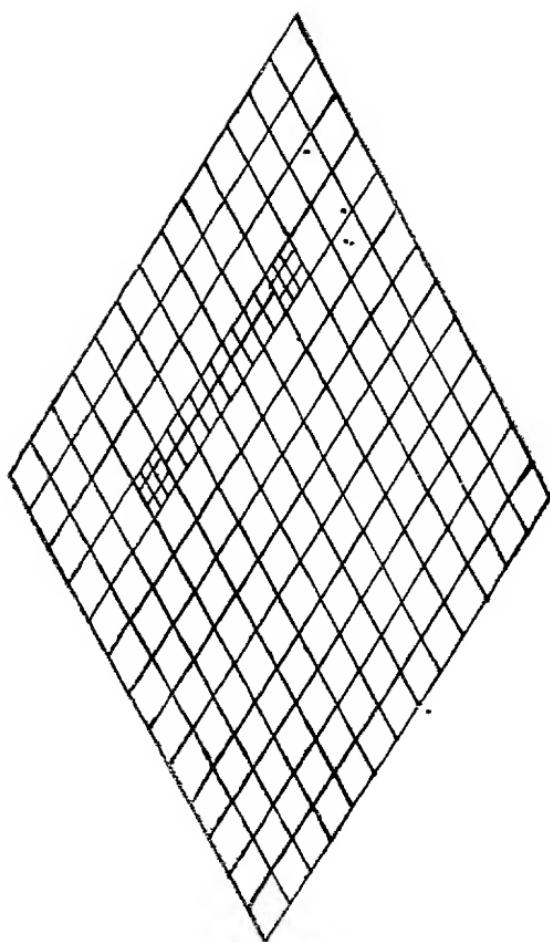
(a) *Ubhayataḥ-Prauga-Cītis*

DIAG 1

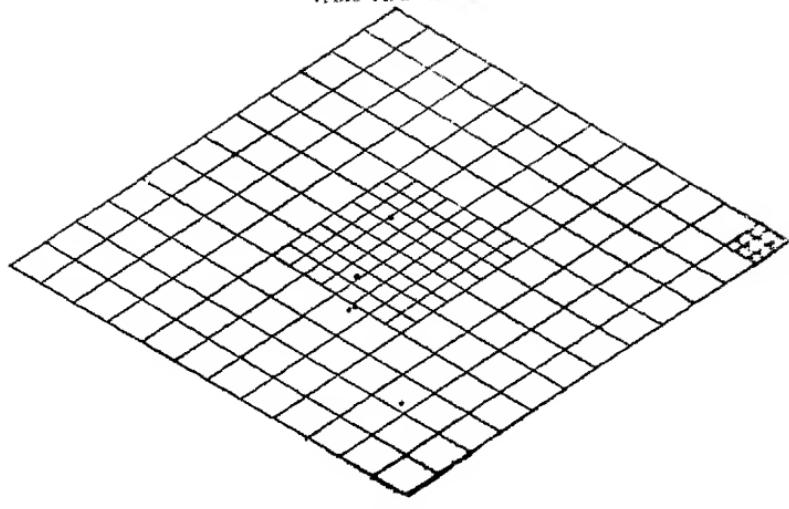
DIAG. 2

DIAG. 3

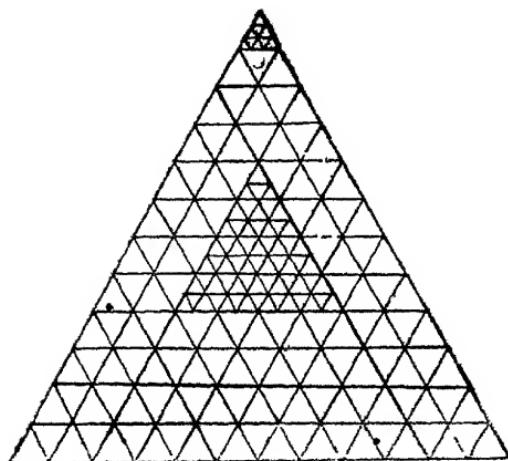
VISUAL FIELD MAPPING

+

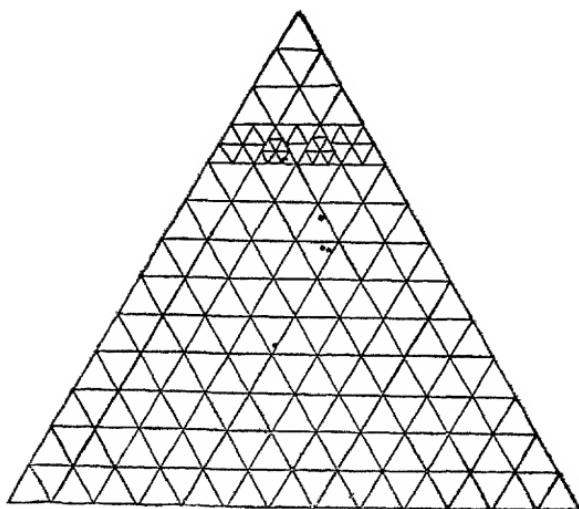
DIAG. 4

(b) *Prauga-Citis*

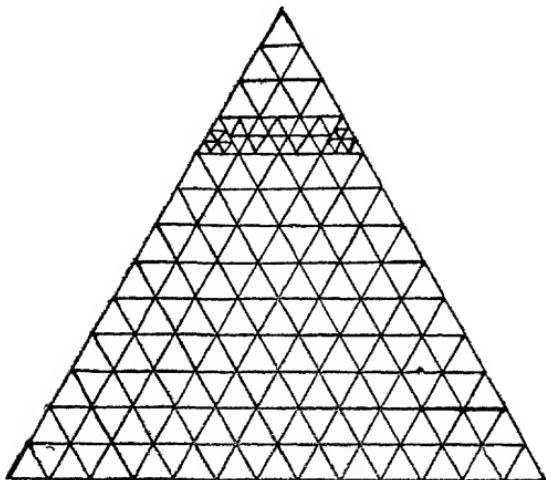

DIAG. 5

JVS- 2

DIAG. 6

DIAG. 7

